

Duhovnost i odgoj

Ažić, Danko

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:073034>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

DUHOVNOST I ODGOJ
ZAVRŠNI RAD

Student: Danko Ažić

JMBAG: 0115061770

Studij: Jednopedmetni studij pedagogije

Mentor: Prof. dr. sc. Anita Zovko

Rijeka, rujan, 2018.

ZAHVALA

Ovim putem želim se zahvaliti svima koji su mi bili podrška u pisanju završnog rada te mi pomogli savjetima u pronalasku relevantne literature. Prije svega zahvaljujem se Odsjeku za pedagogiju na odobrenju teme čime je omogućen nastanak ovog rada. Također posebne zahvale idu mojoj mentorici prof.dr.sc. Aniti Zovko na smjernicama i poticaju u pisanju ovog rada.

Zahvaljujem se svojoj obitelji i djevojci na podršci kao i svim prijateljima koji su mi svojim duhovnim traganjem prenijeli zanimljive ideje te mi predložili pojedine knjige koje sam koristio kao literaturu.

Zahvalnost je jedna od ključnih duhovnih smjernica mirnog i ispunjenog života, a osobno vjerujem da se sve u životu događa s razlogom te da je sve povezano i u harmoniji stoga sam zahvalan na svim trenucima u mom životu jer su me doveli do mogućnosti da proživim sadašnji trenutak.

SADRŽAJ

UVOD	5
1. ODGOJ	7
1.1. ODGOJ I OBRAZOVANJE.....	9
1.1.1. DUHOVNOST I ODGOJ I OBRAZOVANJE	10
2. DEFINICIJE DUHOVNOSTI.....	11
2.1. ISTRAŽIVANJA O DUHOVNOSTI.....	13
2.2. RAZLIKA IZMEĐU DUHOVNOSTI I RELIGIOZNOSTI	13
3. DUHOVNOST KROZ RELIGIJE	15
3.1. DUHOVNOST I HINDUIZAM.....	15
3.1.1. KARMA.....	17
3.1.2. DHARMA	17
3.1.3. JOGA.....	18
3.1.4. SVETI SPISI HINDUIZMA	18
3.1.5. UČITELJI HINDUIZMA.....	19
3.1.6. ODGOJ U KONTEKSTU HINDUIZMA	19
3.2. BUDIZAM	20
3.2.1. BUDISTIČKA ETIKA.....	21
3.2.2. BUDISTIČKE ŠKOLE	22
3.2.3. ZEN-BUDIZAM	22
3.2.4. ODGOJ U KONTEKSTU BUDIZMA	23
3.3. KINESKI UNIVERZIZAM	23
3.3.1. ETIKA KONFUCIJANIZMA.....	24
3.3.2. TAOIZAM	25
3.3.3. ODGOJ U KONTEKSTU KINESKOG UNIVERZIZMA	27
3.4. ŽIDOVSTVO	28
3.4.1. ŽIDOVSTVO – RELIGIJA ZAKONA.....	28
3.4.2. DOLAZAK MESIJE.....	29
3.4.3. ŽIDOVSKA MISTIKA.....	30
3.4.4. ODGOJ U KONTEKSTU ŽIDOVSTVA	31
3.5. KRŠĆANSTVO	31
3.5.1. ISUS – „SIN BOŽJI“	31
3.5.2. SMJEROVI U KRŠĆANSTVU.....	32
3.5.3. KRŠĆANSTVO I DUHOVNOST	33

3.5.4. ODGOJ U KONTEKSTU KRŠĆANSTVA	34
3.6. ISLAM	34
3.6.1. PROROK MUHAMED.....	35
3.6.2. „BRATSTVO“ MONOTEISTIČKIH RELIGIJA.....	35
3.6.3. ISLAMSKA ETIKA	36
3.6.4. RAZVOJ ISLAMA	36
3.6.5. MISTIKA ISLAMA.....	37
4. ANTROPOZOFIJA.....	38
5. DUHOVNOST KROZ POJEDINE FILOZOFSKE PRAVCE (I FILOZOFI)	40
5.1. DUHOVNOST I ANTIČKI FILOZOFI.....	40
5.2. PROSVJETITELJSTVO	42
5.3. ROMANTIZAM	42
5.4. POSTMODERNIZAM.....	43
6. „NEW AGE“	45
7. DUHOVNOST U KONTEKSTU FORMALNOG ODGOJA I OBRAZOVANJA	48
7.1. WALDORFSKA PEDAGOGIJA	50
7.2. IMPLEMENTACIJA „UNIVERZALNE DUHOVNOSTI“ U ŠKOLSKI SUSTAV	51
7.2.1. PITANJE DUHOVNOSTI I REALNOSTI	55
8. KAKO PRISTUPITI UČENIKU U KONTEKSTU DUHOVNOG ODGOJA I OBRAZOVANJA?	56
8.1. KONSTRUKTIVISTIČKI PRISTUP RAZVOJU UČENIKA	56
8.2. HUMANISTIČKI PRISTUP ODGOJU I OBRAZOVANJU	58
8.2.1. MASLOWLJEVA HIJARARHIJA POTREBA	59
8.3. OKRUŽENJE I KLIMA (OZRAČJE) UNUTAR NASTAVE	61
9. PSIHOLOGIJA DUHOVNOSTI I RELIGIOZNOSTI.....	61
9.1. RAZVOJ DUHOVNOSTI KOD DJECE.....	62
9.2.KREATIVNOST I DUHOVNOST	62
11. USREDOTOČENA SVIJESNOST	63
11.1. ŠTO JE <i>MINDFULNESS</i> (USREDOTOČENA SVIJESNOST) ?	63
11.2. TERAPIJE TEMELJENE NA USREDOTOČENOJ SVJESNOSTI.....	64
11.2.1. MBSR (PROGRAM ZA REDUCIRANJE STRESA)	64
11.2.2. KOGNITIVNA TERAPIJA BAZIRANA NA USREDOTOČENOJ SVJESNOSTI (MBCT)	65
11.3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA O USREDOTOČNOJ SVJESNOSTI.....	66
11.4. DUHOVNI ASPEKT <i>MINDFULNESSA</i>	67

11.5. PRIMJENA TEHNIKA USREDOTOČENE SVJESNOSTI U ŠKOLAMA	69
12. ZAKLJUČAK	72
LITERATURA.....	74
SAŽETAK.....	80
SUMMARY	80

UVOD

Potreba za traganjem i pronalaskom smisla života imanentna je u ljudskoj (pod)svijesti tisućama godina. Tko smo, odakle dolazimo i gdje idemo česta su pitanja samospoznaje na koja još uvijek ne možemo sa sigurnošću odgovoriti unatoč brojnim znanstvenim teorijama i istraživanjima, novijim shvaćanjima, suvremenijim načinima promatranja i razumijevanja „realnosti”. Je li čovjek samo racionalna, fizička tvorevina, nakupina atoma i molekula koja u savršenoj harmoniji čini tako kompleksan i inteligentan organizam koji sa svim drugim živim bićima koegzistira u univerzumu, ili je čovjek uz tijelo i um i duhovno biće koje teži ka samospoznaji te traganju za nečim „višim” od samoga sebe (barem od one forme koja ga potiče da traga za „višim” dijelom samoga sebe)?

Pitanje duhovnosti okupiralo je veliki broj filozofa, a samo neke od njih potaklo da propovijedaju duhovnu spoznaju koju su proživjeli putem doticaja s Bogom ili s najdubljim izvornim dijelom sebe. Ovim radom želi se ukazati da brojne religije zapravo polaze od istog izvorišta – temeljnog zakona ljubavi, ali raznolikost povijesnog, geografskog konteksta kao i različitost prakticiranja običaja i prenošenja Božje riječi bivaju prenesena na različite načine. Međutim, odgojno uporište svake religije je najviši moralni zakon ljubavi koji uz već navedene brojne običaje i norme gubi svoje značenje te se fokus s izvornog učenja nažalost ponekad stavlja na ona sporednija, manje važna koja odvajaju ljude različitih vjeroispovjesti.

Duhovnost je vrlo kompleksan pojam koji se interpretira na razne načine stoga je zapravo vrlo teško tvrditi da je jedna interpretacija definicije duhovnosti ispravna. Duhovnost je sam život. Ona se živi, a bilo koji umni napor spoznaje duhovnosti biva osuđen na propast. U radu će također biti utvrđeno da duhovan čovjek ujedno ne mora biti pripadnik neke religije ili religijskog pravca.

Ovim radom obuhvaćene su misli brojnih filozofa, proroka religija, ali i znanstvenika ne bi li se jasno uočile poveznice u njihovom nauku te postavilo pitanje univerzalne duhovnosti u kontekstu odgojno-obrazovnog sustava te utvrdilo, sa znanstvene strane da neke duhovne metode (npr. tehnika meditacije – usredotočene svijesnosti) imaju vrlo pozitivan učinak na cjelokupno stanje čovjekovog bića – tijelo, um i duh. Filozofi svoju tezu o postojanju duše te vlastitim interpretacijama duhovnosti ukazuju da nije potrebno biti pripadnik određene religije da bi se izradio osobni sustav vjerovanja kojima čovjek može stremiti u postizanju samoostvarenja. Može li odgojno-obrazovni sustav omogućiti pojedincu samoostvarenje kroz prikladne uvjete i metode poučavanja uz suvremenu konstruktivističku paradigmu koja polazi

od teze da je sve projekcija individualne svijesti? Može li odgojno-obrazovni sustav implementirati univerzalnu duhovnost ili barem korisne elemente i duhovne metode potkrijepljene znanstvenim istraživanjima te na koji način se treba pristupiti učeniku u takvom sustavu usađivanja univerzalnih duhovnih vrijednosti- neka su od temeljnih pitanja kojima će se baviti ovaj rad. Također, cilj rada je ukazivanje na važnost religije i duhovnosti u kontekstu djelovanja na vrijednosni sustav i mentalitet ljudi u određenom društvu.

Na temelju ideja suvremenih duhovnih učitelja te interpretacijama riječi religijskih proroka zaključeno je da je oslobođenje od uma odnosno nekontroliranih misli ujedno prosvjetljenje te najviši doseg duhovnosti - samospoznaje. Stoga je zaključak rada upravo na sustavnom radu i vježbanju prisutnosti u sadašnjem trenutku raznim tehnikama i metodama potkrijepljenim znanstvenim istraživanjima.

1. ODGOJ

S ciljem isticanja važnosti duhovnog odgoja te njegove implikacije na život pojedinca, ali i društva u cjelosti, potrebno je najprije definirati odgoj te obrazložiti njegove sastavnice i ideje.

S obzirom na multidimenzionalnost koju zahvaća odgoj postoje brojne definicije koje stavljaju ovaj proces u pojmovne okvire, međutim oni su, naravno podložni proširivanju, jer odgoj zahvaća vrlo široku sferu ljudskog života. Ovim radom bit će iznesene pojedine definicije te će biti nabrojani i objašnjeni čimbenici odgoja ne bi li dobili uvid u širinu koju zahvaća odgoj te koliko je relevantan duhovni odgoj u životu čovjeka, ali i u društvu općenito.

Iako je zahtjevno postići jedinstvenost definicije odgoja, postoji suglasnost da je odgoj specifično ljudska aktivnost odnosno cjelokupni proces razvoja čovjeka kao ljudskog bića (Bašić, 2000).

Također, odgoj se može definirati kao organizirano učenje vrijednosti, stavova i navika. Navedene osobine uče se više uz pomoć čuvstvenih nego kognitivnih procesa stoga se odgoj smatra organiziranim afektivnim učenjem (Pastuović, 2012).

Uz izgrađivanje i oblikovanje ličnosti i karaktera, odgoj utječe i na ostvarivanje onih pozitivnih ljudskih osobina zbog kojih poštujemo određene osobe. Naglasak je na emocionalnoj i voljnoj sferi, a odgojni rezultati očituju se u čestitim i ljudskim uvjerenjima i stavovima, u pozitivnom odnosu prema ljudima i ljudskim vrijednostima, u poštenim, pravednim, humanim, plemenitim ljudskim postupcima (Vukasović, 1989).

Odgoj se može definirati kao bitno i primarno služenje osobi, pri čemu odgojitelj svoju autentičnost temelji na besplatnoj ljubavi, pažnji otvorenoj za susret i raspoloživosti koja uključuje prihvaćanje, slušanje, istinsku interakciju i empatiju (Mandarić i Razum, 2015).

Sastavnice odgojnog procesa čine: aktivnost („briga“), biološko i psihološko sazrijevanje, humanizaciju, oblikovanje i usavršavanje (ljudska zrelost). Također, na osobit način su naglašena tri čimbenika: a) društveni (odgajnik-odgojitelj), b) personalni (čovječja osoba), jer se radi o izgradnji ljudske ličnosti, c) aksiološki (odgojne vrednote), jer se samo ljudskim vrednotama može graditi čovjek (Bezić, 1977).

Ukoliko nema aktivne suradnje odgajnika onda nema ni odgoja. Dakle, odgoj se sastoji od međusobnog davanja i primanja. U takvom polarnom odnosu međusobno se mogu odgajati i

nastavnik i učenik, jer u tom procesu nastavnik može osvijestiti svoje ponašanje, misaone procese, metode, tehnike djelovanja kao neprikladne u određenim situacijama te će se sukladno s time prilagoditi, promijeniti svoje ponašanje, misaone procese, itd. zbog (ne)svjesnog utjecaja učenika.

Svaki odgoj također je i psihološki proces, jer je čovjek, uz tjelesno, duhovno i razumno biće. On ne može biti odgojen ukoliko mu se ne njeguje i duševna komponenta. Zrelim se čovjekom smatra samo duhovno potpuna formirana ličnost. Odgoj je i humani proces, dirigan i vršen od ljudi, s ciljem stvaranja ljude, dakle proces hominizacije i humanizacije. Čovjek se odgaja ne samo time što usavršava svoje sposobnosti, već i time što se oplemenjuje novim vrednotama. Stoga je odgoj i aksiološki proces, odnosno akcija usvajanja bioloških, intelektualnih, estetskih, društvenih, kulturnih, moralnih i religioznih vrednota (Bezić, 1977).

Možemo li reći da je svaki čovjek konstantno u procesu odgoja ili samoodgoja? Panpedagogisti, primjerice smatraju da svaki vanjski utjecaj na odgajnika spada u pedagogiju, jer nužno ima odgojne, odnosno neodgojne implikacije. Suprotno mišljenje zastupaju pedagozi koji odgojem smatraju isključivo potpuno svjesni, planirani i sistematski rad s mladima. Tvrde da je odgoj jedino intencionalni čin (normativna pedagogija) (Bezić, 1977). Međutim, svjedoci smo brojnih nepredvidljivih životnih iskustava (nesreće, smrt bližnjih, kome, duhovna iskustva,...) koji praktički „preko noći“ preodgoje pojedinca, promijene njegov sustav vrijednosti, oplemene ga, osvijeste, itd. Stoga možemo ipak zaključiti da odgoj ne mora biti isključivo intencionalni čin već i spontan. Život sam po sebi nas cijelo vrijeme odgaja, te kada to osvijestimo možemo tvrditi da uz već usađene vrijednosti, tijekom cijelog života bivamo odgajani i samoodgajani od strane raznih životnih situacija. To je zapravo duhovni dio odgoja, kada uz pomoć vlastite interpretacije, svjesno možemo usađivati vrijednosti na temelju životnih lekcija koje proživimo. Međutim ne moraju na nas utjecati samo duboke životne „lekcije“ već i sam život koji nam se cijelo vrijeme obraća i koji nam omogućuje samospoznaju u svakom trenutku.

Neosporno je da u praksi postoje dva tipa odgoja – intencionalni i funkcionalni. Svi odgovorni odrasli ljudi (roditelji, pedagozi, svećenici, učitelji, rodbina, kumovi, prijatelji), provode svjesnu i namjernu brigu o djeci i mladim nezrelim ljudima. Njihovo je odgojno djelovanje uvijek intencionalno, bilo na individualnoj, bilo na kolektivnoj razini, često i nije uvijek potpuno stručno. No ne može se ignorirati i (ne)odgojni utjecaj medija, sredine u kojoj mladi žive, te ostalih odgojnih čimbenika i sila, koje život donosi sobom slučajno ili sudbinski

(funkcionalni odgoj). S obzirom na svoj sadržaj razlikujemo i formalni i materijalni odgoj. Formalni odgoj se usredotočuje na razvoj tjelesnih ili duševnih sposobnosti pojedinca, dakle na razvijanje fizičkih organa (vegetativnih, senzornih, motornih) i psihičkih moći kao takvih (um, volja, osjećaji). Ako se u odgajanju pažnja obraća više sadržajima i vrednotama obrazovnja, tada govorimo o materijalnom odgoju. Najboljim odgojem smatra se integralni odgoj, izvršenim na integralan način, dakle onaj koji kompletno oblikuje čovjeka te mu pruža sva moguća i potrebna odgojna dobra (Bezić, 1977).

Temeljni smisao odgajanja, odnosno njegova ključna uloga, ne sastoji se u stjecanju znanja, već u ljudskome izgrađivanju u kojemu se pojedinac usmjerava, obogaćuje, oplemenjuje, preobražava i izgrađuje u čovjeka kao vrijednosno biće. Dakle, naglasak je na čovjekovu uljudživanju, procesu u kojem čovjek raste u svojoj čovječnosti. Stoga je temeljna svrha odgajanja izgradnja osobnosti s obilježjima istinskog humanizma, smisla za vrijednosti, čovjekoljublja s najplemenitijim ljudskim odlikama (Vukasović, 2013).

Zbog raznih interpretacija odgoja otvorilo se pitanje – je li odgoj heteronomija ili autonomija? Heteronomne teorije elaboriraju ovisnost odgajnika o nekomu ili nečemu (o transcendentalnim, prirodnim i drugim čimbenicima). Smatraju da je odgoj određen prije stvaranja čovjeka, dakle determiniran vanjskim faktorima. Autonomne teorije odgoja objašnjavaju da je čovjek rezultat vlastitog djelovanja (Silov, 2007). Zanimljive odgovore na ovu temu daju brojni duhovni učitelji, pripadnici određenih religija i filozofskih duhovnih pravaca koji će bit elaborirani u ovom radu.

1.1. ODGOJ I OBRAZOVANJE

U suvremenoj se školi više obrazuje nego što se odgaja, u školskim kurikulumima naglasak je obrazovnim sadržajima više nego na odgojnim. Također, više se vrednuju kognitivni nego afektivni ishodi (Pastuović, 2012.).

Bežen (2008.) tvrdi da su odgoj i obrazovanje dva međusobno usko povezana, ali ipak različita pojma za dvije nerazdvojne te isprepletene djelatnosti, koje se zbivaju istodobno, a glavna svrha im je osposobljavanje ljudske jedinice za samostalan život u ljudskom društvu.

Obrazovanje se interpretira kao proces usvajanja znanja, umijeća i navika, što je osnova za izgradnju znanstvenog gledišta na svijet, za povezivanje znanja s praktičnom profesionalnom djelatnošću i za izgrađivanje sposobnosti za samoobrazovanje

(Vukasović, 1989). S obzirom da je odgoj planski, organizirani proces, njegov izražaj posebno se iskazuje kroz nastavu. Nastava se ostvaruje na temelju nastavnih planova i programa i u njoj surađuju učenici i nastavnici te u tom procesu vodeću ulogu ima nastavnik (Bognar, 2015).

1.1.1.DUHOVNOST I ODGOJ I OBRAZOVANJE

Duh je integrativna sastavnica ljudskoga bića te je antropološko-filozofski utemeljen stoga ga je kao takvog potrebno razvijati u odgojno-obrazovnom sustavu. UNESCO-va organizacija zalaže da se u suvremenom odgoju i obrazovanju, u društvu globalizacije, promiče humanizam s duhovnom aspektom (Hoblaj, 2006.).

Duhovni aspekt kao komponenta kompletiranja odgoja i obrazovanja uključuje odgoj za vrijednosti, a učinak obrazovanja i odgoja na ponašanje je veći kada postoji sklad između kognitivne, čuvstvene i ponašajne sastavnice sadržaja edukacije (Pastuović, 2012).

Analizom tema zastupljenih u stručnom usavršavanju učitelja u Republici Hrvatskoj od 2011. do 2017. godine uočava se vrlo mala prisutnost tema koje obuhvaćaju sadržaje vezane za vrednote u okviru duhovnosti. Stoga je potrebno uključiti poučavanje i odgajanje učitelja o elementarnim sastavnicama duhovnoga u okviru edukacije unutar odgojno-obrazovnog sustava (Amabilis Jurić i Kolar Billege, 2017).

Zadaća učitelja u odgojno-obrazovnom procesu jest da stvara ozračje povjerenja, razvija stavove autentičnosti, otvorenosti, prihvaća samoga sebe i druge, njeguje empatijsko razumijevanje učenika te da prihvaća osobe u različitosti i odnosi se prema njima s razumijevanjem (Jurić, 2006). Značajka duhovnoga profila školskoga učitelja koji pronalazi put k razumijevanju i ljubavi za svoje učenike, evidentna je u tezi da učitelj više suosjeća s učenicima što je veća njegova ljubav prema njima (Halbfas, 1982 prema Amabilis Jurić i Kolar Billege, 2017). Prema Halbfasovoj tvrdnji, da bi ispravno znali pristupiti učenicima, školskim se učiteljima treba omogućiti sustavan rast u duhovnosti kako bi mogli i učenike usmjeravati prema duhovnim vrijednostima kao neizostavnim komponentama odgoja i obrazovanja.

Učitelj kreira duhovno, interkulturalno, moralno-etičko, socijalno, egzistencijalno i estetsko ozračje u kojem učenik odrasta i razvija se u samosvojno biće (Sović, 1992).

Međutim u samom činu odgoja, kojemu je jedan od glavnih ciljeva sloboda, autonomija, zadovoljstvo životom i samoispunjenje (Pastuović, 2012) nailazimo na paradoks. Ukoliko svjesno, intencionalno usađujemo vrijednosti i uvjerenja u odgajanja onda praktički manipuliramo njime odnosno mi određujemo koje norme i vrijednosti treba usvojiti. Stoga se postavlja pitanje univerzalnih vrijednosti. U ovom kontekstu trebali bi se ugledati na duhovne i religijske učitelje čiji nauk započinje na ljubavi. Dakle, neovisno u kojem razdoblju su živjeli, u kojoj kulturi i gdje, svi su imali suštinski isti nauk, a to je nauk ljubavi. Dakle, možemo li predložiti jednu univerzalnu vrijednost – ljubav. Međutim Bogner (2015) smatra da se inzistiranjem na općeljudskim vrijednostima i na normativnoj funkciji pedagoške znanosti pedagozima daje uloga društvenog arbitra koji kroz sustav odgoja uz blagoslov politike i centara moći odlučuju o vrijednostima i njihovoj transmisiji na mlade generacije. Time se odgoj pretvara u svojevrsnu manipulaciju zbog ostvarivanja vanjske, unaprijed zadane svrhe. Pri tome se gubi ono ključno za bit odgoja, a to su već navedena sloboda i stvaralaštvo odnosno kreativnost. Ukoliko želimo uključiti mlade generacije u (su)stvaranje našeg zajedničkog svijeta, moramo im dozvoliti da preuzmu odgovornost za izbor svojih vrijednosti (Bogner, 2015). O ovom (ne)usađivanju vrijednosti i etičnosti u pojedince na zanimljiv način govore brojni filozofi, ali i duhovni učitelji. Primjerice Konfucijeva etika nasuprot taoističkom konceptu prihvaćanja realnosti takvom kakva jest je zanimljiv odraz navedenih misli u vezi usađivanja vrijednosti i kreiranju moralnog, društvenog svijeta intencionalnim odgojem. Te misli i filozofije brojnih duhovnih učitelja ukazuju snagu duhovnog uvjerenja koji se odražava na mentalitet društva što utječe na sve dijelove čitavog ustroja pojedine zemlje.

2. DEFINICIJE DUHOVNOSTI

Kompleksnost pojma „duhovnost“ očituje se u brojnim definicijama duhovnosti odnosno objašnjenjima što predstavlja duhovnost. S obzirom na zahtjevnost operacionalizacije navedenog pojma potrebno je iznijeti pojedine definicije ne bi li ovu temu mogli preciznije smjestiti u „okvire“ odnosno u kontekst ovog rada.

Duhovnost jest kompleksan koncept čija se složenost otkriva kada se promatra kroz dualizam uma i materije; kontrast između svetog i svjetovnog; te kao razvoj samopouzdanja i svijesti (Wright, 2000). Duhovnost ljudske duše oduvijek je otvaralo brojna pitanja čovjekove biti i čovjekova života. „Animal rationale“ — razumna životinja, kao određenje, definicija čovjeka,

uvijek nas podsjeća na zbilju u kojoj dotičemo materiju (animal) i ono razumno što nije materija, a ipak proizlazi iz čovjeka — toga vidljivo materijalnoga bića (Kribl, 1988). Duhovna domena povezana je s ljudskom svijesti, dakle ono što susrećemo u našoj subjektivnoj zbilji. Duhovnost uključuje vrijednosti koje smatramo najdražima, naše osjećaje tko smo i odakle dolazimo, naša uvjerenja o tome zašto smo ovdje - smisao i svrhu koju vidimo u našem radu i našem životu te naš osjećaj povezanosti jedni s drugima i svijetu oko nas. Duhovnost je također povezana s aspektima našeg iskustva koje nije jednostavno operacionalizirati, kao što su intuicija, inspiracija, mističnost. S obzirom na navedeno svi se mogu smatrati duhovnim bićem bez obzira na njihovo uvjerenje (Astin, 2004). Definicija i interpretacija duhovnosti uvelike ovisi o vlastitom svjetonazoru. Pretpostavke odraslih o duhovnosti, koje se oslanjaju na racionalno razmišljanje i vjerske pojmove, često sprječavaju sposobnost razumijevanja duhovne prirode djece jer duhovnost leži izvan racionalnih konceptualizacija i misli o Bogu (Hart, 2003). Bennett (2003) navodi da je duhovnost organizirani proces snage vlastitog života, Hindman (2002) uzima u obzir da je duhovnost ono što doista spoznajemo, što se slaže s Chittisterom (1990) koji tvrdi da je duhovnost ono što jesmo i kako djelujemo.

Duhovnost u kontekstu odgoja i obrazovanja zahtjeva definiciju duhovnosti koja uključuje djecu. U tu će svrhu konstruktivna definicija pružiti mjesto za sve pojedince da se smatraju duhovnim bićima, bez obzira na dob, spol, rasu, sposobnost, seksualnost ili kulturu (Love, 2001). Duh djece je zarobljen kada se duhovnost shvaća kao neiscrpna mreža značenja koji međusobno povezuje sebe, druge, svijet i svemir (Myers, 1997). Nadalje, suština duha je proživljena od strane djece u trenucima oduševljenja i divljenja te Tobin Hart (2003) smatra da tajanstvenu kvalitetu duhovnosti čini neprocjenjiva sila koja animira i povezuje sve u univerzumu. Također, sugerira da nije moguće odvojiti se od ove sile, jer svi aspekti života sadrže suštinu cjeline.

Duhovnost se treba promatrati kao povezano, zajedničko iskustvo u kojem je pojedinac jedan čvor mreže postojanja, odnosno kapljica u oceanu. Duhovnost se ne bi trebala sažeti na putovanje pojedinca prema cjelovitosti već mora postojati svijest o univerzalnoj povezanosti te da je svaki pojedinac povezan s drugima u njihovim zajednicama, povezanim s prošlošću i onima koji su prije bili povezani te povezani s budućnošću svojim djelovanjem i odnosa u sadašnjosti. Ti se odnosi ne razvijaju zasebno, već su dio međusobnog odnosa s pojedincem; ne možemo zamisliti našu duhovnost bez promatranja odnosa i načina na koji nas oblikuju (Wane, Manymo i Ritskes, 2011).

2.1. ISTRAŽIVANJA O DUHOVNOSTI

Brojna istraživanja o duhovnosti ukazuju na korelaciju duhovnosti i zadovoljstva životom, što daje dodatnu važnost gajenju duhovnosti kroz odgoj i obrazovanje. Primjerice, prema istraživanju koje su proveli Kaučič, Filej, Toplak Perović i Ovsenik (2017) zaključeno je da su indeksi samopoštovanja i slike o sebi i duhovnosti vrlo povezani sa zadovoljstvom života. Čimbenik duhovnosti je vrlo važan element zadovoljstva životom u starosti, omogućujući starijoj osobi postizanje ravnoteže za miran život.

Istraživanje provedeno nad studentima u Osijeku pokazalo je da postoji pozitivna povezanost između religioznosti i zadovoljstva životom kod studenata (Matić, 2014). Također brojna druga istraživanja s različitim uzorkom idu u prilog činjenici da duhovnost i religioznost pozitivno utječu na zadovoljstvo životom (Sharajabad, Charandabi, Mirghafourvand, 2017; Etemadifar, Hosseiny, Ziraki, Omrani, Alijanpoor, 2016; Reed, Neville, 2014).

Sve veća svijest o važnosti duhovnosti u visokom obrazovanju naglašena je Templeton Foundationom kroz dodjelu 1,9 milijuna dolara potpore UCLA-inom Institutu za visoko obrazovanje kako bi podržao veliku longitudinalnu studiju duhovnog razvoja na koledžima. U proljeće 2003. Započelo je pilot studija od 3.700 studenata upisanih na četrdeset i šest fakulteta i sveučilišta, a u jesen 2004. započet će se procjena 90.000 studenata koji će se upisati na 150 institucija. (vidjeti www.spirituality.ucla.edu).

Iako su brojna istraživanja duhovnosti bila ograničeno na odrasle, ona su ujedno pripremala tlo za područje duhovnosti djetinjstva. U svakom djetetu postoji duhovna mogućnost, bez obzira na to kakav bi mogao biti kulturni kontekst djeteta (Hay i sur., 1996).

Studija religijskog iskustva djetinjstva bila je rezultat Robinsonovog priznanja da su mnogi od prikupljenih prikaza vjerskog iskustva često privukle dječje uspomene (Robinson, 1977). Ta sjećanja svjedoče o vitalnosti djetinjstva i potvrđuju njegov značaj u oblikovanju osobnog identiteta i pružanju smisla za smisao i svrhu u životu.

2.2. RAZLIKA IZMEĐU DUHOVNOSTI I RELIGIOZNOSTI

Duhovnost se odnosi na nešto intimno i osobno što pomaže djeci u razumijevanju sebe i svog mjesta u svemiru, dok se religija odnosi na institucionalna uvjerenja, simbole i obrede koji

pružaju strukturu ili izraz duhovnosti (Forster, McColl i Fardella, 2007). Religija se očituje u pokušaju uspostavljanja odnosa između ograničenog zemaljskog bića čovjeka i pretpostavljenih natprirodnih moći. Religiozan čovjek osjeća se ovisnim o moćima višeg svijeta, štoviše boji ih se. Naime, strah je izvorna pokretačka snaga religioznosti. Religiozni čovjek raznim religijskim običajima, molitvama ili žrtvom pokušava utjecati na milosrđe nadzemaljskih moći. Religija se može smatrati i svojevrsnim dijalogom čovječanstva s Bogom i bogovima. Pretpostavka svake religije jest vjera da Neshvatljivo postoji te kroz svaku religiju postoje određene smjernice za spoznavanje Neshvatljivog. S obzirom na činjenicu da su religije nešto bitno ljudsko te ljudski izum - stoga bivaju podložnim promijenama i prolaznosti (Staguhn, 2004).

Dakle, religioznost je u ovom kontekstu „opipljiviji“ dio duhovnosti. Unatoč činjenici da je i u njoj imanentna duhovnost, religioznost kroz raznovrsne obrede, molitve, rituale, simbole daje određene smjernice kojima se vjernice vode ne bi li bili nagrađeni (trenutno, karmički ili u životu poslije smrti) odnosno ne bi li bili spašeni, slobodni, ušli u kraljevstvo nebesko, itd. Međutim osjećaj koji se stvara u trenucima povezanim s uvjerenjima koji izazivaju oslobođenje, mir, ispunjenje i sreću je direktni duhovni osjećaj, stoga religioznost biva neodvojenom od duhovnosti, ali i nereligiozna osoba također može biti duhovna.

Religije kroz sustavno obrazovanje (vjeronauk) igraju značajnu ulogu u društvu u formiranju stavova, vrijednosti,... Međutim, u tom kontekstu nedostaje prostor za usađivanje duhovnih vrijednosti od strane drugih religija i kultura s obzirom na to da se kroz vjeronauk nameću određena vjerovanja i sustav vrijednosti, rituali, te se djetetu onemogućuje kritičko razmišljanje odnosno mogućnost „pronalaženja“ u pojedinoj religiji ili kreiranju vlastitih uvjerenja sukladno brojnim duhovnim učenjima. U takvom okruženju dijete postaje (primjerice) kršćanin, samo iz razloga jer se na vjeronauku uči isključivo kršćanski nauk i usađuju kršćanske vrijednosti. Takvo kategoriziranje i stavljanje u okvire dijete, čiji je duh ekspanzivan i koje promatra svijet nevinim očima te čiju neiskvarenu prirodu treba gajiti i ispravno usmjeravati može se (iz navedenih razloga) kod njega javiti krutost u stavovima te svojevrsno suženje svijesti i zapravo kontraproduktivna situacija od primjerice otvorenog i tolerantnog Isusovog nauka koje isto to dijete uči na vjeronauku. Dakle, isključivost koju, između ostalog promoviraju religije, upravo je suprotnost od nauka začetnika istih religija. Dok primjerice Isus govori o razumijevanju različitosti i ljubavi prema bližnjemu, Crkva svojim radikalnim idejama često krši navedene Isusove zapovijedi te na taj način (ne)svjesno uništava svetost i čistoću Isusovog nauka. Međutim, nije dobro generalizirati i donositi

površne zaključke o negativnom utjecaju religija, premda pojedine religije nisu oličenje nauka njihovih začetnika i velikih proroka i svojim indoktrinacijama utječu na formiranje stavova djece te automatski umanjuju vrijednost iskustvenog učenja te učenja na bazi izbornosti.

3. DUHOVNOST KROZ RELIGIJE

Religija ima najznačajniji utjecaj na duhovni život kod značajnog broja ljudi. Vrijednosti, uvjerenja, norme koje usađuje u pojedince religija uvelike oblikuje društvo. Ona posjeduje razvijen sustav vjerovanja, običaja i rituala. Također, simboli su sastavni djelovi religije (Davidov znak je simbol u židovskoj religiji, križ je simbol kršćanstva, polumjesec je simbol u islamu). Od nastanka religije, obredi i učenja su bili glavni elementi koji su povezivali pojedince u moralnu zajednicu, a u suvremenom društvu se vjeruje i bez rituala (Cvitković. 1999). Religijski začetnici i proroci, suštinski su propovijedali isti nauk, međutim zbog kulturološke razlike, različitog povijesnog i geografskog konteksta i društvene klime prilagodili su nauk kolektivnoj svijesti doba u kojem su živjeli. Istinu koju su propovijedali jest ljubav kao najviši zakon, međutim zbog već navedene razlike u načinu prenošenja vrijednosti, normi, rituala, kreirane su religije koje su nastavili „širiti“ riječ proroka. U odgojnom kontekstu religijski nauk posjeduje niz etičkih i moralnih normi, ideala kojima treba težiti te djeca odgojena u duhu određene religije usvajaju čudoredne smjernice za miran, duhovni, odgovoran život.

3.1. DUHOVNOST I HINDUIZAM

Hinduizam je najstariji od svih religija te je najdublje ukorijenjen u mitovima i svijetu bogova iz prapovijesti. Naziva se i „vječnom religijom“ jer se za razliku od drugih religija, hinduizam ne vjeruje, nego živi. Dok su ostale religije primarno religije spoznaje i vjere, hinduizam je prije svega sam život. Kolijevka ove religije jest Indija te upravo zbog bogate raznovrsnosti flore i faune i bogatstva života, džungle i prašume, može se zaključiti da se to bogatstvo i raznovrsnost vegetacije očituje i u brojnosti i raznovrsnosti hinduističkih božanstava. Skromnost indijskog naroda leži upravo u hinduizmu te se pojedinac odgojen u duhu hinduizma smatra samo malim dijelom velikog kozmičkog procesa koji nema ni početka ni kraja. Dostizanje duhovnog ideala za Indijca jest nestanak, stapanje s Jednotom i Bezobličnim. Za hinduiste svijet je uvijek bio i ostat će zauvijek te smatraju da u njemu ne postoji nikakav svrhoviti proces već samo vječno kretanje od jedne do druge loše svjetske epohe. Hinduizam je bezakonska religija, religija bez plana i cilja. Također, s razlogom se

smatra najtolerantnijom religijom svijeta. Tolerancija i izbornost svojstveni su čimbenici ovoj religiji te sukladno s time svaki hinduist može izabrati svoje najviše božanstvo koje se njemu čini najprikladnije te vlastitim izborom puta kročiti do krajnje individualne spoznaje. Iako bi primjerice kršćanskom mentalitetu takav koncept bio neshvatljiv, činjenica jest da postoje neke poveznice kršćanstva i hinduizma, a to je pojava kršćanskog Boga u trojstvu (Otac, Sin i Duh sveti) dok Brahma, Višnu i Šiva tvore božansko trojstvo kod hinduista (Staguhn, 2004). Iako tolerantan, hinduizam sa sobom (kao i sve religije) posjeduje i poneke kontradiktornosti. Naime, hinduistički kastinski sustav dijeli ljude u različite vrste, odnosno jedan čovjek nije jednak drugome čovjeku. Stoga prava i dužnosti jednoga nisu prava i dužnosti drugoga zbog vječnog kozmičkog zakona *dharma* kojim su neki obdareni odnosno uskraćeni (Staguhn, 2004). Prema kastinskom učenju, dakle postoji slojevitost u građanstvu, koju čine brahmani (vrhovni svećenici), kšatrije, (vojne vođe), vajšije, (poslovni ljudi) i šudre koje su služile, onemogućilo je da hinduizam postane svjetska religija (slično tome, džainizam zbog askeze nije postao svjetska religija) (Cvitković, 1999). Međutim, dobrim dijelima se duša može popesti na kastinskoj ljestvici za sljedeći život i obrnuto – lošim može potonuti do životinjskog carstva. Postoji mogućnost izlaska iz tog vječnog kruga uspinjanja i padanja na kastinskoj ljestvici, a to je odricanje od svijeta te bivanjem asketom (indijski mudrac, jogi, sanyasi). Prosvjetljenim se postaje kada se pojedinac stopi s najvišim kozmičkim zakonom i prestaje biti vezan odnosno postaje oslobođen jer ostaje bez domovine i time se odvaja od zajednice. Međutim, po hinduističkom uvjerenju svi ljudi svijeta ne mogu doseći taj najviši ideal astetskog vladanja jer tada društvo ne bi moglo opstati s obzirom da društvo živi od zaposlene većine. Stoga je učenje o dužnom radu koje dovodi do svetosti ključan čimbenik u mentalitetu hinduista. Odricanjem od vanjskog svijeta fokus se stavlja na onom unutarnjem, duhovnom koji vodi do potpunog oslobođenja, zato je put do prosvjetljenja težak te je put askeze ispravan samo za rijetke ljude. Do svetosti i oslobođenja vodi moć najvišeg božanstva koja se može steći samo kroz ljubav, odanost i vjeru. Ovo shvaćanje slično je kršćanskom s jednom važnom razlikom, a to je da se hinduist sam mora potruditi oko spasenja, dok je kršćanin spašen žrtvenom smrću Krista. Do spasenja se u hinduizmu dolazi neprestanim vježbanjem meditacije i učenjem svetih spisa, uz potpuno odricanje od svijeta (Staguhn, 2004).

Određeni elementi hinduističkog učenja imanentni su i u novim religijskim pokretima, u smislu sinkretizma (joga, meditacija i sl). Hinduizam i džainizam etičke su religije koje

zastupaju razne vrijednosti, a neke od njih su: poštovanje života, nečinjenje nasilja u mislima, riječima i djelima (Cvitković, 1999).

3.1.1. KARMA

Hinduisti vjeruju da je ono što smatramo osobom samo prolazan stadij putujuće duše, odijelo uzeto za jedan kratki život, koje će zatim napraviti mjesta nekom drugom odijelu. Životnu sudbinu svakog bića karakteriziraju djela iz prošlog života te takav kozmički princip inkarnacija naziva se karma. U ovom kontekstu slobodna volja ne postoji već je sve određeno sudbinom odnosno karmom (Staguhn, 2004). Suprotna misao od nekih suvremenijih filozofa, primjerice egzistencijalista Sartrea koji smatra da čovjek u svakom trenutku posjeduje moć odlučivanja i da je sudbina isključivo u njegovoj ruci (Sartre, 1964). Postavlja se pitanje je li u ovom kontekstu moguć odgoj. Prema ovoj filozofiji u kojoj je sve predodređeno da bude, praktički ne bi trebalo biti ni odgoja, međutim kontradiktornost upravo leži u tome da čim netko odgaja i usađuje vrijednosti, znanja i spoznaje u svoje učenike, djecu, itd. samim činom ispunjava svoju karmičku ulogu stoga u hinduizmu nije riječ o pasivnom nečinjenju već prihvaćanju sudbine odnosno karme i djelovanje u skladu sa svojim individualnim načelima nastalim brojnim inkarnacijama.

Prednosti i slabosti različitih bića zrcalni su odraz njihovih prošlih života te njihovih djela. Ne postoji grešnost jer po zakonu karme, iza svakog čina stoji njegova nužna posljedica. Također sveto učenje zabranjuje misliti loše o sebi, jer što čovjek o sebi misli, takav će i biti. Isus je, uostalom svojom izjavom – „Neka ti bude po vjeri tvojoj.“ potvrdio ovo uvjerenje jer snagom vjere i fokusiranjem na određene misli (bilo na pozitivne ili negativne) može doći i do mijenjanja „objektivne realnosti“ refleksijom osobnog stava i uvjerenja. Takav „zakon privlačnosti“ u suvremenom razdoblju zastupljen je u New age pokretu kojim se smatra da vlastitim mislima privlačimo odnosno kreiramo vlastitu realnost (Byrne, 2008). Uostalom, davanje značenja određenim mislima automatski se manifestira na naše emocionalno i psihološko stanje što može uzrokovati negativne posljedice i na zdravlje i tjelesnu dobrobit pojedinca - ukoliko se osoba poistovjećuje sa svojim negativnim mislima, odnosno pozitivne posljedice ukoliko se osoba fokusira na pozitivne misli.

3.1.2. DHARMA

Dharma se smatra kozmičkim zakonom imanentnim u svim živim i neživim bićima te je odgovorna za prirodni poredak, zakone fizike, kemije i biologije, ali i za moralni poredak živih bića. Također, ona određuje mjesto u svemiru svakom biću. Još jedan dokaz tolerancije

hinduista leži u tome što oni nemaju potrebu za određivanjem je li dharma nastala iz vječnog Boga ili je ta energija prisutna od početka. Dakle, oni nemaju problema s prihvaćanjem kršćanske ili muslimanske predodžbe o vječnome Bogu. Smatraju da je velika pogreška ulaganje truda da se nekog pridobije za svoje vjerovanje jer smatraju da je svaki čovjek posebno biće koje do Boga treba doći na svoj način, a ne na način nekog drugoga (Staguhn, 2004). U kasnijim monoteističkim religijama ovaj pasivan način širenja religije i kulture nažalost biva nezamislivim te, nažalost posežu čak i za nasilnim sredstvima ne bi li obratili narode drugačijih uvjerenja, što je nesvojstveno za tolerantan hinduizam.

3.1.3. JOGA

Praktično sredstvo za postizanje spasenja jest tehnika joge koja se sastoji od osam stupnjeva: 1) moralno ispravno držanje, 2) samodisciplina, skromnost, proučavanje svetih spisa i pobožnost, 3) pravilno tjelesno držanje, 4) vježbe disanja, 5) ovladavanje osjetilima, 6) savršena koncentracija, 7) meditacija, 8) napuštanje onostranog i utonuće u apsolutnu prazninu. Joga je praktični stožer svih hinduističkih mudrosti, a s obzirom na to da mudrost leži u samom čovjeku možemo zaključiti da svatko uz dovoljno školovanja može steći tu mudrost. Joga je samoodgajanje koje omogućuje da pojedinac postane maksimalno koncentriran i kao takav može razlikovati dobro od lošeg te činiti isključivo samo dobro zbog redukcije negativnih misli čistim fokusom i uranjanjem u svoje biće. Mirovanje duše je cilj joge te se uz samo nekoliko minuta osvještenog duhovnog mirovanja svakog dana smatra djelotvorinijim od najstrožeg školovanja (Staguhn, 2004). Što potvrđuje da je iskustveno učenje najbolji oblik učenja koji ostavlja najdublji trag na svijest pojedinca - posebice u kontekstu duhovnosti i spoznaje, gdje knjige i razna učenja jesu svojevrsna podloga i smjernice za spoznaju, međutim individualno traganje za istinom i uranjanjem u dubinu svog bića pojedinac može doživjeti duhovnu spoznaju.

3.1.4. SVETI SPISI HINDUIZMA

Vede se smatraju svetim otkrivenjima, odnosno predstavljaju zbirku znanja, prikupljenih tekstova nastalih tijekom 3000 godina. U Upanišadama su filozofski i teološki tekstovi koji se smatraju Božjom objavom i svetim tajnim učenjem hinduizma. Takvo znanje predavalo se brahmanskim učenicima pred zaključenja daljnjeg školovanja (Staguhn, 2004).

3.1.5. UČITELJI HINDUIZMA

Ramakrišna je kao vizionar estetik u hinduizam unio neke nove ideje koje su ovu religiju približile svijetu. Smatra se posljednjim velikim učiteljem hinduista te je poučavao da se treba boriti za pobožnost cijeloga svijeta, za bratstvo svih ljudi, za prijateljstvo svih religija. Smatrao je da onaj koji ljubi Boga ne pripada niti jednoj kasti – što ga je činilo modernim hinduistom koji napušta staromodna kastinska uvjerenja. Također naglašava da u Božjoj ljubavi čovjek doživljava najdublje određenje, u njoj dolazi vlastitoj istini te nadilazi sve svoje slabosti i ograničenja. Jedan od poznatijih indijskih učitelja koji je utjecao svojom filozofijom nenasilja na svijet jest Mahatma Gandhi.. On je smatrao da treba biti dobar i prema onome koji čini zlo. (Staguhn, 2004). Takav koncept prisutan je još u Isusovom nauku. Za Gandhia je hinduizam religija čovječanstva jer je u njemu nenasilje ponašalo svoj najviši izraz te smatra da su Isus, Krišna, Rami, Budha, itd. utjelovljenja samoga Boga te da omogućuju samo različite staze do konačnog istog cilja i odredišta. Također smatra da hinduizam omogućuje najbolju mogućnost za religijski samorazvoj te ga smatra višim od religije i najvišim duhovnim principom koje je stvorilo čovječanstvo. Sri Aurobindo posljednji je modernizator hinduizma koji je implemenirao novu jogu koja ne polazi od ideje naprezanja, vježbe, meditacije, posta već smatra da je taj princip sama milost koja se događa ili ne događa. On smatra religije najvišim izrazom samoživosti te tvrdi kako čovjek traži Boga samo da bi služio svome vlastitome ja. Religija je time sredstvo do cilja te je potraga za spasenjem prerusena u potragu za jastvom čime se čovjek lako dovodi u manipulacije politike, kulture, nacionalizma, razova, itd. Smatra da je čovjek tu zbog Boga, a ne obrnuto i kao takav treba ponizno i skromno kročiti zemljom (Staguhn, 2004).

3.1.6. ODGOJ U KONTEKSTU HINDUIZMA

Hinduizam kao religija bez zakona, normi, isključivih smjernica odaje dojam nemogućnosti odgojnog, intencionalnog utjecaja na pojedince. Međutim, bez obzira na tu činjenicu da praktički ne postoje isključive normativne smjernice u odgoju koje se moraju slijediti za spas duše, hinduizam kao religija i filozofija značajno utječe na odgoj.

Naime hinduističko vjerovanje u karmu i da je čovjekov život predodređen događajima iz njegova prošlog života svrstava ovu religiju (u kontekstu odgoja) pod heteronomne teorije odgoja. Dakle, transcendentálnim putem, čovjekov život jest takav kakav jest zbog prošlih života i reinkarnacijom će se vraćati na zemlju sve do stupnja prosvjetljenja. Također, možemo zaključiti da hinduizam može biti primjer drugim religijama u kontekstu tolerancije, razumijevanja i poštivanja individualnog puta pojedinca. Takav pristup u odgajanju djece

nužan je u multikulturalnom društvu stoga bi nam kao primjer mogao poslužiti upravo hinduizam kao religija tolerancije. Skromnost i zahvalnost su također naglašene vrline hinduizma koje uz ljubav i mir bivaju usađivane odgojem u brojne naraštaje što utječe na mentalitet hinduističkog naroda.

Disciplina i koncentracija neizostavne su karakteristike predanih hinduista te je joga kao tehnika samospoznaje vrlo zastupljena u životu pripadnika ove religije. Već je naglašeno u radu da je iskustveno učenje najbolji oblik učenja koji ostavlja najdublji trag na svijest pojedinca - posebice u kontekstu duhovnosti i spoznaje, gdje knjige i razna učenja jesu svojevrsna podloga i smjernice za spoznaju, međutim individualno traganje za istinom i uranjanjem u dubinu svog bića pojedinac može doživjeti duhovnu spoznaju. Što u konačnici i jest cilj joge, koju možemo slobodno nazvati glavnom odgojnom metodom u hinduizmu.

3.2. BUDIZAM

Budha, kao predstavnik budizma, radikalno je prekinuo s osnovama hinduizma, poglavito s idejom da bilo što zemaljsko vječno traje. Smatra da ne postoji vječna materija, kao ni vječna duhovna supstanca, tvrdi da nema Boga niti nekog vladara nad svijetom. Po izvornom budističkom načelu sva vanjska uređenja i zakoni su besmisleni te jedino što vrijedi jest spoznaja i volja pojedinca te unutarnji, duhovni svijet pojedinca. Uz svo materijalno dobro koje je posjedovao, površne užitke (harem, itd.) Budha je shvatio da ipak nije bio sretan te spoznao kako su sva zemaljska dobra i užici prolazni i time isprazni. Prema legendi, Budha je upoznao četiri manifestacije života kakav on doista jest: vidio je nemoćnog starca, gubavca i leš te nekog redovnika. U posljednjem susretu stvorio je odluku da napusti aristokratski život i krene u potragu za ultimativnom istinom (Staguhn, 2004). Ovaj primjer nas podsjeća koliko je važno mlade ljude izlagati životnim iskustvima, primjerice – putovanjima, upoznavanjem drugih kultura i sredina te izlaženjem iz zone komfora u kojem pasivnom primanjem i reprodukcijom činjenica ne dobivaju relevantno životno iskustvo (niti znanje) kojim bi sigurno ranije sazrijeli i bolje se pripremili za životne prepreke. Upravo to je Budha učinio, praktički izašao iz zone komfora i luksuza koji je zatekao sudbinom te istraživanjem vanjskog svijeta spoznao jedan dublji, a to je onaj unutarnji u kojem leži krajnja istina.

Nakon što je napustio dom, pridružio se asketama i njihovom učenju te nakon 7 godina lutanja postigao je prosvjetljenje pod stablom smokve. Četiri tjedana sjedio je pod stablom prosvjetljenja te bio kušan od strane demona (slično kao i Isus). Nakon prosvjetljenja javila mu

se želja da svoje spoznaje podijeli s drugima te je u gradu Benaresu dobio prve učenike. Budha je učio o putu sredine kao ispravnom putu kojim se može postići nirvana odnosno vječni mir i samospoznaja. Plemeniti put koji treba slijediti sastoji se od: ispravnog vjerovanja, ispravnog odlučivanja, ispravne riječi, ispravnog djela, ispravnog života, ispravnog nastojanja, ispravnog namjeravanja, ispravnog samopronicanja (Staguhn, 2004).

Budha tvrdi kako je život sam po sebi patnja koja kreće rođenjem i jedini put do spoznaje je oslobođenje od patnje i uranjanje u ništavilo u kojem nema mjesta površnim užicima i vezanosti. Budha se smatra jednim od najvećih mudraca čovječanstva koji je najbolje zaronio u samu bit stvarnosti. Također svojstven mu je duboki osjećaj za ljepotu prirode i jednako duboke ljubavi za sva živa bića. Kod njega nema uskogrudnosti niti fanatizma koje možemo pronaći u začetnicima nekih drugih religija već ga karakterizira prijateljsko raspoloženje prema svim ljudima. Pod „prijateljskim raspoloženjem“ misli se na duhovno držanje koje sve zemaljsko ostavlja iza sebe, ali bez odbacivanja već uz pasivno držanje i duhovnu ravnotežu prihvaćanja u kojoj nema mjesta srdžbi na one koji su drugačiji. Budha nije imao namjeru nikoga obratiti te se ne smatra Božjim poslanikom. Njegova učenja stoje na raspolaganju svakome koji ih želi slijediti, bez nametanja. Smatra da do oslobođenja svatko treba doći individualnim putem bez posrednika, svećenika, kulta, obreda, itd. Budha tvrdi da ono što smatramo stvarnim nema zbiljskog realiteta u sebi već da je to samo privid poput sna te da je stvarna samo praznina odnosno nirvana koja je jedina stalnost u prolaznome. Ono što mi nazivamo svjesnošću ili jastvom, za budizam je to samo rijeka dharme, duhovne energije. Ova teza može se potvrditi u brojnim znanstvenim istraživanjima mozga u psihologiji gdje je svijest neprestana dinamička „paljba“ milijarda moždanih stanica koje rade nesvjesno i čiji je rad na zagonetan način rezultat bilijuna veza između milijarda neurona (Staguhn, 2004). Upravo ova teza raduje i ukazuje na mogućnost dokazivanja brojnih duhovnih teza da budu pokrijepljene znanošću. Tek kad povežemo znanost i duhovnost bit ćemo bliži odgovorima o čitavoj kreaciji te o ontologiji nas samih i svih procesa imanentih u mikrokozmičkom i makrokozmičkom sustavu.

3.2.1. BUDISTIČKA ETIKA

Budistička etika ne razlikuje se mnogo od etika drugih religija – i dalje postoji dobro i zlo. Dobro je osobna žrtva za drugoga dok je zlo zadovoljavanje svojih potreba na račun drugoga. Osam kreposti budističke etike su: isitnoljubivost, samosavladvanje, čistoća, poniznost, ljubav prema bližnjemu, samilost prema svim stvorenjima, samodisciplina kroz udubljanje i strpljivo podnošenje svih patnji (Cvitković, 1999).

3.2.2. BUDISTIČKE ŠKOLE

Budizam se podijelo na dva pravca – južni budizam (hinajana) i sjeverni budizam (mahajana) koji su s vremenom oformili brojne škole s vlastitim svetim spisima. Mahajana budizam smatra da u svakom vremenu na svijetu živi bezbroj kandidata za Budhu dok hinajana učenja bivaju krajnje jednostavna bez nekog teološkog sustava. Oni ostaju strogo pri Budhinim riječima bez potrebe za njihovim tumačenjem i interpretacijom. Po mahajana vjerovanju ne postoji nikakav zbiljski vanjski svijet jer sve što mi smatramo stvarnim samo je odraz naše svijesti, čista iluzija, san, a smrt shvaćaju kao buđenje iz sna (Staguhn, 2004). Brojni znanstvenici smatraju ovaj iskaz točnim te se konstruktivističkom paradigmom prema kojoj osoba kreira vlastitu stvarnost projekcijom trenutnog kognitivnog, psihofizičkog, tjelesnog i duhovnog stanja, kreiraju metode učenja i poučavanja kroz odgoj i obrazovanje (Jurić, Mušanović, Staničić, Vrgoč, 2001).

3.2.3. ZEN-BUDIZAM

Zen-budizam nastao je u Japanu i naučava da se ekstazom postignutom kontemplacijom dohvaća apsolut, što je u osnovi indijska misao. Dakle, ne razumom već meditacijom dohvaća se istina, gdje se meditacija smatra svojevrsnom ekstazom, točnije – ekstazom samozaborava. Duhovno uranjanje postiže se brojnim vježbama koncentracije pomoću kojih se duša treba osloboditi ograničenosti ovostranosti, makar na kratko vrijeme te se njima oslobađaju duhovne energije koje su skrivene u svakom čovjeku. Pesimistički karakter indijskog budizma u kojem se život shvaća kao patnja i izlaz se vidi u oslobođenju od patnje, u zenu je takav koncept doživio obrat u vedrini. Razlog tome leži u veseloj naravi Japanaca koji su dodatno u budizmu produbili dimenziju prihvaćanja svijeta. Također više je fokusiran na svijet, energičan je, aktivan, kreativan, znatiželjan i inovativan – sve ga to čini drugačijim tradicionalnim budizmom, ali istodobno prihvaćenijim u Zapadnom poimanju te religije. Duhovne vježbe zena i dan danas se prakticiraju u Japanu kao metode ovladavanja voljom i služe za izgrađivanje karaktera. Japanska umjetnost kao niti jedna druga uspjela je izraziti duhovnu dimenziju prirode te ju izraziti u savršenoj formi (Staguhn, 2004). Na ovim primjerima možemo zaključiti kolika je važnost religije i koliko snažno utječu na mentalitet naroda što automatski utječe na ustroj vlasti, gospodarstvo te naravno kao i na sustavni odgoj i obrazovanje te metode poučavanja i kurikulum.

3.2.4. ODGOJ U KONTEKSTU BUDIZMA

Budizam kao filozofija donosi zanimljiv pristup u odgoju. Naime, naglasak je na meditaciji kao jedinim ispravnim putem ka prosvjetljenju. Stoga je disciplina ključna vrlina ove religije. Samokontrola i svjesno upravljanje umom također su vrline koje se promiču odgojem u duhu budizma. Odgovornost za djela, ali i misli objašnjena je karmom koja s budističke točke gledišta ne znači sudbina već se može interpretirati kao zakon uzroka i posljedice. Što dajemo univerzumu to će nam se i vratiti. Stoga je odgovornost uvijek na nama kako ćemo i što ćemo misliti i djelovati jer će nas takva sudbina stići, odnosno ta naša djela i misli postat će naša realnost. Zapravo, po takvom konceptu, sudbina je uvijek u našim rukama. Ovakve ideje značajno utječu na odgoj jer ukazuju na tzv. „zlatno pravilo“ koje su zagovarali i Budha i Isus, ali i brojni drugi duhovni učitelji. Takav odgoj utemeljen na ovom moralnom pravilu i usađivanjem ovakvog uvjerenja navodi ljude da se ponašaju i misle pozitivno jer ukoliko čine drugima loše i negativno razmišljaju spram sebe i drugih, to će se negativno odraziti na njihovu realnost uzročno-posljedičnom vezom odnosno karmom.

3.3. KINESKI UNIVERZIZAM

Kineski univerzizam smatra se više filozofijom nego religijom, međutim zbog svoje duhovne dubine i ostalim aspektima koji uključuje poneke poveznice s religijskim uvjerenjima, može ga se također svrstati pod religije. Tai chi (prapočetak) simbol je ove filozofije te predstavlja stanje univerzuma u kojemu su obje pramoći – mračni yin i svjetli yang, međusobno razdijeljene, ali pri tome nisu međusobno i izolirane. Kineski univerzizam izlaže ideju o neprestanoj uskoj vezi svemira, zemlje i čovjeka koji čine jedinstvo nad kojim vlada univerzalni duh. Također nalaže da se zakon svemira zrcali u svakodnevnom životu ljudi (Kunzmann, Burkard i Wiedmann 2001).

Kineski univerzizam poznaje dvije škole: konfucijanizam i laoeizam (ili taoizam). Konfucijevo učenje naglašava neposrednu vezu između svjetovnog vladara i svemira. Smatra da je svemir beskrajno velik živi organizam koji je u neprestanoj promjeni u kojemu je sve u stanju međuovisnosti gdje i svaka najmanja promjena djeluje na cjelinu. Između svih pojava postoji nadopunjavanje, sloga, harmonija s konstantnim nastajanjem, postojanjem i propadanjem. Tao, kao izvor svih stvari može se tumačiti i opisivati, ali nikada dohvatiti razumijevanjem – što ga po monoteističkom sustavu vjerovanja možemo povezati s konceptom Boga. Tao je nastao prije početka svijeta te su iz tog jedinstva izašle obje pramoći yin i yang kao primarni uzroci neprestane promjene svega što postoji. Yin je negativna strana, a yang pozitivna, međutim ne treba navedeni iskaz promatrati u moralnom smislu već u

matematičkom i fizikalnom dualitetu negativnog i pozitivnog. Takav uvid možemo promatrati kroz građu atoma u kojemu je jezgra pozitivno nabijena, a negativno nabijeni elektroni kruže u omotaču kao građevni elementi. Yin i yang imaju nadopunjujuće svojstvo. Yin se tumači kao ženski, pasivan, primalački, skriven princip dok se suprotni yang, kao muški poima kao aktivan, davalački, svjetli. S obzirom da jedno bez drugog ne može, oni se ne gledaju kao jedan bolji od drugoga već imaju jednaku vrijednost koja se najviše očituje u njihovom nadopunjavanju. Sve promjene na svijetu nastaju zbog međusobne igre tih dvaju elementa – negativno i pozitivno, materija i energija, zemlja i nebo, mirovanje i kretanje, hladnoća i toplina, dobro i zlo, itd. (Staguhn, 2004).

3.3.1. ETIKA KONFUCIJANIZMA

Smjernice ispravnog djelovanja stare kineske odredbe očituju se kroz devet parova vrlina, a to su da čovjek treba biti ljubazan i dostojanstven, blag i čvrst, iskren i učtiv, uredan i častan, učen i odvažan, pošten i nježan, obziran i odmjeren, jak i pouzdan, hrabar i pravedan. Konfucije se smatrao čuvarem i objaviteljem stare kineske duhovne tradicije te je nered u zemlji povezivao s gubitkom starih vrijednosti. On nije tvorac nove religije već mu je cilj bio očuvati drevne mudrosti, ali i osloboditi ih svih suvišnosti te uskladiti ih s duhom vremena. Sam je živio etiku i moralnost koju je promovirao, koja se ponajviše očituje u skromnosti, zahvalnosti, disciplini te harmoničnom poretku. Dakle, po njegovom životnom shvaćanju sve mora služiti životnom redu što ga u nekim segmentima čini i fanatikom (primjerice savršeno slaganje prostirke i sl.). Smatra da vanjski red treba slijediti unutarnji – a to je disciplina te obrnuto, da bi se u vanjskom redu trebao odražavati čovjekov unutarnji duh. Koncentracija, sredina i harmonija tri su pojma koja najbolje karakteriziraju Konfucija, dakle praktički temelji hinduizma i budizma, razlika je u tome što Konfucije nije vjerovao da je ključ u posjedovanju nekog skrivenog znanja (Staguhn, 2004).

Kinezi tijekom svoje povijesti nisu pokazivali preveliki interes za religioznošću te su smatrali da smisao svijeta leži u samome svijetu, a ne u nadnaravnim pojavama te sukladno tom uvjerenju smatraju da je suvišno i štetno postavljati pitanja o nadnaravnim teorijama. Marljivost, disciplina i vitalnost vrijednosti su kineskog mentaliteta što je posljedica upravo konfucijanizma. Uz već navedenu disciplinu i reda, strahopoštovanje i uvažavanje također su dva značajna principa konfucijanizma. Misli se na strahopoštovanje prema svemu što jest. Konfucije vjeruje da su svi ljudi suštinski dobri te da se ta skrivena dobrota može razvijati odgojem i obrazovanjem (Staguhn, 2004). Isto mišljenje zastupa poznati filozof posebice u kontekstu pedagogije J.J.Raussou koji također tvrdi da su svi ljudi suštinski dobri, međutim

za razliku od Konfucija Raussou smatra da institucije i društvo kvare ljude (Batovanja, 2014). S obzirom da je svemir harmoničan, Konfucije smatra da takav treba biti i čovjek, barem dok negativni utjecaji ne naruše tu izvornu harmoniju. On smatra da je dužnost svakog vladara i vladavine da i sami žive po čudorednim načelima i da odgajaju narod u tom smjeru. Otmjeni karakter suštinski je po Konfuciju svojstven svakom čovjeku, a pod „otmjen“ misli na sudržljiv, smiren, blag i čovječan. Odgajanje vladara vlastitim primjerom i dopuštanje narodu da sudjeluje u njegovu blagostanju smatra također ključnim u odgoju. Smatra da vođenje naroda popuštanjem i dovođenje u red kaznama slabi narod i čini ga nesvjesnim, dok s druge strane ako se vodi snagom čudorednog bitka i dovodi u red moralom, onda narod ima svijest i postiže dobro. Konfucije se zalaže i za tzv. „zlatno pravilo“ koje su zastupali i Budha i Isus. Dakle smatra da ne treba drugima činiti ono što ne želiš da tebi čine te tvrdi da je ljubav prema bližnjemu vrijednost kojom čovjek može urediti cijeli život. Međutim, fokus u Konfucijevu učenju nije na pojedincu već na državi kao cjelini. Iz te relativne nezainteresiranosti za pojedinca mogući je korijen nedostatak empatije u kineskoj kulturi. U doba komunističke Kine počele su nicati škole konfucijanizma. Naime, Komunisti su neka načela konfucijanizma iskoristili za utemeljenje svoje vladavine. Posebice u vrijeme radikalnih lomova, organiziranih zločina i korupcija, Kinezi su se prisjeliti svog velikog mislioca i potom doživjeli preporod starih vrijednosti kao što su vrlina, moral, disciplina, marljivost, obiteljske vrijednosti. Sve navedeno narodu se pripovijedalo odozgo te je time Konfucije ponovno uzdignut kao državni mislioc. Konfucijanizam zahvatio je i druge zemlje Istoka te postavio kvalitetne temelje već navedenih vrijednosti. Poglavitito marljivosti, discipline, reda, poslušnosti i disciplini koji su se primjerice očitovali u gospodarskom čudu Japana upravo zbog Konfucijevog učenja navedenih vrlina. Konfucijanizam je stvorio jedan od najpoželjnijih oblika društvenog uređenja koje je čovječanstvo ikada dalo (Staguhn, 2004).

3.3.2. TAOIZAM

Dok je konfucijanizam fokusiran na ustroj države i na etičke i moralne smjernice za funkcioniranje društva, taoizam fokus daje pojedincu te želi ukazati na put spasenja duše, kao i Budizam. Dok Konfucije želi odgojiti čovjeka, Lao Tse (začetnik taoizma) ga želi ostaviti onakvim kakav jest. S obzirom na činjenicu da je sve u svemiru u vječnoj harmoniji i da dobro ne postoji bez zla, mrak bez svjetla, yina bez yanga, onda nema smisla dodatno utjecati na tu harmoniju (Staguhn, 2004). Međutim zapravo i ne utjecanje jest utjecanje na određeni način i izbor stoga odluka Konfucija o preodgajanju ljudi i Lao Tsea o prihvaćanju svega što

jest bez intervencije biva izjednačenim (ne)djelovanjem i opet jest u skladu s harmonijom svemira, ukoliko je sve tako kako treba biti. Neslaganja u filozofijama ova dva pravca donijeli su zaključak da je konfucijanizam „religija“ za djecu koja trebaju biti odgojena u uredne i poslušne podanike, dok je taoizam „religija“ za odrasle (Staguhn, 2004). Dakle, konfucijanizam ima više pedagošku ulogu dok taoizam možemo svrstati pod andragogiju i mogućnost usavršavanja, nadopunjavanja svog znanja i potragu za samospoznajom. U konačnici mora postojati određena podloga u kontekstu odgoja i obrazovanja da osoba „zaroni“ u sebe. Međutim tom „uranjanju“ u sebe, po taoističkom uvjerenju na putu stoje brojne norme i običaji kao prepreke krajnjoj samospoznaji. Korijen učenja ova donekle sukobljena pravca je zajednički. Naime i Konfucije i Lao Tse se pozivaju na spise predaje, ponajviše na Knjigu promjena u kojoj su sve osnovne misli koje i jedan i drugi produbljuju i interpretiraju. Konfucije interpretira u kontekstu društva i svijeta kao cjeline, a Lao Tse čini korisnim za čovjekovo samorazumijevanje kao i za spoznaju istine koja leži ispod vanjske površine stvari (Staguhn, 2004). Konfucije bi zasigurno imao o čemu razgovarati s Platonom posebice zbog poveznice Platonove Države koja po njegovim načelima ima utopijske temelje i u njegovoj interpretaciji harmoničan ustroj sličan onome u djelu „Grad sunca“ filozofa Campanelle (1929).

Nasuprot nekim religijskim shvaćanjima nastanka svijeta uz Božje djelovanje koji je iz ničega stvorio sve, tao je svijet izveo kroz nečinjenje, baš kao što priroda raste bez uočavanja stvaralačkog naprezanja. Tao se ne može spoznati razumom te nadilazi ljudsko razumijevanje stoga taoist ne gubi vrijeme razmišljajući kako je svijet nastao već prihvaća da je svijet nastao bez ikakva plana i cilja – jednostavno se dogodio. Navedena filozofija nečinjenja ne smije se brkati s pasivnošću i lijenošću. Naime, nečinjenje u kontekstu prirodnih pojava kao što je primjerice voda tijekom određenog vremena u stanju oblikovati kamen ne čineći ništa, samo bivanjem onime što jest i zato što teče. To „nečinjenje“ je zapravo sposobnost donošenja odluke, a da duh pritom ne trpi napor. Dakle, upravo suprotno konfucijanizmu, taoizam otklanja volju, djelatnost, napor, poduzetnost – sve ono što mi poštujemo kao vrline pa možemo zaključiti da je po takvom načelu teško zamisliti strukturirani ustroj neke države. Lao Tse smatra da vrijednost imaju samo ona čudoredna djela koja su proizašla iz unutrašnjeg poticaja, dok naučene vrline samo ometaju ljude u oslobađanju kreativnih snaga. Tvrdi da se ovo oslobađanje mora dogoditi bez naučenih metoda i tehnika, odnosno bez svjesnog sudjelovanja jer volja u čovjeku budi egoistične ciljeve što čovjeka udaljava od vječnog svemirskog poretka i upada u nesreću. Mudrac djeluje kroz nenamjernost, bez naprezanja,

zato Lao Tse životni ideal vidi u zaranjanju u vlastitu nutrinu, smirenom stanju bez požude, te otklinjanju od zemaljskih stvari te smatra da tada pojedinac može sponatno ispravno činiti (Staguhn, 2004). Teško je i zamisliti može li takvo društvo opstati, a da se djeca ne odgajaju već da im se sukladno njihovoj dobroj prirodi omogući da se samostalno razvijaju. Međutim, ukoliko bi osoba s usađenim vrijednostima i kvalitetnim smjernicama za moralno djelovanje djelovala u skladu s vlastitom intuicijom i iz ljubavi, ne bi bilo potrebe za vanjskom manipulacijom odnosno naređivanja što, kako i kada treba činiti. Stoga možemo zaključiti da je spoj ova dva pravca može dati utopijsku sliku društva u teoriji.

Taoizam daje svojstvenu kritiku konfucijanizmu te tvrdi da je veliki kozmički poredak uvijek prisutan bez obzira na to je li stanje u državi dobro ili loše jer je i to dobro i loše također dio kozmičkog poretka. Unatoč neslaganjima ovih dvaju pravaca, taoizam je u svojoj biti konfucijanizam s metafizičkom dubinom i promišljenošću te je u tom smislu biva istinskom baštinom drevne kineske mudrosti. Svojestveno ovoj filozofiji jesu paradoksi odnosno proturječja koja su vrlo zastupljena u taoističkim spisima. Međutim, paradokse možemo uočiti i kod drugih religijskih začetnika kao što su Budha i Isus. Iza oprečnih iskaza skrivena je istinska mudrost i znanje o kozmičkom obrtanju, o vječnom kružnom toku, vječnom izmjenjivanju uspona i pada, stvaranja i propadanja. Ova „kružna filozofija“ uči da se čovjek treba čuvati svoh određenja koja nisu ništa drugo nego samozavaravanje jer je sve stvar subjektivnosti odnosno sve pojave bivaju sagledavane očima promatrača te sukladno toj tezi – ne postoji objektivna realnost. Zanimljivo je da bi se jedan od najvećih znanstvenika svijeta Albert Einstein mogao smatrati taoistom po svojoj filozofiji i izjavama o kreaciji (Staguhn, 2004).

3.3.3. ODGOJ U KONTEKSTU KINESKOG UNIVERZIZMA

Konfucijeva etika koja se sastoji od smjernica za ćudoredan život smatra se ujedno i „religijom za djecu“ – dakle ima pedagošku ulogu. Postavljanjem normi za djecu koja trebaju biti odgojena u uredne i poslušne podanike, ova religija odaje dojam zastupljenosti normativne pedagogije te je cilj takvog pristupa uređeno, stabilno društvo odgojeno u istom duhu po istim pravilima ponašanja. Iako konfucijeve vrline i etika dosežu vrlo visok stupanj humanosti i ljubavi prema svim ljudima, postavlja se pitanje je li uopće potrebno kreirati sustav po načelu kineskog univerzizma ukoliko je sve u harmoniji, povezano, polarno i da se sve događa s razlogom? Taoističko načelo smatra da nije potrebno vanjsko djelovanje na pojedinca već da je dovoljno da osoba zaroni u sebe ne bi li doživjela spoznaju te da se u nama nalaze svi odgovori na pitanje kako ispravno djelovati. Slično mišljenje o suštinsko

dobroj ljudskoj prirodi zastupao je J.J. Rousseau koji je smatrao da je djetetova priroda čista i neiskvarena te da društvo i institucije kvare djecu svojim normativnim nametanjima, ograničavanjem slobode i time uništavaju njihovu prirodu (Bowen, 1981). S obzirom da je filozofija taoista prihvaćanje svega takvim kakvim jest zaključak je da su taoisti pobornici funkcionalnog odgoja. Taoizam je u odgojnom kontekstu usmjeren na samospoznaju, odnosno samoodgoj bez utjecaja autoriteta ili nametnutih normi i pravila stoga se naziva „religijom za odrasle“. Također, taoizam ima elemente panpedagogizma, dok je odgoj u konfucijanizmu pedagoški, intencionalni odgoj usađivanja vrijednosti.

3.4. ŽIDOVSTVO

Nasuprot religijama Istoka, monoteističke religije Zapada imaju uvjerenje u postojanje jednog svemogućeg Boga te svoju vjeru baziraju na zakonima i smjernicama danim od tog Boga putem proroka koji su širili njegovu riječ. Nasuprot primjerice otvorenom i tolerantnom hinduizmu, u monoteističkim religijama možemo uočiti strogoću i krutost u vjerovanjima te se obično jedna jedina religija smatra ispravnom dok se druge odbacuju i dovode u pitanje kao i njihovi sljedbenici (Cvitković, 1999).

Židovstvo, unatoč malom broju sljedbenika, zbog svoje duhovne kvalitete i velikog duhovnog značenja pripada velikim religijama. Ono je, uostalom izvoriste kršćanstva i islama te je time uvelike utjecala na navedene religije. U konačnici sve tri monoteističke religije smatraju se bratsko-sestrinske jer je Abraham otac vjere i za židove, kršćane i muslimane. Mojsije, Isus i Muhamed su zapravo Abrahamovi učenici u kontekstu monoteističke religioznosti. Razlike u ovim religijama praktički leže samo u simbolima, obredima i običajima (Staguhn, 2004).

3.4.1. ŽIDOVSTVO – RELIGIJA ZAKONA

U židovstvu, Bog se pojavljuje kao srdito nebesko biće koje se smekšava prinošenjem žrtvenih darova pa ga to ne čini milostivim Bogom kakav se javlja u kršćanstvu, štoviše više nalikuje ratničkom Bogu. Pogansko podrijetlo židovskog Boga očituje se upravo u primitivnoj sklonosti ljudskim i životinjskim žrtvama, nadimljenom mesu i zakrvavljenim oltarima. On odaje dojam nekog tko nema baš najbolju moć samosavladvanja. Međutim, s druge strane pokazuje i milostivost, očinsku pravednost i nagrađuje dobro, ali i kažnjava zlo. Mojsiju, koji se smatra utemeljiteljem židovstva Bog se obratio i predstavio imenom Jahve te sklopio „Savez“ s odabranim izraelskim narodom. Zakonski ugovor poslan od Boga očituje se u deset zapovijedi koje, iako krute i stroge ipak sadrže moralnu poruku te je tim činom kod svakog

pojedince omogućena slobodna volja da izabere između dobrog i lošeg. Međutim, postavlja se pitanje – kakav je to Bog koji zahtjeva ljubav prema njemu od svojih podanika i koji tvrdi da je zemlja njegova i smatra se kraljem, a ljude smatra gostima i zakupcima zemlje (Staguhn, 2004).

Biblija navodi sva mjerila čudorednog i religioznog života. Tora je jedna od pet Mojsijevih knjiga kojima počinje Biblija te se smatra kamenom temeljcem židovske Biblije. Glavna zapovijed Tore jest ljubav prema bližnjemu. Služenje Bogu i bližnjima iz ljubavi središnja je misao ove religije u kojoj se svijet smatra Božjim dobrim stvorenjem nad kojim je postavljen čovjek da ga oblikuje i njime vlada. Čovjek je stvoren na sliku Božju stoga kao takav ima mogućnost postati svetim ukoliko se slijedi put Boga i njegovi zakoni (Larousse, 2007).

Talmud predstavlja usmenu Toru i smatra se, po religijskoj važnosti odmah nakon hebrejske Biblije. U njemu su zakoni i pouke iz Tore iscrpno protumačeni. Do detalja je razrađena svakodnevica pobožnog Židova te je ispravno postupanje čvrsto propisano za sva životna područja. Zbog banalnosti koje nose određeni zakoni koji utječu na svakodnevni život, pojavili su se pravci u židovstvu koji odbijaju Talmud. No, unatoč tome Talmud se smatra jednim od najvažnijih djela svjetske literature u kojem je sabran duhovni trud brojnih rabina kroz stoljeća. Različite struje etičko-religioznog života Židova prisutne u Talmudu pružaju točnu sliku sila koje su oblikovale židovsku misao (Staguhn, 2004).

Židovstvo posjeduje određene restrikcije čak i u vezi ishrane. Ovoj religiji zakona svojstvena je molitva koja se izgovara u određenim razdobljima kroz dan i to na pripisan specifičan način. Sve navedeno nam još jednom utvrđuje tezu koliko je kod Židova sustav vjerovanja vrlo kruto postavljen i nema mjesta fleksibilnosti u prakticiranju ove vjere za razliku od hinduizma. U sinagogama se prakticiraju zajedničke molitve koje predvodi duhovni poglavar rabin koji nije zadužen samo za svete radnje tijekom bogoslužja, već također vodi i svadbe, ukope, vrši dušebrižničku službu i vjersko obrazovanje djece. Važnost rabina vrlo je istaknuta jer, uz navedene dužnosti on odlučuje i u raznim pravnim sporovima (Staguhn, 2004). Dakle, uz duhovnu funkciju rabina ulazi i ova vrlo važna i odgovorna svjetovna funkcija iz koje možemo zaključiti koliko važnost i povjerenje Židovi daju duhovnim poglavarima za koje, vjerojatno pretpostavljaju da će i u pravnim sporovima odlučiti u skladu s Božjom voljom.

3.4.2. DOLAZAK MESIJE

Iščekivanje Mesije koji će spasiti židovski narod od najvećih katastrofa čovječanstva imanentno je u sustavu vjerovanja Židova. Međutim neki reformisti židovstva to mesijansko

spasenje vide u mesijanskom vremenu kada će cijelo čovječanstvo prihvatiti Božju volju te će uslijediti razdoblje slobode, moralnog savršenstva i zemaljske sreće (Staguhn, 2004). Ovaj koncept prisutan je u New age pravcu koji polazi od uvjerenja o dolasku drugog Krista u okviru Kristove svijesti koje će potaknuti veliki broj ljudi na osvješćivanje i djelovanje u skladu sa zakonom ljubavi koji će svijet spasiti od brojnih katastrofa.

3.4.3. ŽIDOVSKA MISTIKA

Kao i u većini drugih religija tako i židovstvo broji mnoge mistike koji teže savršenim sjedinjenjem s Bogom i ne zadovoljavaju se s nepremostivom preprekom između Boga i čovjeka. Stoga mistik kreće u potragu za znanjem o Bogu koje će steći kroz živo, osobno iskustvo. Kao što je već navedeno, osobno iskustvo i spoznaja relevantnija je od učenja iz duhovnih spisa upravo zbog činjenice da se istinska srž duhovnosti treba proživiti, a ne samo učiti. Židovski mistik na Boga gleda kao na onog opisanim u Tori, ali istodobno mu dodaje epitet skrivenog, nedokučivog koji u dubinama svoga bića miruje, odnosno miruje u dubinama svoga ništa (Staguhn, 2004). Ovakvo mišljenje židovskih mistika (kabalista) možemo povezati s budističkim poimanjem nirvane koju Budha smatra jedinom zbiljskom u ovom svijetu privida što nam i dalje potvrđuje koliko su religije po svojoj suštini iste. Također, kabalisti smatraju da je Tora živi organizam i da nije samo božanski Zakon židovskog naroda već i sam kozmički zakon. Njihovo učenje u nekim segmentima slično je i kineskom univerzizmu kao i hinduizmu jer smatraju da je sve povezano i sjedinjeno te djeluje u skladu s harmonijom. Kabalisti pokušavaju prodrijeti u božanske tajne interpretacijom brojeva i slova nastalim u Tori, ali ipak navode da je najsigurniji put Bogu – samospoznaja. Iako su većini njihova učenja i razmišljanja nedokučiva, mistici su uspjeli proširiti učenja narodu i prilagoditi ih njihovim vjerovanjima (Staguhn, 2004). Dakle, vrlo je važno znati predati znanje, ne samo u kontekstu duhovnosti već u ostalim segmentima kod poučavanja. Prilagoditi informacije i spoznaju individui ili društvu svojstveno je velikim umovima i mudracima koji moraju razumijeti i ljudsku psihologiju te imati izraženu socijalnu inteligenciju ne bi li im na prikladan način uspjeli usaditi komplicirane informacije i saznanja. Ovu karakteristiku trebali bi posjedovati svi učitelji odnosno nastavnici, međutim, nažalost to nije jedan od uvjeta za stjecanje diplome na fakultetima na kojima stječu to odgovorno i plemenito zvanje nastavnika.

3.4.4. ODGOJ U KONTEKSTU ŽIDOVSTVA

Židovstvo kao religija zakona ima normativnu ulogu u odgoju njenih sljedbenika. Brojni zakoni, pravila, zapovijedi ove religije negiraju postojanje dobre ljudske prirode već uz Božju pomoć, kao vrhovnog autoriteta bivaju dane smjernice za ponašanje i odgajanje ljudi ne bi li živjeli u skladu s Božjom riječi koja im garantira spasenje. Međutim, većina zapovijedi imaju humane karakteristike stoga možemo zaključiti da židovstvo određuje pravila ponašanja za normalno funkcioniranje društva. Nema previše doticaja s individualnim putem pojedinca i samospoznajom kao što to imaju istočnjačke filozofije. Dakle, kada bi napravili grubu komparaciju s načinom poučavanja, možemo ovu religiju svrstati po tzv. „stare škole“ u kojima je učenik „objekt“, a nastavnik donosi pravila i norme koje učenik mora izvršiti, za razliku od „novih škola“ u kojima je učenik u središtu, a nastavnik ga usmjerava u skladu s njegovim interesom u konstantnoj prikladnoj komunikaciji s razumijevanjem te dogovara s njim pravila i norme. Taj koncept nove škole bi više odgovarao već spomenutoj hinduističkoj filozofiji

3.5. KRŠĆANSTVO

Kršćanstvo se kao religija javlja početkom naše ere na području Izraela koje je tada bilo pod rimskom vlašću. Isusa, utemeljitelja kršćanstva njegovi učenici prepoznaju kao Mesiju koji je najavljen u Starom Zavjetu i kao Sina Božjeg. Isus tvrdi da je poslan na Zemlju kako bi dao svoj život za spas čovječanstva te mu je cilj na cijelo čovječanstvo proširiti Savez što ga je Jahve sklopio sa židovskim narodom. Kao što se Bog javio prethodnim prorocima te se njegova riječ širila putem njihovih, tako je u kršćanstvu Isus prijenosnik Božje riječi. Vjera u Isusa je ono što razlikuje kršćane od židova, koji još uvijek očekuju Mesiju. Isusov život i poučavanje poznati su nam kroz tekstove Novog Zavjeta, dijelom Biblije koji sadrži 27 knjiga (Larousse, 2007).

3.5.1. ISUS – „SIN BOŽJI“

Krist širi poruke ljubavi koje u konačnici jesu odraz Boga, te ga on navodi Ocem svih ljudi koje toliko voli da je za njih dao svoga sina kao žrtvu ne bi li ljudi bili spašeni odnosno kako bi mogli živjeti život vječni nakon smrti. Usađuje u ljude zakon ljubavi odnosno da je svatko treba ljubiti bližnjeg svoga kao samoga sebe, kako što je on ljubio ljude. Dakle bio je i sam primjer svojih riječi i učenja. Kršćanski Bog, za razliku od židovskog jest milostiv i traži od

ljudi da se obrate i oprašta njihove grijehе, pogreške koji ljudi čine kad se ne pokoravaju Božjim zapovijedima (Larousse, 2007).

Isus je svojim čudima okupljao ljude i svoje sljedbenike te pomagao brojnim unesrećenima, siromašnima, bolesnima pa čak i podizao iz mrtvih. Zanimljiva je paralela Isusove kušnje od strane sotone i boravka 40 dana u pustinji. Takav primjer već je spomenut kod prijašnjih proroka. Vrlo slična je situacija s Budhinom izolacijom i suočavanjem s demonima (Staguhn, 2004). To je put ka prosvjetljenju jer čovjek treba proći kroz najveće testove i kušnje ne bi li doživio oslobođenje. Poznate izreke kao što su „Preko trnja do zvijezda“, „Poslije kiše dolazi sunce“, itd. ukazuju upravo na dio puta do prosvjetljenja. Čovjeku na putu zaranjanja u dubinu svoje duše stoji suočavanje sa samim sobom, svojom podsvijesti, svijesti i nadsvijesti te je ključno da potpuno prihvati sebe onakvim kakav jest, oprostí si i ljubavlju prema sebi automatski zavoli sva bića svemira jer u konačnici on jest taj svemir. U toj harmoničnoj ekstazi postaje jedno sa svime i potakne ga Božanska svijest, svijest čiste ljubavi te u tim trenucima brojni proroci bivaju primjerima drugim ljudima te svojom interpretacijom navedenog iskustva šire riječ istine te se htjeli, ne htjeli prema njima organiziraju skupine, škole, zajednice te u konačnici i religije.

3.5.2. SMJEROVI U KRŠĆANSTVU

Kršćanstvo je organizirano kao vidljiva zajednica vjernika (Crkva), okupljenih oko bazičnog kršćanskog dogmatskoga, bogoštovnoga, moralnoga i kanonskopraavnoga sustava. Kršćanstvo poznaje više smjerova koje se razlikuju po običajima, simbolima, ali i neki drugačije interpretiraju Bibliju te su sukladnome tome rganizirane u skladu s vlastitom vjeroispoviješću i kanonskim pravom. U Katoličkoj crkvi prevladava centralizacija te je prisutna hijerarhije u crkvenom ustroju (papa, biskupi, kler, vjernici), u pravoslavnim i pretkalcedonskim crkvama sinodalno načelo (sveti sinod s patrijarhom ili mitropolitom na čelu), a u protestantskim crkvama prezbiterijalno ili kongregacionističko načelo, bez svećeničke hijerarhije. Katolička je crkva nadnacionalna, pravoslavne su i pretkalcedonske nezavisne, neke su protestantske crkve bile ili su još nacionalne, a primjerice u Aglikanskoj crkvi vladar je ujedno i vrhovni crkveni poglavar. U povijesti kršćanstva crkveni raskoli i podijeljenost izazivali su trajna nesuglasice, nesnošljivost pa i vjerske ratove što je u novije doba rezultiralo povijesnih ekumenizmom odnosno dogovorom svih vjerskih pravaca u kršćanstvu da će prihvatiti 5. ekumenskih koncila. Oni se očituju u: 1. monoteizam i Trojstvo, 2. stvaranje i providnost, 3. utjelovljenje i otkupljenje, 4. besmrtnost ljudske duše i uskrsnuće tijela, i 5. posljednje stvari

(raj ili pakao) uvjetovane su milošću Božjom i čovjekovim etičkim ponašanjem (Krlježe, 1999).

3.5.3. KRŠĆANSTVO I DUHOVNOST

Po kršćanskoj definiciji duhovan je onaj čovjek koji je primio Duha Božjega i koji se njime vodi. Također, duhovan je onaj koji je primio Duha od Sina, Duha Isusa Krista tako da je u obiteljskom uzvišenom odnosu prema Bogu Ocu. Duhovan dakle ne znači: biti posebno pobožan, niti najednom karizmatski obdaren, nego to znači biti obilježen uronjenim krštenjem u Krista. Duhovnost označava pojam koji ima u sebi odnos prema nekome; označava odnos čovjeka prema Duhu Božjemu, prema Kristovu Duhu - tada se govori o duhovnomu životu - životu koji primljenom Duhu odgovara. Duhovnoj pokretljivosti pripada i izazov rasta; potrebno je raditi na napretku te drugima pomagati u apostolskome djelovanju (Schlosser, 2011).

Ljubav koju je širio i isticao Isus smatra se temelj duhovnog odgoja. Kršćanstvo ljubav predstavlja kao Božji dar i participaciju same nestvorene ljubavi, kao bit kršćanskoga života. Kada tu misao prenosimo u filozofiju, interpretacija kršćanske ljubavi je da je njena glavna funkcija ljubav prema samome Bogu, a jednako se proteže na bližnjega i, osim toga, u prvome redu ne stoji u želji dobra za onoga koji ljubi, nego u priklanjanju dobru radi ljubljenoga. Takva ljubav, kao Božji dar, prelazi mogućnost, razmjere ljudske naravi, ali na filozofskome području neizbježno vodi dubljoj intelektualnoj spoznaji ljubavi u sebi promatrane (Kribl, 1988).

Da bi se „duhovni život“ razumio iz perspektive kršćanstva, u isto je vrijeme (1) sudbonosno vezan uz živi odnos s Bogom koji se objavio kako bi bio u zajedništvu s nama. Polazište dakle nije shvaćanje Boga, nego je to vjera u Boga koji se objavio u Kristu. (2) U kršćanstvu nema područja u ljudskome životu gdje Bog nema utjecaja. Biti „duhovan“ ne ograničava se time samo na osobno duboko duševno osjećanje, jer kada postoji odnos s Bogom, tada se potpuno oblikuju sve moći čovjeka. Mogućnost mišljenja, htijenja i djelovanja bit će osvjetljeno preko vjere, a od ljubavi će ono biti formirano. (3) Duhovni život ne obuhvaća samo sve moći čovjeka nego i sva područja života: odnos prema Bogu u molitvi i meditaciji, sakramente, život u Crkvi i s Crkvom, vlastita životna planiranja, ophođenje s događanjima, vlastiti karakter, uspjehe, neuspjehe, grijehe, brige, smrt, cjelokupni nazor u svijetu i životu, bližnje, nadanja, politiku, umjetnost. (4) Duhovni život grade izazovi: Kako će biti njegovano prijateljstvo s Bogom? Takav je odnos usmjeren prema životu bez maski, u vlastitomu

postojanju u odnosu prema licu Boga koji voli sva bića. (5) Duhovni život je dar jednoga Duha te se razvija kroz različite darove: jedinstvo u vjerovanju i vjerskome zajedništvu, naprotiv, ne sprječava valjanu mnogostrukost „duhovnih stilova“. Svi su kršćani potpuno pozvani na vjeru, nadu i ljubav, ali oni slijede taj poziv u različitim pojedinačnim zanimanjima, ostvarujući ga s posebnim naglascima koji se odnose prema Bogu i njihovu poslanju u svijetu (npr. misionarski, kontemplativni karitativni) i koji također mogu uzeti čvrste oblike (stajalište Crkve) ili obilježiti točno određene epohe. To podrazumijeva da je duhovni život u kršćanstvu duboko osoban, ali ne samo individualan; karizma jedinstvene pojedinačne osobe „cvjeta“ upravo u veliku skladu sa zajedništvom (Schlosser, 2011).

3.5.4. ODGOJ U KONTEKSTU KRŠĆANSTVA

Temelj duhovnog odgoja u kršćanstvu jest ljubav koju je širio Isus. Ljubav prema Bogu, bližnjemu i samome sebi tri su kršćanske zapovijedi. Uska je poveznica kršćanstva i humanizma, zapravo možemo reći da je humanizam kršćanstvo uz izostanak koncepta Boga. Stoga je odgoj u kršćanskom duhu vrlo sličan onom u humanističkom pristupu. Pomaganje unesrećenim, empatija, tolerancija ka različitosti naglašene su vrline ovog nauka. Međutim svjedoci smo kontradiktornosti u nauku Crkve koja čini suprotno od Isusovog odgoja kada je u pitanju prihvaćanje različitosti te odaje dojam da po njenom uvjerenju nisu svi ljudi jednaki što definitivno nije zagovarao Isus. Njegov nauk ljubavi vrlo je zahtjevno prenijeti na djecu u odgojnom smislu, jer takav odgoj mora biti baziran na primjeru. Ukoliko učitelj nije osoba puna ljubavi i razumijevanja, ne može od djeteta očekivati da će usvojiti tu suštinsku univerzalnu vrijednost i primjeniti ju u svim dijelovima svog života.

3.6. ISLAM

Za muslimane molitva je osnova prakticiranja vjere. Oni ne mole samo govorom već i cijelim tijelom stoga je tim činom čak očigledna predanost Bogu i svojoj vjeri. Upravo to predavanje islamskom Bogu Alahu čini osobu muslimanom. Korijen riječi „islam“ sadrži pojam „mir“ te je Islam, kao i sve religije religija mira, iako se nažalost globalno ne smatra takvom zbog brojnih ratova i terorističkih napada počinjenih u ime Alaha. Međutim te radikalne skupine ne poštuju izvornu Alahovu riječ ljubavi i mira već iskrivljuju njegove riječi u svoju osobnu korist i fanatizmom ugrožavaju istinu ove religije. Islam, je također religija zakona, baš kao i židovstvo te su u njoj imanentne brojne restrikcije – od hrane, do odijevanja, banalnih običaja (u očima Zapada), itd. Položaj žena nije izjednačen s položajem muškaraca što ovu religiju ne čini tolerantom u smislu spolnih uloga, naime žena je po interpretaciji Zapadnog svijeta degradirana skoro pa na razinu objekta. Mogućnost ženidbe s više žena seže još u daleku

ratnu povijest iz koje se mnogo muslimana ratnika nije izvuklo živo te je stoga zavlada neravnoteža u brojnosti muškaraca i žena (Staguhn, 2004).

3.6.1. PROROK MUHAMED

Muhamedu se Alah obratio te ga se stoga smatra prorokom ove religije. Njegovo kanaliziranje Alahove riječi opisano je na pomalo sličan način onome koje osoba s epilepsijom proživljava svoj napad. U takvom stanju ekstaze dobivao bi uvide u Alahove zapovijedi i njegove riječi zapisane su u Kur'anu. U procesu objavljenja Kur'ana sudjelovala su tri bića (ponovo prisutnost trojstva s kojim smo se suočili u prijašnjim religijama): Alah – pošiljatelj, arkandeo Gabrijel – posrednik i prorok Muhamed – primalac. Alah, kao jedini, jedinstveni i vječni Bog je praktički na jednak način opisan kao Jahve u Bibliji. Zanimljiva je povezanost s taoizmom jer se i u islamu smatra da ljudi cijelo vrijeme spavaju, a da smrt simbolizira buđenje iz tog sna. Poistovjećenost s ovozemaljskim užicima prisutna je i u samom konceptu islamskog raja u kojem će spašeni moći uživati tjelesnu ljubav s najljepšim ženama (Staguhn, 2004). Ovdje možemo uočiti sveprisutnu diskriminaciju žena, odnosno njihovu zapostavljenost čak i u raju u kojemu ostaju spolne i rodne uloge. Kao i činjenicu da je ovo religija obećanja što kod pojedinca izaziva, ne samo strahopoštovanje već i svoju osobnu korist te će se truditi biti bolji u ovom životu jer će mu se u životu poslije smrti dati ljepote ovozemaljskog. Pomalo egoistični koncept u kojemu se gubi vjerovanje iz ljubavi i činjenja dobrog zbog samog čina i vlastitog instantnog ispunjenja kao i ispunjenja osobe kojoj pomažemo.

3.6.2. „BRATSTVO“ MONOTEISTIČKIH RELIGIJA

Židovstvo, kršćanstvo i islam su bratske religije. Primjer koji to potkrijepljuje jest da je za Muhameda Isus prorok, navjestitelj istinske vjere, koji će imati važnu ulogu na posljednjem sudu. Muslimani vjeruju u povratak Krista koji će sići i usmrtniti Sotonu kako bi na 40 godina ustaličio svoje kraljevstvo mira i pravednosti. Pri tom će svi nevjernici moći izabrati život – prelazak na islam ili smrt (Staguhn, 2004). Ovaj radikalni koncept omogućio je brojnim fundamentalistima ekstremistima da ovu riječ interpretiraju površno i nasilnički te ratovima žele promijeniti uvjerenja pripadnika drugih religija i ateista. Ovaj prikaz dolaska Krista i riječi Kur'ana o mogućnosti izbora života ili smrti može se interpretirati na način da će ljudi koji ne budu spremni za prihvaćanje Kristove svijesti i za djelovanje u skladu s ljubavlju i njegovim učenjima biti sudbinski, karmički, zakonski odbačeni s lica zemlje koja teži ka prosvjetljenju i prihvaćanju Božje riječi, kozmičke sile, Tao-a, ili kako god to nazvali. Dakle smrt u ovom kontekstu ne mora značiti namjerno ubijanje nevjernika koji se ne žele promijeniti već dopustiti prirodnom zakonu da se pobrine za one koji čine zlo, šire mržnju,

uništavaju harmoniju na svijetu i u pojedincima da odluče hoće li se promijeniti na bolje ili neće iskusiti taj novi prosvjetljeni svijet ljubavi, morala i harmonije. Na ovoj subjektivnoj interpretaciji možemo zaključiti kako su riječi iz raznih duhovnih spisa podložne vlastitim interpretacijama te ih je potrebno uvijek sagledavati s dozom kritike odnosno iz različitih kuteva ne bi li doista shvatili poantu pisane duhovne riječi.

3.6.3. ISLAMSKA ETIKA

Cilj islama nije samo i isključivo vjerska dogma već i životno uređenje postavljeno na moralnim načelima te se primjerice u svetom spisu Hadis (Muhamedova životna pravila sastavljena za njegove vjernike, odvojena od onih izvornih Alahovih koji se nalaze u Kur'anu) nalazi zakon miroljubivosti između muslimana. Nažalost u ovom životnom pravilu tolerancije na bazi iste religije isključuje miroljubivost prema drugim narodima i religijama, odnosno ne isključuje mogućnost nemiroљubivosti. Islamska se ćudorednost, dakle odnosi uglavnom samo na vlastitu vjersku zajednicu, a ne općenito na ljude što ju čini protuslovnim s Kur'anom koji naglašava ljubav prema svim religijama. Takav stav svojstven je monoteistićkim religijama koje pokazuju svojstvenu netoleranciju prema drugim sustavima vjerovanja čak i kada oni propovijedaju ljubav i mir. Kur'an naglašava jednakost svih ljudi pred Bogom, bez obzira na religiju, boju kođe ili spol. Zanimљiva su doduše oprećne izjave u Kur'anu u kojima se primjerice nalazi izjava da je ubojstvo jednog ćovjeka ekvivalentna ubojstvu ćitavog ćovjećanstva, a s druge strane izjava da treba istrijebiti sve nevjernike. Međutim, ipak se kroz Kur'an češće proteđe misao ne siljenja drugih na vjeru te su brojni dokazi tolerancije islamske vjeroispovijesti koji se mogu isćitati iz te svete knjige. Davanje milostinje i pomaganje unesrećenima dućnost je muslimana prema Kur'anu. Međutim, milostinja nije ogranićena samo na ljude već ju muslimani šire i na životinje što je novost u religijama kroz ćiju su se povijest brojne životinje ųrtvovale za Boga (Staguhn, 2004).

3.6.4. RAZVOJ ISLAMA

Islamska mistika i filozofija u kratkom roku stekla je veliku popularnost te je islamski svijet s vremenom postao mjesto duhovnog procvata i postigao brojne uspjehe na podrućju umjetnosti i znanosti. Zanimљivo jest da je Kairo 1971. godine svijetu dao prvo sveućilište. Islamska kultura u to vrijeme smatrala se najrazvijenijom. Muslimanski znanstvenici već tada su mogli izraćunati stupanj zakrivљenosti zemљine kore i to još u vrijeme kada su Europljani smatrali da je Zemљa ravna ploća. Perzijski matematićar al-Hvarizmi je unio decimalni sustav u trenucima kada se u Europi još nespretno raćunalo s rimskim brojkama. Međutim s vremenom je Zapad brojnim znanstvenim dostignućima pretekao svijet Islama jer po muslimanskom

shvaćanju sve što je vrijedno poznavanja stoji zapisano u Kur'anu – što je rezultiralo stagnacijom u znanstvenom svijetu Islama. Stavljanje Alahove riječi prije znanosti rezultiralo je manjkom znanstvenika muslimanske vjeroispovijesti u svijetu. No unatoč toj činjenici Islam je i dalje najbrže rastuća svjetska religija. S obzirom na to da Muhamed naglašava da je potraga za znanjem obaveza muslimana, iznenađuje teza da se muslimanski svijet odbija prilagoditi novim znanstvenim spoznajama (Staguhn, 2004).

3.6.5. MISTIKA ISLAMA

Sufizam je muslimanski smjer mistika koji teže k ekstatičnom sjedinjenju s Alahom, prije svega glazbog i plesom, dok je inače u islamu svaka glazba izbačena iz Božje službe. Nakon prorokove smrti došlo je do podjele islama u brojne vjeroispovijesti, sekte i škole te javljanjem radikalnih ekstremista islam, nažalost dobiva negativnu konotaciju u globalnom društvu. Stereotipi o ljudima muslimanske vjeroispovijesti zaboravljaju na činjenicu da je riječ Alaha, samo drugačiji oblik riječi Jahve i ostalih bogova čija je suštinska zapovijed i zakon ništa drugo nego ljubav (Staguhn, 2004).

Iz svega navedenog možemo zaključiti da sve religije imaju zapravo isto, zajedničko ishodište, a to je ljubav kao temeljni zakon na kojemu su nastali brojni religijski pravci i uvjerenja prilagođeni vremenskom, geografskom i kulturološkom kontekstu. Razni običaji, sustavi vjerovanja, molitve i meditacije samo su drugačiji načini samospoznaje odnosno putevi koji vode ka Bogu ili nirvani. Vrlo je zanimljiva činjenica da su, iako toliko geografski udaljene i pod utjecajem različitih kultura i oprečnosti u sustavu vjerovanja brojne religije međusobno slične u prenesenoj Božjoj riječi. Nažalost, brojni moćnici iskoristili su riječi iz svetih spisa i vlastitim interpretacijama krenuli u osvajačke podvige zbog osobne satisfakcije, a ne zbog širenja Božje volje koja je oduvijek i kod svih religija započivala na ljubavi i miru. U suvremenom svijetu još uvijek smo pod utjecajem ovog religijskog rata zbog brojnih terorističkih napada islamskih ekstremista koji pogrešnom interpretacijom Kur'ana nasilnim putem žele preobratiti sve nevjernike i pripadnike drugih religija na Islam. No, nije samo rat jedini koji kreira trzavice kada su u pitanju stavovi pripadnika različitih religija. Brojni vjernici svoju vjeru vide kao jedinu ispravnu te pripadnike drugih religija degradiraju, ismijavaju njihovu vjeru, imaju brojne predrasude prema različitosti i time upravo čine sve suprotno od začetnika religija kojima pripadaju. Postavlja se pitanje hoće li se ikada u budućnosti moći oformiti univerzalna religija koja će objediniti vrijednosti iz svih religija i filozofija čija će kombinacija uz prisutnost znanosti dati optimalne smjernice za samospoznaju i harmoničan miran duhovni život koji će automatski refleksijom utjecati na

cijeli svijet. Hoće li tada biti trenutak u kojemu će se manifestirati proročanstva iz svetih knjiga o dolasku raja na zemlju. U svakom slučaju, činjenica jest da su se nažalost riječi izvornih proroka s vremenom zaboravile, pogrešno interpretirale te koristile za vlastitu moć i ograničavanje ljudske slobode, a s druge strane kada se čitaju srcem i prakticiraju dušom imaju toliki potencijal za ujedinjenjem svijeta koje je prijekopotrebno ukoliko se kao čovječanstvo ne želimo dovesti do autodestrukcije.

4. ANTROPOZOFIJA

Religije te razne filozofije utjecale su na razvitak pojedinih duhovnih smjerova i uvjerenja koji uz pomoć znanstvenih otkrića iznose teorije o postojanju duše, o intuitivnom dijelu našeg bića te istražuju nadosjetilni mikrokozmički svijet. Znanost koja se razvila iz prethodnih uvjerenja, religija, filozofija i duhovnih teorija jest antropozofija.

Antropozofija je težnja da se intuicijom spoznaju nadnaravne sile; spoznavanje Boga putem neposrednog duhovnog opažanja i udubljanja u sebe i u nadosjetilni svijet (Anić, 1998.). Ovakvo spiritualno – mistično učenje što ga je od 1913. promicao Rudolf Steiner, sadrži elemente hinduizma, kršćanstva i idealističke „filozofije duha“, s primjesama različitih mističnih učenja. Ističe da je čovjek duhovno biće sa sposobnošću spoznaje višeg, nadnaravnog svijeta i dodira s duhovima odnosno višim entitetima. U početku je postojalo samo jedno duhovno biće koje se razvilo u svemirska tijela i u čovjeka.

Antropozofija je znanost o tijelu, duši, duhu i svijetu. Zadaća duhovne znanosti je da istražuju nadosjetilni svijet kao što i prirodne znanosti istražuju osjetilni. Čovjeka promatra kao biće tijela, duše i duha, koje se neprestano razvija, a dijete kao biće koje do svoje odraslosti i zrelosti prolazi faze razvoja svijesti koje je čovječanstvo prolazilo tijekom svoje evolucije.

Slika čovjeka navodi se kao osnovno obilježje antropozofskog tumačenja te je za razumijevanje čovjeka važno znati odakle on dolazi i kamo ide. Čovjek se promatra kao „svemir u malom“ odnosno smatra se da je svemir u čovjeku. Svi svemirski zakoni, djelovanja i ostali procesi u svemiru mogu se predočiti u obliku mikrokozmosa složenosti čovjekovog organizma te njegove dublje spoznajne razine. Samospoznaja se navodi kao najviši oblik spoznaje upravo zbog jednostavnosti u mogućnosti razumijevanja vanjskog svijeta zbog navedenih poveznica odnosno istoznačnosti mikrokozmosa i makrokozmosa

(Steiner, 1923.). Samospoznaja je ključ u otkrivanju zakonitosti univerzuma zbog mikrokozmičkog zakona koji je jednak kao i makrokozmički, ali zbog strahopoštovanja prema određenim doktrinama kao i zbog općih strahova koji nas drže u nesvjesnom stanju još kolektivno nismo spremni tvrditi tako nešto kao istinito i empirijski potvrđeno.

Antropozofija drži da se čovjekovo biće sastoji od četiri dijela: tijela, duha, duše i „Ja“. Fizičko tijelo podliježe zakonitostima fizičkog života te čovjek preko njega pripada ovozemaljskom životu. Sastoji se od istih tvari i snaga kao i cjelokupna neživa priroda (poput minerala gradi svoje tijelo iz prirodnih tvari) te zato duhovna nauka kaže da je čovjekovo fizičko tijelo istovrsno s čitavim mineralnim carstvom. Fizičko tijelo je samo ono što iste tvari po istim zakonima dovodi do miješanja, spajanja, oblikovanja i rastvaranja kao i u mineralnom svijetu. Duh, odnosno eteričko (životno) tijelo je ono što od materije i stanica izgrađuje i oblikuje fizičko tijelo, ono što mu daje snagu i trajnost – to je životna snaga ili eterično tijelo. Takvo je tijelo zajedničko ljudima, biljkama i životinjama. Ono izgrađuje i stvara fizičko tijelo te djeluje na to da se tvari i snaga fizičkog tijela razvijaju, rastu, kreću itd. Spoznaja eteričkog tijela prema duhovnim znanostima moguća je onima koji proniknu u svijet viših dijelova ljudske prirode. Eteričko tijelo je skup snaga te je njegova bit da djeluje, iako nije tvarno. Duša odnosno astralno (osjećajno) tijelo osjeća i omogućuje povezivanje prethodna dva dijela te se opisuje kao tijelo nosioca bola, radosti, nagona, žudnje i strasti. Steiner smatra da ga posjeduju životinje i ljudi, ali ne i biljke te ono predstavlja oblik raznobojnih, svjetlećih, unutarnjih pokretljivih slika. Različito je po obliku i po veličini od fizičkog te mu je oblik opisan kao izduženo jaje u kojemu je smješteno eteričko i fizičko tijelo. Astralno tijelo kao svjetlosni lik, prelazi na sve strane granice ovih dvaju tijela. Ukazuje na to da pri podražaju nije bitno da dotično biće reagira, već to da se podražaj odražava putem doživljaja u unutarnjem procesu, kao npr. u boli, nagonu, radosti i požudi. „Ja“ tijelo posjeduje samo čovjek te je ono kao takvo nosilac ljudske duše. Rađa se u 21. godini života, dijelovi bića nisu od početka jednako razvijeni, već se ljudski razvoj proteže u koracima od po sedam godina, pa se govori o tri rođenja čovjeka kojima uvijek započinje novih sedam godina i o kojima pedagoško djelovanje u duhu waldorfske pedagogije mora voditi računa (Katić, 2009.)

5. DUHOVNOST KROZ POJEDINE FILOZOFISKE PRAVCE (I FILOZOFE)

Brojni filozofi u traganju za smislom života i samog postojanja dotakli su se pitanja duhovnosti te pokušali objasniti „stvarnost“ kroz razna uvjerenja, kako individualna tako i kolektivna. Svaka filozofija, religija i psihologija na sebi svojstven način ispituju ključne principe postojanja, znanja i ponašanja (Gallagher, 2009). Mnoge paradigme i uvjerenja koje su prisutne i u suvremenim društvima sežu u daleku prošlost civilizacije. Iako, generalno gledano – najveći utjecaj na duhovni život pojedinca i/ili društva imaju religijski začetnici i proroci, brojni filozofi su također vlastitim promišljanjima potakli znatan broj suvremenih znanstvenika, filozofa da razvijaju svoje ideje u kontekstu propitivanja realnosti. Također utjecali su na neke suvremene duhovne paradigme kao što je primjerice New age. Jedan od poznatijih filozofa stoicizma, ujedno i rimski imperator smatrao je da je jedan univerzum stvoren od svega što jest, i jedan Bog u tome kao i jedan princip postojanja, jedan zakon, razum i razboritost koju dijele sva misleća stvorenja i jedna istina (Hammond, 2006). On, kao i brojni drugi veliki filozofi, u traganju za istinom bivali su kritizirani, nadopunjavani od strane drugih filozofa i/ili filozofskih pravaca, ali zasigurno su ostavili značajan trag u brojnim segmentima ljudskog društva pa tako i u duhovnosti.

5.1. DUHOVNOST I ANTIČKI FILOZOFI

Platon, kao jedan od najpoznatijih antičkih filozofa svojom *Alegorijom o pećini* uči nas da je ovaj materijalni svijet zapravo pećina gdje vladaju sjene i iluzija i gdje su sve stvari prolazne. Platon veći interes pokazuje za onostranim, vječnim svijetom koji se ne rasipa i ne nestaje. Izlazak iz pećine simbolizira okretanje od materijalnog ka vječnom, nebeskom čime počinje oslobođenje duše. Iz navedenog proizlazi Platonovo uvjerenje da je duša izvrnuta kad je okrenuta prema materijalnom svijetu. Ne bi li došlo do sposobnosti gledanja „unutarnjim očima“ potrebno je živjeti svojevrsnim asketskim životom koji nije okrenut prema „Dolje“ odnosno prema materijalnom i površnom svijetu već prema istinskom spiritualnom postojanju „Gore“. Platonska spiritualnost se temelji na tome da Duša ima porijeklo, ali i cilj odnosno sudbinu van tijela te da pripada svijetu Formi. Stoga, Platon smatra da kada duša napusti tijelo nakon smrti, ukoliko je čista napušta svijet tijela u potpunosti, te više neće biti podložna "transmigraciji" u rejonu aeona (starca), već će usljed ranijeg pročišćenja ili oslobođenja od materijalnih želja i strasti, Duša moći vratiti u svijet formi u rejonu archona (gostiju) gdje ustvari pripada (Kunzmann, Burkard i Wiedmann 2001).

U svom djelu „Država“, Platon iznosi utopijsku sliku države. Međutim, iako se na navedeno djelo gleda kao na političko djelo, ovdje je ipak riječ o odrazu duše i njezine strukture, koja je

preslika države. On upućuje na povezanost tijela, duše i države. Smatra da se odgoj mora usmjeriti i na tijelo i na dušu; ono što je tjelovježba, gimnastika za tijelo, to je glazbeni odgoj za dušu, koji ne obuhvaća samo glazbu u užem smislu, već sve ono što je posredovano riječju, tj. pjesništvo i literaturu u širem smislu. Tvrdi da je potrebno prije tjelovježbe početi upravo s tim odgojem, što znači da daje prednost obrazovanju duše ili duhovnom obrazovanju. Eros kao ljubav prema lijepom za Platona predstavlja stupnjevito uzdizanje od lijepoga tijela ka samoj ideji lijepoga. Taj put uzdizanja Sokrat je označio kao pedagogiju, odnosno kao vođenje mladih ljudi. Uzdizanje koje počinje od lijepoga tijela povezano je s Platonovim stavom o važnoj ulozi tjelovježbe i gimnastike za oblikovanje lijepoga tijela, što u konačnici rezultira harmonijom tijela i duše. Krajnji je cilj obrazovanja spoznaja istinskoga bitka, tj. ideja. Do te spoznaje dolazi se preko matematike i geometrije te dijeljenjem svijeta na vidljivi, osjetilni, tjelesno-materijalni, iskustveni i na inteligibilni, netjelesni, samo umom dohvatljiv svijet ideja. Međutim, učenje matematike, geometrije i ostalih predmeta prema Platonu ne bi trebalo biti prisilno, već bi se trebalo odvijati kroz igru (Batovanja, 2014). Kasnije će zastupnici pozitivnog pristupa u odgoju i pozitivne psihologije brojnim primjerima utvrditi uspješnost takvog oblika učenja. Jedan od njih je William Glasser koji svojom teorijom izbora omogućuje učenicima izbornost te učenje bez pritiska u pozitivnoj razrednoj klimi (Glasser, 1990).

Platon je svojom preegzistencijom ideja, duša, tvrdio da je kod čovjeka ideja duše zarobljena tijelom međutim u ovoj tvrdnji nije jasno izražena intuitivna snaga duše, jer je ona s tijelom zarobljena, a po sebi bi trebala biti neovisna o tijelu, neovisna o uniji s tijelom. Aristotel je svojim poimanjem duše živih bića kao supstancijalne forme tijela najbolje obrazložio uniju tijela i duše, ali posebno stanje ljudske intelektualne, razumne duše koja je supstancijalna forma tijela i duha, nije dovoljno obradio, stoga su njegovi tumači nijekali neovisnost i besmrtnost duše u odnosu na tijelo s obzirom na egzistiranje. S obzirom na takvo stanje većeg ili manjeg neslaganja misli sv. Oci se nisu jednostavno priklanjali ni Platonu ni Aristotelu. Platon ljudsku dušu shvaća u jedinstvu s tijelom kao dvije supstancije, no na neki način ipak ujedinjene. Uspoređivao ih je s lađom i lađarom ili instrumentom i glazbenikom (Kribl, 1988).

Ljubav je jedna od osnovnih značajki duhovnosti. Platon ljubav interpretira kao dobru želju koja se vječno posjeduje. Također, smatra da takva ljubav produbljena senzitivnom ljepotom teži sve do potpunosti nevidljive inteligibilne zbilje. Potreba onoga koji ljubi, njegova tendencija za istraživanjem dobra i dobro koje sasvim upotpunjuje težnju pokazuje u takvoj

ljubavi ono bitno i prvotno kao tu potrebu, kao ono potrebno. Aristotel govori o ljubavi između prijatelja i, premda je točnija potpunosti objekta, čini se da se sviđanje u prijatelju uključuje zbog njega samoga (Kribl, 1988).

Sokrat, kao prethodnik navedena dva filozofa poznat je po svojoj tehnici porađanja istine nazvane – majeutika. Naime Sokrat smatra da je svo znanje, kako kognitivno tako i duhovno smješteno u dubini našeg bića te da ga je potrebno dovesti na površinu konstantnim propitivanjem svega što jest (Platon, 1979).

5.2. PROSVJETITELJSTVO

Prosvjetiteljstvo kao kulturni pokret zasnovan je na razumu te ga odlikuje individualna autonomija, odgovornost i samosvijest. U ovom razdoblju duhovni dio čovjeka (u kontekstu religije) biva zapostavljenim te se naglasak stavlja na raciu. Neke od značajki prosvjetiteljstva su: razum kao temelj znanja i razumijevanja; razlika između objektivnog znanja i subjektivnog uvjerenja; prioritet znanosti i tehnologije nad religijom; liberalne vrijednosti slobode i tolerancije; demokratske politike (Kunzmann i sur., 2001).

U modernoj kulturi dominira materijalizam koji je reducirao realnost na sumu fizičkih objekata učvršćujući na taj način uspjeh razuma, znanosti i tehnologije. Dakle, suprotnost konstruktivističkoj paradigmi koja ukazuje da je realnost projekcija individue.

Za John Locke naša sposobnost da vidimo, čujemo, itd. stvara ideje u našem umu. On je jedan od začetnika empirizma koji potencira ideju da bi svaka izjava trebala biti suprotstavljena empirijskom dokazu te se dokazati kao točna ili netočna. Takav znanstveni pristup po empirizmu dokazuje da empirijski doživljaj može dati sigurnost i znanje materijalnog svijeta. Ovaj smjer utjecao je na marginalizaciju morala, religije i duhovnosti (Batovanja, 2014).

5.3. ROMANTIZAM

Romantizam, kao reakcija na dominaciju materijalizma, teži nadomjestiti predanost razumu ističući važnost nematerijalnog osjećaja i iskustva. Tamo gdje materijalizam prati konvergentni model istine, u kojemu znanje ovisi o konvergenciji naših umova s fizičkim svijetom, romantizam prati usklađenost modela istine u kojemu znanje ovisi o unutarnjoj koherentnosti naših ideja i iskustava. Romantizam zatim nastoji obnoviti estetsku, moralnu i

vjersku raspravu marginaliziranu materijalizmom te daje veći značaj umjetnosti (Wright, 2000).

Romantična tradicija progresivnog obrazovanja usmjerenog ka djetetu - koja je procvjetala šezdesetih godina prošlog stoljeća – seže do Jean-Jacques Rousseaua. Rousseauova pedagogija, oblikovana romantičnom reakcijom na suvremeni racionalizam, inzistira prvenstveno na djetetovoj autonomiji nasuprot kulturalnih normi prosvjetiteljskog društva (Kunzmann i sur., 2001). Održavanjem autonomije djece čuva se njihova prirodna dobrota i zagovara se osobna sloboda kao jedina osnova za autentičan moralni život. U izravnoj suprotnosti sa konzervativizmom Johna Lockeja, Rousseau vjeruje da obrazovanje mora biti usmjereno na zaštitu djece od nametanja strane autoritarne kulture. Odbijajući kršćansku doktrinu o propasti čovječanstva, on tvrdi da su prvi impulsi prirode uvijek u pravu te da nema izvornog grijeha u ljudskom srcu. Smatra da su djeca rođena nedužna i slobodna te da ih pokvari izopačeno društvo dok odrastaju. Slijedom navedenog, Rousseauovo obrazovanje temelji se na moralnom imperativu zaštite prirodne dobrote djece od patologije društva odraslih. Rousseauovi radovi se usredotočuju na jednu temu, utopijsku težnju za rekonstrukcijom društva pomoću nove teorije prirodnog poretka (Bowen, 1981).

Romantizam igra značajnu ulogu u identifikaciji kulturnog značaja "razlike" u ljudskom iskustvu, shvaćenom po spolu, dobi, spolu, etničkoj pripadnosti, seksualnoj orijentaciji, vjerskim uvjerenjima, socio-ekonomskom statusu itd. To je dvostruki liberalni princip tolerancije i slobode koju romantizam često koristi kao sredstvo obvezujući različite kulturne tradicije koje zajedno tvore naše pluralno društvo. Odupirući se materijalizmu, romantizam nastoji: sanirati diskurs moralnosti, estetike i religije; slobodnih pojedinaca da se upuste u svoje duhovne zadatke; legitimno osobno i zajedničko iskustvo; ponovno uspostaviti duhovno pitanje krajnjeg smisla i svrhe života; i slaviti stvarnost duhovne raznolikosti. I materijalizam i romantizam tvrde da mogu omogućiti relativno određeno znanje o svijetu (Wright, 2000).

5.4. POSTMODERNIZAM

Položaj postmodernizma nastojao je nadići slavljenje kontingencije, relativizma i nesigurnosti ljudskog razumijevanja. U postmodernom svijetu ni Bog ni materijalni svijet niti naše neposredno iskustvo ne mogu pružiti konačne odgovore za ljudsko stanje. Takva ultimativna objašnjenja stvarnosti nisu dostupna nama, bilo zbog naše ograničene sposobnosti razumijevanja, ili jednostavno zato što je sama stvarnost kaotična. Temeljni duhovni program postmoderne omogućio je sljedeće:

- dekonstruirati sve meta-priповijesti koje prijete da nas zarobe u iluziji;
- proslaviti našu slobodu da lutamo postmodernim „kulturnim igralištem“ u kojem je sve dopušteno;
- kontinuirano stvaranje i rekreacija vlastitih osobnih duhovnih fikcija;
- maštovito slijediti naše osobne sklonosti i želje (Wright, 2000).

Postmodernizam nudi vrlo originalan duhovni program, obećavajući emancipaciju od vjerskih i svjetovnih meta-priповijesti i tiranije pogrešne ultimativne brige za apsolutnu istinu. Umjesto toga, naša jedina krajnja briga bi trebala biti izgradnja i obnova vlastitih duhovnih identiteta u skladu s vlastitim osjećajima, instinktima i preferencijama (Wright, 2000).

Kritički realizam želi rekonstruirati u sofisticiranijoj formi modernu obavezu ljudskom razumu i rehabilitirati nasljeđe prosvjetiteljstva. Potvrđuje objektivnu stvarnost koja postoji neovisno o našoj sposobnosti da to doživimo te smatraju da je svijet strukturiran, diferenciran i promjenjiv. Ova ontološka stvarnost nije nešto što slobodno maštovito stvaramo, već predstavlja jedinstvenu istinu koja čeka da bude otkrivena te da se na temelju nje izvede standardizacija svega spoznatog (Collier, 1994).

Marx kao utemeljitelj komunizma smatra da je religija opijum za narod, oblik socijalne represije čija je funkcija zaštita privilegiranih u nejednakom društvu na način da se siromašne ohrabruje da prihvate svoju situaciju s obećanjem za bolju budućnost i završetak patnji u raju (Wright, 2000).

Nietzsche tekođer nema optimističnu stajalište o religiji, te ju smatra lažnom sigurnošću koja guta ljudski duh, proizvodi „umirujuće svinje“ umjesto nezadovoljnih filozofa te ograničava pristup životu (Batovanja, 2014).

Iako su neki filozofi pristaše religijskog uvjerenja, drugi odbijaju koncept Boga, ali nitko od njih ne odustaje od pretpostavke postojanja ljudskog duha. Navedeni filozofski pravci i pojedini filozofi koriste se isključivo pretpostavkama te čak i kada neki od njih smatraju i iznose „činjenicu“ o postojanju primjerice objektivne realnosti, ne shvaćaju da su upravo oni ti koji su intuitivno, vlastitom projekcijom, zaključivanjem i uvjerenjem donijeli takav zaključak. Prema tome, možemo li sa sigurnošću reći da postoji objektivna realnost te možemo li zaključiti da ne postoji duhovnost odnosno da je duhovnost iluzija? Također, na primjerima brojnih filozofa možemo zaključiti da je duhovnost i duhovni put vrlo individualan i u skladu s vlastitim uvjerenjima te da postoji mogućnost duhovnog ispunjenja bez religijskih uvjerenja.

Brojni filozofi utjecali su u odgojnom kontekstu na mnoge generacije na razvoj stavova, novih paradigme, itd. Primjerice Sokratova majeutika, tehnika „porađanja“ znanja jedna je od brojnih tehnika i načina propitivanja znanja kod velikog broja nastavnika. Rousseauova ideja dobre ljudske prirode također je utjecala na humanističke pristupe u odgoju i obrazovanju i promjene paradigme u kontekstu odnosa učenik-nastavnik u kojemu učenik više nema ulogu „objekta“ te nastavnik dobiva ulogu facilitatora i vodiča te usmjerava učenika u skladu s njegovim interesom. Marx je također imao značajnu ulogu u odgojno obrazovnom procesu u razdoblju komunizma, s obzirom da je on utemeljitelj takvog režima. Dakle, iz pitanja o duhovnosti proizašle su brojne zanimljive ideje i promišljanja filozofa čije posljedice možemo vidjeti i dan danas.

6. „NEW AGE“

Jedan od pokreta nastalih, između ostalog, idejama raznih filozofija, religija, misticizma i ezoterije jest „New age“. Ovaj pokret nastao je u sjevernoj Americi krajem 70-ih i početkom 80-ih godina prošloga stoljeća. Osnovni pojmovi koje koristi, poput panteizma, obnove „drevne mudrosti“ ili kulta individualnog perfekcionizma, proizlaze iz ezoterično-teozofske tradicije, gnostičkog kršćanstva ili orijentalnog misticizma. Razvoj „New Age“-a povezuje se sa kontrakulturom 60-ih godina 20.st. (eklektički misticizam, feminizam, seksualna permisivnost, proširivanje svijesti). Temelj njegova djelovanja je mreža, koja pretpostavlja »dvadesetostoljetna verzija starog plemena ili srodstva koja se širi elektroničkim načinima komunikacije, oslobođena starih obiteljskih i kulturnih stega, protuotrov za otuđenje. Mreža nudi pojedincu afektivnu, intelektualnu, duhovnu i ekonomsku podršku... Zavjera Vodenjaka je mreža mnogobrojnih mreža koje imaju za cilj preobrazbu društva« (Vernette, 2002: 162-163, prema Turk, 2007). Knjiga *The Aquarian Conspiracy* smatra se programskim utemeljenjem „New Age“-a mrežu ne čine tek iscjelitelji, učitelji i sljedbenici nerijetko međusobno isključivih pokreta i svjetonazora već i različite religijske grupe, zajednice i klubovi čiji je cilj i svrha pripremiti svijet za dolazeću Eru Vodenjaka. Prema klasifikaciji Jeana Vernetta (Vernette, 2002, prema Turk, 2007) to su: vjerske tradicije (istočnjačke religije, religije američkih Indijanaca i sl.), skupine proširenja svijesti, skupine razvoja ljudskog potencijala, moderni ezoterizmi, gnoza i traženje odnosa između znanosti i duhovnosti te paranormalno, magija i sotonizam. Učenje o dolasku „Novog doba“ dio je apokaliptičnog mentaliteta, svjetonazoru o kraju svijeta i početku budućnosti (Grakalić, 1994,

prema Turk, 2007), nove faze u povijesti čovječanstva. Vjerovanje u dolazak milenijuma, predstojeće tisućgodišnje Kristovo carstvo na zemlji koje se nalazi ne samo u kršćanskim pokretima posljednjih sto godina (poput adventista ili Jehovinih svjedoka) već i u antičkim grčkim i indijskim filozofijama, kao i u novijim teorijama ezoterizma i hermetizma (Vernette, 2002, prema Turk, 2007). „New Age“ se u svom nagovještaju „Novoga doba“ oslanja na astropovijest, koji evoluciju ljudske civilizacije tumači kao posljedicu određenih konstelacija velikih zodijačkih razdoblja u kojima je Zemlja jizložena različitim kozmičkim energijama koje određuju tijek povijesti, dodjeljujući svakom od tih razdoblja specifična moralna svojstva. Tako će sada dvije tisuće godina vladavine Riba, razdoblje sukoba i rata, zamijeniti doba sklada, visokog moralnog idealizma, pravde, komunikacije, duhovnog rasta, pomirenja, jedinstva (Lacroix, 2002: 25, prema Turk, 2007) – Doba Vodenjaka. Prihvaćanje nove paradigme koja će objaviti naše jedinstvo s kozmosom i univerzalnim i uspostaviti sklad, ljubav i razumijevanje na svim razinama stvarnosti, nije stvar našega izbora. Njezin je nastanak određen prirodom evolutivnog razvoja na koji nas Novo doba upućuje. Intelektualni i duhovni napredak koje donosi Doba Vodenjaka posljedica je konjunkcije planeta Urana (povezanog s intuicijom – „znanjem iznad razuma“) i Plutona (vladar masa, donositelj radikalne promjene). Smatra se da će ovo omogućiti djeci Vodenjaka da otkriju zagonetku života i smrti na način koji će zadovoljiti i um i religiozne instinke (www.rosicrucian.com/zineen/magen119.htm, 16.5.2015.) Marilyn Ferguson utjelovljuje želju Novoga doba da pronade svoje mjesto pod okriljem suvremene znanosti, računajući na njezin izvanredan legitimacijski potencijal, te pronade način kako otkloniti staru paradigmu - dosada važeće racionalno mišljenje, kao i sve one koji u toj paradigmi još uvijek djeluju budući da to zamagljuje njihovu percepciju i ne dopušta novu spoznaju starih problema. Upravo ovdje u potpunosti dolazi do izražaja „akvarijanski darvinizam“ - podjela na ljude koji ulaze u Doba Vodenjaka i one kojima evolucija nije omogućena jer nemaju izgrađeni senzibilitet za novu duhovnost, pa prolaskom Doba Riba i oni prolaze, propadaju (Grakalić, 1994., prema Turk, 2007). Opća društvena i moralna kriza mogu biti poveznica s ovakvom naglom ekspanzijom kvaziznanstvenog pokreta. (Lončarević, 1989). „Akvarijanski darvinizam“ zapravo je projekcija već navedenih biblijskih proročanstva o dolasku mesije, odnosno Isusa kao spasitelja na zemlju, međutim u ovom kontekstu smatra se da će se u ljudima aktivirati Kristova svijest te da će proći kroz brojne kušnje kao što je prošao Isus. Kroz navedene testove uz pomoć ljubavi, prihvaćanja i pozitivnog svjetonazora spram svih bića oni će biti spašeni te ih priroda odnosno svemir neće maknuti s lica nove prosvijetljene Zemlje. Svaku teoriju treba uzeti sa zrnom soli, ali važna je rezonanca koju pokoja teorija, religija, filozofija

pruža u pojedincu te je jedino važno kako ona na njega utječe. Ukoliko utječe na pozitivan način te se kod pojedinca ne javlja fanatizam i ekstremizam zbog aktivacije uvjerenja koji mesijanskim kompleksom odnosno potrebom da se proširi to uvjerenje na druge ljude nameće svoje stavove i druge degradira, ona nema ništa negativno u tome da netko vjeruje u sustav ovog „New Age“ sustava vjerovanja. Što je loše u tome ukoliko se kroz sustavno obrazovanje, barem na razini teorije iznese i ovaj sustav suvremenog vjerovanja. Dakle, ne na razini dogme već kao jednu od teorija, jednu od filozofija, baš kao što se uče o filozofijama brojnih značajnih, a i onih manje značajnih filozofa koji u nekima potaknu želju za istraživanjem i produblivanjem znanja koji su prenijeli na njih pa s vremenom kreiraju vlastitu teoriju o postojanju stvarnosti, duhovnosti, itd. Uostalom, mističnost svoje korijene provlači kroz zvijezde i sunčev sustav. Činjenica jest da kozmički zakoni i sile utječu na nas kao individue i društvo čak i sa znanstvene strane, kada polazimo od teze da se u nama nalaze brojni spojevi od kojeg je kreiran svemir, kao i određeni postotak vode u tijelu koja je podložna primjerice utjecaju mjesečevih mjena. Dakle, ovo nije samo isprazno okultno vjerovanje kako bi se moglo površno zaključiti već ima temelje i u nekim logičkim i znanstvenim zaključcima.

Paul Heelas (1996) razdvaja 3 glavne dimenzije „New Age“ razmišljanja:

1. Kultura otpora - iz perspektive „New Age“, moderne kulture glavna su prijetnja autentičnom duhovnom životu:

Mi ne funkcioniramo jer smo indoktrinirani - ili, u „New Age“ smislu tog pojma, 'ispran nam je mozak' – kroz društvo i kulturu. Slijedimo pravila i norme pripisana od nekoga tko nas želi držati u kontroli.

2. Putevi do savršenstva - sljedbenici „New Age“ ovog razmišljanja žele pobjeći od moderne kulture, okrećući se unutra, vjerujući u svoje autentično iskustvo i tražeći osobni savršenstvo. Samo unutarnje carstvo i unutarnje kraljevstvo služe kao izvor vitalnosti, kreativnosti, ljubavi, mira, mudrosti, moći, autoriteta i svih onih drugih svojstava potrebnih za savršen život.

3. Tehnike spasenja - takvo unutarnje duhovno buđenje omogućeno je različitim duhovnim tehnikama, od meditacije i aromaterapije do upotrebe halucinogenih droga i šamanske prakse. Heelas tumači „New Age“ pokret kao suštinski protukulturalni pokret unutar modernizma. S jedne strane, on reagira na nesigurnost modernosti pružajući protukulturalne konceptualne alate i tehnike koje mogu osigurati i afirmirati osjećaj osobnog identiteta.

„New Age“ prakse i uvjerenja također se mogu smatrati religijskim odgovorima na stres, otuđenje i besmisao, što su zajednička iskustva u naprednim industrijskim društvima, a ipak

reakcije koje su kulturno dobro prilagođene modernoj potrošačkoj kulturi. U modernim kapitalističkim oblicima monetarne razmjene i izbora potrošača, brojni poduzetnici, samoprozvani učitelji „New Age“a, svojim duhovnim tehnikama, metodama i savjetima otkrivaju drevna uvjerenja, terapije i manipulacije duhovnim svijetom (Northcott, 1999).

O „New age“ pokretu potrebno je kritički pristupiti kroz odgoj i obrazovanje. Zastupljenost knjiga ove tematike i savjeta samoprozvanih modernih gurua sve je veća te se vrlo lako može manipulirati ljudima od strane nestručnih osoba koje im nude razna rješenja za njihovo trenutačno stanje. „New age“ nudi vrlo korisne informacije, učenja, tehnike, metode rada na sebi, zanimljivosti misticizma, duhovnosti, ezoterije... Međutim kao i svaka religija podložan je stvaranju fanatika koji imaju radikalne ideje koje se mogu negativno odraziti i na druge ljude. Primjerice masovna samoubojstva, opasni rituali, itd. Stoga je potrebno kroz sustav odgoja i obrazovanja u kontekstu duhovnosti, uz religije, uvrstiti brojne ideje New age-a jer doista u svojim učenjima posjeduje zanimljive i korisne informacije, ali i odgojne metode koje se pozitivno mogu odraziti na pojedinca i društvo u cjelosti. Međutim, kao i u slučaju s religijskim tumačenjima, potrebno je pristupiti kritički, bez negativnih konotacija i omogućiti učenicima da se pronadu u nekoj od ideja koja najbolje rezonira s njihovim bićem te ih onda kvalitetno usmjeriti u skladu s njihovim interesima.

7. DUHOVNOST U KONTEKSTU FORMALNOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Unatoč činjenici da je jedan od ciljeva odgoja i obrazovanja u školskim ustanovama i duhovni te moralni razvoj individue u skladu s njihovim sposobnostima i sklonostima (Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, 2012), ipak možemo konstatirati da se kroz sustavni odgoj i obrazovanje naglasak ne stavlja na „unutarnjim“ ključnim odgojnim čimbenicima, već je naglasak na reprodukciji činjenica, dobivanju ocjena, diploma, dok se odgojnoj, afektivnoj razini ne pridaje dovoljan značaj. U takvom disbalansnom sustavnom obrazovanju, u kojemu se zapostavlja moralna i duhovna dimenzija odgoja kreira se društvo tehnološke ekspanzije opasno po samo sebe, jer ukoliko uz svu tehnologiju nemamo razvijen moral i ne vodimo se moralnim i duhovnim vrijednostima, empatijom i razumijevanjem, dovodimo se u situaciju autodestrukcije. Stoga je potrebno uvođenje posebnih programa unutar kurikuluma koji će biti zaduženi za sustavno usađivanje vrijednosti te ukazivanjem primjerom na koji način trebamo poštivati i uvažavati druge i sebe. Sve dok je naglasak na svojevrsnoj robotizaciji društva i kompetitivnosti, definiranju uspjeha po mjerilu ocjena,

statusa, novaca, vrsti zanimanja, a zapostavljanju duhovne komponente neminovno je da iz takvog (ne)vrijednostog sustava nastaju brojne bolesti prouzrokovane stresom, nezadovoljstvom, anksioznošću, depresijom itd., što se u konačnici negativno odražava na mentalitet globalnog društva. Duhovni odgoj stoga ima ključnu ulogu pri osvješćivanju unutarnjih individualnih vrijednosti, empatije i razvitka individualnog potencijala koji posjeduje svaka osoba.

Iako su mnoge velike književne i filozofske tradicije koje čine jezgru liberalnog obrazovanja utemeljene u maksimi- upoznaj samog sebe, ironija je da se razvoju samosvijesti pridaje vrlo malo pozornosti u našim školama i fakultetima i skoro nikakvu pozornost u javnom diskursu ili na medijima. Nedostatkom samosvijesti - sposobnosti da se jasno i iskreno spoznamo i da razumijemo zašto osjećamo i djelujemo kao individue – kako onda možemo ikada očekivati da ćemo razumjeti druge. U većini obrazovnih institucija danas se primarno usredotočuje na to koliko dobro učenici izvode određene zadatke, postižu rezultate na ispitima, poštuju li zadana pravila i strukture, itd. Dok se ulaže mnogo pedagoških napora u razvijanju učeničkih kognitivnih, tehničkih i vještina za buduća zanimanja, ne posvećuje se pozornost razvoju "afektivnih" vještina poput empatije, suradnje, međusobnog razumijevanja i razumijevanja samoga sebe (Astin, 2004). Naš trenutačni zapadnjački školski sustav, s vidljivim naglaskom na znanstvene načine spoznavanja i kurikulumom koji omogućuje komformizam i reprodukciju činjenica, u konačnici dekonstruira djecu te se time njihove inherentne sposobnosti ne podržavaju i ne usmjeravaju. Ukoliko bi se u sustavno obrazovanje implementirala međupredmetna tema duhovnosti, odgajatelji bi morali preuzeti odgovornost te prilagoditi svoja uvjerenja i svoju nastavnu praksu kako bi se suočili s ideologijama i sustavima koji ometaju istinski, individualni izraz (Wane, Manymo, Ritskes, 2011). U našem sustavnom obrazovanju utemeljenom isključivo na znanstvenim spoznajama kroz koje se „istinitost realnosti“ odnosno pojedine činjenice mogu dobiti iz udžbenika ili od strane nastavnika, generalno negira i ne potencira mogućnost duhovnih i intuitivnih spoznaja istine te duhovni i intuitivni načini spoznaje nisu prihvaćeni kao valjani i ispravni (Hart, 2003).

Duhovni odgoj uključuje priznavanje i poučavanje svetosti, poštovanja, suosjećanja i povezanosti (Wane, Manymo, Ritskes, 2011). Kod njegovanja duhovnog života djeteta naglasak treba biti na usmjeravanju u skladu s prirodom djeteta, a ne na indoktrinaciji. U duhovnosti mora postojati temeljno povjerenje u dječju urođenu duhovnu prirodu i njihovu sposobnost da se u potpunosti izražavaju. Iz te perspektive, uloga učitelja i roditelja nije da konstantno usađuju vrijednosti te da djeca pasivno primaju informacije već duhovno

obrazovanje zahtijeva gajenje djetetovog urođenog znanja i sposobnosti te podržavanje njihovog individualnog razvitka (Hart, 2003).

Brojne škole polaze upravo od duhovnosti kao najvažnijeg dijela čovjekove biti te na temelju tog uvjerenja koncipiraju nekonvencionalne metode, oblike rada i kurikulum unutar školske zajednice. Jedna od takvih škola jest Waldorfska pedagogija.

7.1. WALDORFSKA PEDAGOGIJA

Waldorfska pedagogija utemeljena je na odgoju i obrazovanju čovjeka u cjelini. Najvažnijim smatra obrazovanje misaonih sposobnosti, praktičnih iskustava i bogatstvo kreativnosti kroz što dijete ostvaruje optimalni razvoj. Prema ovoj pedagogiji volja se razvija kroz praktične djelatnosti, njegovanje odgovornosti za zajednicu uz istovremeni odgoj za osobni razvoj. Ne obraća se samo djetetovu intelektu, već usporedno njeguje djetetov osjećajni život, razvija radne i stvaralačke navike te snaži volju i interese. Jedan od glavnih zadataka je odgajanje djeteta primjereno njegovoj životnoj dobi. Polazni je stav da je svaki odgoj u svojoj osnovi samoodgoj čovjeka, pa je u tom kontekstu zadaća odgojitelja ne dirati u djetetovo ja, već osigurati uvjete da njegova individualnost i unutarnja snaga postanu vidljivi. Osnovni je pojam sloboda kao pravo svakoga da postane i razvije se u ono što kao individua posjeduje, pri čemu odgajatelj treba biti duhovni "pomagač djetetova razvoja". Waldorfski pedagozi ističu da djeca u školi trebaju učiti glavom, srcem i rukama (a ne samo glavom). Zato je raspodjela nastavnog vremena dosta uravnoteženo raspodijeljena na kognitivne, umjetničke i praktične aktivnosti (Matijević, 2009.).

Temeljna pedagoška načela waldorfske pedagogije su: strahopoštovanje prema duhovnom podrijetlu čovjeka; odgoj onoga što dijete donosi sa sobom; temperamenti; sedmogodišnja razdoblja; sveobuhvatno shvaćanje; osposobljavanje osjetila; samoodgoj odgajatelja. Strahopoštovanje prema duhovnom podrijetlu čovjeka podrazumijeva da ako se novorođeno ljudsko biće promatra kao individualnost koja ima svoj kontinuitet i koja se svjesno inkarnirala kod određenih roditelja došavši iz duhovnog svijeta, slijedeći određenu sudbinu, treba ga promatrati s čuđenjem i poštovanjem jer je vrlo blizu događajima s one strane svijeta. Djetetu nije potrebno pokušavati usaditi nešto preko odgoja i prema nekim vlastitim planovima, već treba oslušivati njegovu pravu prirodu. Pedagoški je zločin potčiniti pravo biće djeteta i napuniti ga nečim drugim stoga odgoj treba razvijati samo vlastitu individualnu prirodu djeteta. Treba pustiti da se ta priroda mirno i polagano sama razvija i treba samo osigurati da vanjske okolnosti potpomognu rad prirode – što znači da se duh odgajatelja treba

povezati s onim što je duhovno u djetetu. Odgoj onoga što dijete donosi sa sobom podrazumijeva da se pedagoški koraci i mjere ne izvode iz programa ili iz teorije, već nastaju tako što odgajatelj razvija svoju intuiciju i osluškuje ono što se u djetetu zbiva, te istražuje što je dijete donijelo na svijet i što bi za njegov život bilo dobro. Steinerovo učenje o čovjeku pokazuje kako se duhovnost koju čovjek sa sobom donosi na svijet prenosi između onoga što je naslijeđeno i danih životnih okolnosti. Takvo shvaćanje čovjeka, svodi okolinu i nasljeđe na njihovo stvarno značenje i njihovu djelotvornost. (Katić, 2009.)

Sedmogodišnja razdoblja započinju fizičkim rođenjem kada započinje prvo sedmogodišnje razdoblje kada se napušta majčina ovojnica i dolazi u direktni dodir s fizičkim svijetom koji počinje utjecati na dijete. Snage i elementi vanjskog svijeta preuzimaju funkcije koje su do tada vršile snage i sokovi majčinog tijela. Dijete u ovom razdoblju svijet doživljava osjetilima, što znači da je malo dijete potpuno osjetilno biće, osjetilni podražaji ne prolaze kroz filter, pa tako prodiru duboko u fizičko tijelo. U tom periodu čovjek opaža cijelim tijelom i oponaša i upija ono što dolazi od odraslih i pun je povjerenja. U drugom sedmogodišnjem razdoblju eterično se tijelo oslobađa od stvaranja organa i stoji djetetu na raspolaganju kao instrument učenja. Eterično se tijelo rađa nakon izmjene zuba i dalje ostaje pod utjecajem astralnog tijela, koje je još uvijek u ovoju. U tom razdoblju prestaje pravo oponašanje i dijete slijedi autoritet koji voli (učitelj). Odrasli trebaju voditi dijete pomažući mu pri odlučivanju i prosuđivanju. U ovom razdoblju svojim životnim tijelom prima ritmove i navike koji će mu kasnije omogućiti da razvije vlastitu snagu i samostalnost. Treće razdoblje od sedam godina započinje rođenjem astralnog tijela (oslobađa se astralne ovojnice) i određeno je pubertetom. Astralno rođenje pokazuje se u velikoj potištenosti, rastrganosti između maštanja o svemoći i nezadovoljstva sa samim sobom i cijelim svijetom. U ovom periodu se mora ono što je dijete preuzelo od svojih uzora (ljudi iz svoje okoline i povijesne ličnosti) dokazati pri prosuđivanju i pri svjesnom djelovanju (Steiner, 1923.)

Waldorfske škole iznose zanimljive teze i duhovne ideje te otvaraju pitanje primjene „univerzalne duhovnosti“ u školski sustav.

7.2. IMPLEMENTACIJA „UNIVERZALNE DUHOVNOSTI“ U ŠKOLSKI SUSTAV

Osnovna struktura inkluzivnog modela duhovnosti bila je predstavljena u raspravi o duhovnom i moralnom razvoju (SCAA, 1995). Univerzalno duhovno iskustvo sagledava se kao temelj i izvor naše potrage za životnim smislom i svrhom. Vođeni našim osjećajima i

emocijama, te našim kapacitetom za kreativnošću, takvo je duhovno iskustvo temeljni aspekt ljudskog stanja, koji nadilazi naš obični svakodnevni doživljaj. Pretpostavlja se da smo svi sposobni za dinamičnu samosvijest koja nas privlači u srce našeg postojanja kao ljudskih bića i koja je ukorijenjena u našoj potrazi za osobnim identitetom te smislom i svrhom života kroz naše reakcije na ključna iskustva smrti, patnje, zla i ljepote. Michael Grimmitt (1987) jasno izražava poziciju koju je prihvatio dokument SCAA: duhovnost je ljudski kapacitet za određenu vrstu svjesnosti, aktivacija ljudskih sposobnosti za samotranscendenciju i kretanje prema stanju svijesti u kojoj se ograničenja ljudskog identiteta mogu vježbati kreativnom maštom.

Wright (2000.) izdaje smjernice za učitelje usmjerene kritičkom duhovnom odgoju i obrazovanju:

1. Nemojte štiti učenika od osjetljivih i kontroverznih duhovnih pitanja.
2. Omogućite učenicima da se susreću sa raznolikim rasponom duhovnih tradicija, slijedeći: (i) osiguravanje pristupa uravnoteženoj informaciji i različitim pogledima na kojima mogu zatim pojasniti vlastita mišljenja i uvjerenja; (ii) prezentiranje informacija na način otvoren za alternativno tumačenje ili kvalifikaciju ili proturječnost; (iii) usvajanje strategija koje će ih naučiti kako prepoznati pristranost, procijeniti dokaze pred njima, tražiti različita tumačenja, stavove i izvore dokaza i dati razloge za ono što kažu i rade.
3. Potaknite duhovnu pismenost slijedeći: (i) promicanje razvoja učenika u vještinama slušanja, prihvaćanja razlika i različitosti, raspravljanja o predmetu, suočavanja sa sukobima i razlikovanja činjenica i mišljenja; (ii) potičite istinsku i otvorenu raspravu.
4. Pokažite osjetljivost prema učenicima tako što ćete: (i) prepoznati i zadovoljiti potrebe pojedinaca; (ii) primjeniti pravila ponašanja i stvoriti odgovarajuću atmosferu u učionici. ; (iii) dobro procijeniti kada bi rasprave učenika trebale ili ne biti povjerljive.
5. Nemojte nametati vlastite duhovne stavove tako što ćete se: (i) oduprijeti naginjanju da naglasite određeni odabir činjenica na štetu drugih jednako značajnih; (ii) odlučiti koliko su spremni izraziti svoja uvjerenja, prepoznajući njihov autoritet i utjecaj te prihvaćajući potrebu za radom unutar školskog sustava vrijednosti; (iii) izbjegavanje postavljanja sebe kao samostalnog autoriteta po pitanju mišljenja i činjenica.

Ova sposobnost za duhovno iskustvo nalikuje, ali nije u konačnici reducirana, na naše vjersko, moralno i estetsko iskustvo. Budući da je takvo iskustvo univerzalno, ne može se ograničiti na bilo koju posebnu vjersku, etičku ili umjetničku tradiciju, pogled ili svjetonazor. Slijedom toga, kao što to primjećuje Ursula King (1985), možemo tražiti duhovne resurse unutar cjelokupne vjerske baštine čovječanstva, ali isto tako možemo pronaći pokazatelje duhovnosti kao transcendencije i oslobođenja u suvremenom sekularnom društvu.

Hay (1982) smatra da upravo zbog vjerovanja da empirijsko istraživanje pruža znanstvenu osnovu za potvrđivanje vjerovanja u objektivnu, transcendentnu stvarnost, imamo osnovu za pouzdati se u objektivnu stvarnost stanja svijesti postignutim kontemplativnom praksom, bez obzira na različitost tumačenja različitih tradicija. Stoga takvo iskustvo transcendentalne stvarnosti univerzalno je obilježje ljudskog iskustva i kao takvo zahtijeva univerzalnu teologiju širokog raspona religijskih i duhovnih tradicija koje obećavaju mogućnost poticanja takvog iskustva. Baš kao što su drugi predmeti iz kurikuluma ukorijenjeni u ljudsko iskustvo, duhovni odgoj i obrazovanje treba biti utemeljeno u univerzalnom iskustvu objektivne transcendentalne stvarnosti. Međutim, ostavština materijalizma i racionalizma, povezana s pretjeranom tehno-znanosti i konzumerizmom, stvorila je sumnje prema takvom iskustvu. Slijedom toga, javno duhovno obrazovanje pretpostavlja subverzivni i radikalni oblik koji izaziva pogrešne pretpostavke moderne poticanjem dječje sposobnosti za duhovno iskustvo kao sredstvom izazivanja kulturnih normi suvremene zapadne kulture (Wright, 2000).

Hay (1996) prihvaća pojam duhovnosti kao nešto biološki ugrađeno u ljudsku vrstu, holističku svijest o stvarnosti koja se potencijalno može naći u svakom ljudskom biću. On odbacuje redukcionističke izvještaje o duhovnom iskustvu, tvrdeći da je dječja duhovnost ukorijenjena u univerzalnoj ljudskoj svijesti, a ne samo da je riječ o kulturno konstruiranoj iluziji. On prihvaća da duhovno iskustvo nadilazi vjerske i kulturne granice te da znanje o religiji i sposobnost korištenja vjerskog jezika nije dovoljno kad razmišljamo o duhovnosti (Hay i Nye, 1998).

Hayovo (1996) istraživanje započinje predlaganjem skice karte terena dječje duhovnosti. On tvrdi da trebamo biti upoznati s tom kartom, s tim krajolikom i da koristimo rječnik i pristupe poznate djeci kako bismo zaštitili njihovu duhovnost. U tu svrhu postavlja tri osnovne kategorije duhovne osjetljivosti:

- Osjećaj svjesnosti - odnosi se na sposobnost djece da budu potpuno uronjena u trenutku s mogućnošću prihvatanja bilo kakvih željenih ili ne željenih situacija. Ta svijest o neposrednosti iskustva ima oblik holističke mudrosti u kojoj tijelo i duša djeluju kao jedno.
- Osjećaj zagonetnosti - osjećaja otvorenog za stimulaciju kroz aktivnu maštu uz strahopoštovanje i ushićenje svakim životnim iskustvom i tajanstvenosti svemira.
- Osjećaj vrijednosti – kad osvjeste zagonetnost života, životno iskustvo će kod djece proizvesti i oduševljenje i očajavanje, te usaditi u njih sposobnost da odgovore na probleme svijeta i značenja odnosno smisla života.

Što je onda primarni zadatak duhovnog odgoja i obrazovanja? Duhovni i moralni razvoj predstavlja duhovnost kao dimenziju odgoja i obrazovanja koja prožima zajednički život cijelog školovanja, infiltrirajući svoju etiku, kolektivno obožavanje i formalni nastavni plan i program. Ovdje duhovnost mora biti njegovana kroz senzibilizaciju učenikove znatiželje, mašte i intuicije. Budući da racionalno proučavanje duhovnosti samo služi za uništenje mogućnosti autentičnog duhovnog iskustva, ponuda kritičkog duhovnog odgoja i obrazovanja nikad se ne pojavljuje kao prava mogućnost. Umjesto toga, predlaže se da se odgojno-obrazovni sustav bavi svim onim aktivnostima koje, senzibiliziraju djecu misterijama života i omogućuju im da vide kozmos i mjesto u njemu u duhovnim terminima (Holley, 1978). Autentični duhovni odgoj i obrazovanje nastojat će senzibilizirati učenike na povećanu svijest o vlastitom unutarnjem prostoru, potaknuti njihovu maštu, njegovati svoju kreativnost. Krajnja svrha duhovnog odgoja i obrazovanja trebala bi dati ljudima veći oslonac na valjanost vlastitog unutarnjeg i privatnog iskustva (Priestley, 1992). Ovakav pristup omogućuje učeniku da pronade svoj duhovni put. Nametanjem uvjerenja, dogmi i isključivosti ograničava se svjetonazor djeteta te postoji mogućnost javljanja netolerancije spram različitosti ili pak u konačnici mržnje prema drugima što definitivno ne smije biti cilj duhovnog odgoja. Kritički pristup univerzalnoj duhovnosti otvorio bi mogućnost da se dijete usmjeri prema vlastitim interesima u određenu religiju, duhovnu filozofiju, ili u konačnici kreira vlastiti duhovni sustav vrijednosti i ideale koje slijedi. Međutim, smatram da je ključno usaditi osnovnu, suštinsku univerzalnu vrijednost ljubavi ne bi li djeca imala osnovni ideal kojim treba težiti, a da sami i uz pomoć učitelja izaberu put spoznaje koji ih vodi do te univerzalne istine. Također, univerzalnom duhovnošću zasigurno bi se smanjila netolerancija prema različitim uvjerenjima, kulturama i religijama što bi se pozitivno odrazilo na društvenu

klimu i međuljudske odnose. Djetetov duh potrebno je gajiti i omogućiti mu sigurnost, autonomiju i slobodu jer je to ispravan put ka samoaktualizaciji i samoostvarenju.

7.2.1. PITANJE DUHOVNOSTI I REALNOSTI

Kritika inkluzije univerzalne duhovnosti u školski sustav propituje nedostak materijalnog sadržaja, tj. neuspjeha povezivanja duhovnog iskustva s realnošću svijeta. Inkluzivni konsenzus namjerno izbjegava određivanje objekta prema kojemu duhovno iskustvo usmjerava pažnju. Umjesto toga, od učitelja se očekuje da potiču učenike razvijanju vlastitih osobnih i jedinstvenih vizija krajnje stvarnosti. Kakvi su onda odnosi između naših misli i osjećaja i stvarne postave stvarnosti? Utječe li moja zabrinutost i negativne misli na realnost? Može li moja duhovna vizija i uvjerenje ikada biti u krivu? Kakav je odnos između konačne istine i moje percepcije konačne istine? Neuspjeh inkluzivnog modela za rješavanje ovih pitanja učinkovito obespravljuje učenike, jer im nameće zadano postmoderno rješenje ovih problema, u kojima je jedina istina istina koju izražava pojedini učenik. Ironija je ovdje da se vanjska pojava slobode prerušuje u suptilnu, ali sveprisutnu indoktrinaciju učenika u postmodernistički pogled na svijet (Erricker, 1993).

Religija je neizbježna dimenzija u školovanju. Nemoguće je ignorirati činjenicu da religija u cjelini, a osobito kršćanstvo, i dalje igra značajnu ulogu u školama - stoga je važno razvijati razumijevanje različitih duhovnih opcija koje proizlaze iz vjerskih uvjerenja. Za razumijevanje duhovnosti, fokus je na prepoznavanju različitih istinitih tvrdnji o prirodi konačne stvarnosti koja proizlazi iz religija.

Ukoliko polazimo od pretpostavke da je sve projekcija individualnog trenutnog psihofizičkog, kognitivnog, duhovnog, tjelesnog stanja s obzirom na sva prethodna životna iskustva i s obzirom na kontekst situacije, onda bi trebali razumijeti svaku individuu i dijete te kvalitetno usmjeriti njihov proces sazrijevanja i otkrivanja svijeta u skladu s moralnim i duhovnim univerzalnim vrijednostima različitih religija. Međutim postavlja se pitanje – što ako dijete neće surađivati i iz nekog razloga remeti mir i nasilno se odnosi prema radu i drugim učenicima te si u svojoj zbilji (zbog otvorenosti i potenciranja konstruktivističke paradigme) opravdava taj čin? Kako tada postupiti? Ova, kao i brojna pitanja koja se otvaraju utvrđuju tezu da u svakoj teoriji i filozofiji ima elemenata podložnih kritici te da se niti jedna dogmatski ne bi trebala prakticirati već uz fleksibilnost pedagoškog takta primijeniti određene metode i u skladu s ispravnim moralnim i etičkim djelovanjem pristupiti svakom problemu uz korištenje metoda pozitivne discipline.

8. KAKO PRISTUPITI UČENIKU U KONTEKSTU DUHOVNOG ODGOJA I OBRAZOVANJA?

Odgoj u kontekstu duhovnosti zahtjeva razumijevanje individue i njenog individualnog duhovnog puta stoga je uska poveznica između humanističkog pristupa i gajenja duhovnog života pojedinca. Također, zbog suvremene konstruktivističke paradigme poimanja čovjeka kao svojevrsnog „projektor“ vlastite realnosti, nužno je s razumijevanjem odnositi se prema učeniku te gajiti njegov duhovni put.

8.1. KONSTRUKTIVISTIČKI PRISTUP RAZVOJU UČENIKA

Ukoliko je duhovnost individualna, proizlazi iz osobnog iskustva te ju treba kod djeteta gajiti i usmjeravati s razumijevanjem individualnog gledišta na svijet onda je u takvom načinu duhovnog odgoja potrebno primijeniti konstruktivistički pristup razvoju učenika. Osnovna su načela konstruktivističke paradigme holističko shvaćanje čovjeka i subjektivna konstrukcija zbilje, u kojoj se čovjek holistički konceptualizira kao jedinstvena, cjelovita i neponovljiva osoba ili osobnost, a ne kao skup ili sustav pozitivistički dostupnih, objektivnih diskretnih obilježja. Prema holističkom načelu, čovjek se ne može reducirati ni na kakav, koliko god bio kompleksan model - čovjek kao racionalno, moralno, radno i slično biće. Iz spomenute holističke perspektive čovjek načelno izmiče modeliranju zbog čega ga se ne može objasniti, već samo razumjeti (Jurić, Mušanović, Staničić, Vrgoč, 2001). Logično je da je teza o neponovljivosti i specifičnosti svačijeg iskustva ispravna s obzirom na unikatnost individue te situacija kroz koje je prolazila u različitim trenucima vlastitog života. Sav taj skup iskustava i situacija oblikuje osobu te ju čini takvom kakva ona jest stoga svaku individuu treba razumijeti iz te perspektive individualne različitosti.

Suvremeni objektivistički modeli čovjeka promatraju relacijski, u odnosima i jedinstvu s ljudskim okolinama, relacijama stanja osobe te performansi okoline. Nasuprot tome je konstruktivistička teza prema kojoj čovjek sam stvara sebe i okolinu. Stoga je moguće zaključiti da se obrazovanje, subjektivno uvjetovan proces samoformiranja, mora oslanjati na subjektivno generiranu potrebu samorazvoja. S egzistencijalističkog gledišta produktivnost ljudskog života nije moguće ocijeniti unaprijed, a sama je ideja usavršavanja kvalitete načelno vrlo dvojbeno (Jurić, Mušanović, Staničić, Vrgoč, 2001). Svatko promatra “realnost” vlastitim očima (percepcijom), odnosno na temelju vlastitog iskustva, spoznaja, odgoja, obrazovanja, okoline, kulture i ostalih čimbenika koji utječu na formiranje stavova pojedinca, osoba kreira,

to jest konstruira "objektivnu zbilju" koja je refleksija trenutnog psihofizičkog, kognitivnog, emocionalnog i duhovnog stanja pojedinca. Stoga možemo zaključiti da je jedino ispravno (u kontekstu odgoja i obrazovanja) imati razumijevanja prema individui te joj se prilagoditi u skladu s njenim potrebama, interesima ne bi li se postiglo krajnja samoaktualizacija bića kao konačni cilj odgoja i obrazovanja. Što u konačnici znači u potpunosti razumijeti individuu – takav pristup kod učenika omogućuje osjećaj povjerenja, slobode u kojemu može optimalno djelovati bez prisutnosti prisile i nametanja. Taj osjećaj slobode temelj je duhovnog puta.

Prema načelu subjektivizma, odnosno subjektivne konstrukcije zbilje, čovjek nikako nije biće koje prihvaća svijet kao objektivnu stvarnost, već i samoga sebe, kao i cjelokupno okruženje konstruira i opaža, djeluje i mijenja u skladu s jedinstvenim mjerilima svoje osobnosti. Razlog tome leži u prihvaćanju epistemološkog načela subjektivnog stvaranja, odnosno konstrukcije ljudske zbilje i svijeta ljudske osobnosti. Temeljno polazište konstruktivističke paradigme nepostojanje je objektivne referentne točke za konstrukciju "jedne prave zbilje", "valjanog svijeta", "ispravnog mišljenja", "jedne istine", "dobrih i loših osjećaja", boljeg i slabijeg načina na koje se živi", svega onoga što bi se moglo svesti pod jedan pojam – jednu realnost. Ovo gledište zastupao je već navedeni Lao Tse pa možemo zaključiti da ova paradigma, iako polazi od znanstveno-filozofskog načela sadrži i duhovnost kao temeljnu misao o nepotrebnim normama i o nepostojanju objektivnosti. Međutim, nedostatak takvog uvjerenja kao rezultat ima stav o postojanju višestrukih, različitih realnosti, a svaka osoba pojedinačno konstruira vlastitu realnost u skladu sa subjektivnim referentnim točkama, u odnosu na koje se razvija jedinstvena životna biografija osobe. Čovjek je samoorganizirajući entitet, pri čemu se ne misli na skup odlika ili određenog repertoara ponašanja, već se misli na dovršenu životnu biografiju koja je podložna stalnim promjenama i otvorena za različite ishode. Individua sama stvara sebe i to uz pomoć tumačenja onog što radi i aktivnostima koje poduzima uključujući raznolike životne kontekste u kojima se zbiva aktivnost, refleksija aktivnosti i tumačenje. Mišljenjem, djelovanjem i tumačenjem tog djelovanja osobnost stvara različita značenja, a čovjek se smatra stvarateljem značenja. Poznati egzistencijalist Sartre u svom djelu *Egzistencijalizam je humanizam* u konačnici navodi da je smisao života dati životu smisao te da čovjek u svakom trenutku daje značenje svemu što ga okružuje (Sartre, 1964). Također iznosi brojne teze koje se slažu s konstruktivističkom paradigmom te ga možemo po nekim idejama svrstati među preteče konstruktivističkog poimanja čovjeka. U integraciji i strukturiranju osobnosti veliku i značajnu ulogu imaju različite komponente, koja zauzimaju različita gledišta i razvijaju odgovarajuće klasifikacije. Primjerice: zdravlje, sreća, intima,

učenje, rad, duhovnost. U tom kontekstu razvojna pedagoška djelatnost stvara povoljna okruženja za promjenu subjekta, odnosno drukčije opažanje svijeta, a samim time i drukčije djelovanje. Najlakše bi se to moglo opisati kao stvaranje kvalitetnije konstrukcije zbilje. Međutim - što je s gledišta osobe kvalitetnija zbilja? Ne postoji odgovor na to pitanje ukoliko je zbilja projekcija individue.

Konstruktivistička paradigma usavršavanja kvalitete obrazovanja holistički u središte pozornosti stavlja učenikovu osobnost, a esencija se osobnosti spoznaje u slobodi kao razvoju. Pitanje odgovornosti eminentno je u svakom pojedincu te je svaki čovjek odgovoran za svoja djela, ali i misli. Obrazovanje je primarno odgovornost učenika i nastavnika kao subjekata obrazovnog procesa. Sadržaj obrazovanja učenikovo je životno iskustvo, njegov osobni stil mišljenja, način i struktura: konceptualizacije aspiracije, struktura motivacije, stvaralaštvo, pravila samoevaluacije, učenikove slike o sebi te emocionalnog iskustva. Razvojna pedagoška djelatnost stoga stvara i inicijalne okvire za reinterpretacije različitih značenja životnih iskustava koje će biti nit vodilja promjena u djelovanju (Jurić, Mušanović, Staničić, Vrgoč, 2001). Zanimljivi navodi koji kao činjenice navode teze koje u praksi ne bivaju primjenjivane dodatno čine apsurdnim odgoj i obrazovanje u RH. Sve navedeno, počevši od slobode kao temelja kvalitetnog života i samoispunjenja, ona kroz sustavni odgoj i obrazovanje biva zataškana odnosno nije primjenjena. Učenici nemaju slobodu odlučivanja, pravila se donose "odozgo" bez učešća učenika kao osnovnih i najvažnijih subjekata odgoja i obrazovanja, njihovi interesi i potrebe bivaju ignorirani te se kreira sustav kojemu se učenici moraju podređivati, a ne kako je to predviđeno u konstruktivističkoj paradigmi u kojoj bi se sustav trebao prilagoditi učeniku.

8.2. HUMANISTIČKI PRISTUP ODGOJU I OBRAZOVANJU

Ne bi li otvoreno pristupili djetetovom duhu i omogućili mu ispravan duhovni rast i spoznaju potrebno je promatrati ga u kontekstu bića s neizmjenim potencijalom, a cilj bi trebao biti samoostvarenje tog potencijala što je u konačnici ujedno i cilj duhovnog odgoja i obrazovanja – samospoznaja.

Humanistički pristup u obrazovanju proizlazi iz principa proizvedenih iz humanističke filozofije i psihologije u kojima je naglasak na samoostvarenju čovjeka i njegovog potencijala. Karakteristike humanističkog obrazovanja su: učenje usmjereno na učenika, učitelj ima ulogu facilitatora, pomagača, suradnika koji se prilagođava učenikovim

potrebama, učenje je izrazito osoban akt, sadržaj učenja nije cilj nego sredstvo za ostvarivanje ciljeva humanističkog obrazovanja, razvitak u podržavajućoj i suradničkoj sredini (Elias i Merriam 1980, prema Vizek Vidović i sur., 2003.). Gage (1995.) i Berliner (1998.) (oba prema Vizek Vidović i sur., 2003.) navode pet ciljeva humanističkog obrazovanja: poticanje pozitivnog samousmjeravanja i nezavisnosti, razvoj sposobnosti za preuzimanje odgovornosti za vlastito učenje, razvoj kreativnosti i radoznalost. Poticanje učenika u ispunjavanju njegovog potencijala djeluje motivirajuće na pojedinca koji će zbog doživljenog emocionalnog zadovoljstva i posvećenosti onome što voli dati svoj maksimum. Time će na temelju intrinzične motivacije nesvjesno utjecati na vanjske faktore koji dolaze kao nagrada, odnosno može se zaključiti da nagrada „izvana“ (ekstrinzično) dolazi ukoliko smo sami sebe nagradili „iznutra“ (intrinzično).

Ukoliko učenici razviju vještinu analize onoga što im je i zašto važno, kao i sposobnost da usmjere svoje ponašanje prema tim željama i potrebama učenje će biti i brže i lakše. Dakle potrebno je učenicima omogućiti izbornost gradiva ne bi li dobili na neovisnosti i u konačnici ispunjenju potencijala koji je usko povezan s osobnim interesom. Što opet rezultira pozitivnim ishodom na duh učenika odnosno stanje harmonije o kojem govore brojni duhovni učitelji.

Humanističko obrazovanje u praksi ima zanimljive pristupe i principe. Otvoreno obrazovanje je jedan od primjena humanističkog obrazovanja u praksi koje potiče suradnju, kreativnost i neovisnost te se umjesto centraliziranog razreda u kojemu je učitelj/ica glavna točka razred dijeli na fleksibilna područja koja se zovu centri interesa ili učenja u kojima učenici sudjeluju na kreativan način u radu, u kojima je prisutna raznovrsnost nastavnih materijala što omogućuje izbornost aktivnosti (Vizek Vidović i sur. 2003.)

8.2.1. MASLOWLJEVA HIJARARHIJA POTREBA

Jedan od glavnih predstavnika humanističke psihologije Abraham Maslow utemeljio je piramidu potreba u kojoj je najviši stupanj potreba za samoostvarenjem. Maslow, kao psiholog zapravo sa znanstvenog aspekta iznosi duhovne smjernice puta ka samospoznaji koje su iznosili duhovni učitelji te ih smatra putem za postizanje samoaktualizacije – što je u konačnici cilj svih religija – samospoznaja i samoostvarenje bića. Maslow smatra kako se ljudi suočavaju s mnoštvom potreba koje su poredane od potreba nižeg reda preko potreba višeg reda do potreba najvišeg reda te da bi se zadovoljile one potrebe najvišeg reda moraju biti zadovoljene potrebe nižeg reda. Na dnu hijerarhije nalaze se temeljne ili egzistencijalne potrebe koje se odnose na zadovoljavanje fizioloških potreba te na potrebama vezanim za

ostvarenjem životne sigurnosti. Iznad njih nalazi se skup psiholoških potreba. Prva takva potreba u Maslowljevoj piramidalnoj strukturi je potreba za pripadanjem koja uključuje bliske odnose sa drugim ljudima, želju za prihvaćenošću te želju za prijateljstvom i ljubavlju. Nakon nje slijedi potreba za uvažavanjem koje se odnosi na samouvažavanje i na uvažavanje iskazano od strane druge osobe zbog naših postignuća. Prve četiri potrebe nazivamo i potrebama uskraćenosti jer ako se od nekom od spomenutih područja osjećamo uskraćenima nastojat ćemo tu potrebu zadovoljiti, a nakon toga prioritet će dobiti zadovoljenje neke druge istaknutije potrebe. Na najvišoj razini nalazi se potreba za samoostvarenjem za koju vrijede drugačiji psihološki mehanizmi zadovoljavanja, jer osobe koje teže ka samoostvarenju ne potiče osjećaj uskraćenosti, nego želja za kontinuiranim rastom i razvojem (Vizek Vidović i sur., 2003.). Na primjeru beskućnika čija je osnovna potreba naći mjesto gdje će prenoćiti i hranu koju će jesti jasno možemo primjeniti Maslowljevu teoriju da je za zadovoljavanje viših potreba nužno prvo zadovoljiti fiziološke odnosno egzistencijalne potrebe. Dakle beskućniku prema Maslowu ne može biti osnovna potreba samoostvarenje zbog fokusiranja na osnovne životne potrebštine. Međutim često smo svjedoci „preskakanja“ potreba te primjerice u pogledu obrazovanja ukoliko djetetove fiziološke potrebe (npr. žed- „Učiteljice mogu ići popiti vode?“) budu ignorirane zbog interesa koje ima za određeno gradivo možemo reći da se radi o visokoj razini samoaktualizacije koja potiskuje temeljni stupanj fizioloških potreba te se takva pojava naziva funkcionalnom autonomijom. Ono se objašnjava na slijedeći način: ukoliko se dostigne određeni stupanj potreba, povratak u ranije stanje više nije moguć. Onaj koji je zadovoljio fiziološke potrebe, kao i potrebe za sigurnošću i ljubavlju stremi ka uspjehu i samoaktualizaciji (Jeremić, 2013.). Na ovom primjeru vidi se pogreška u tradicionalnom načinu odgoja kojim se provociranjem strahova (kažnjavanjem ukoliko se ne prođe ispit) u djetetu dovelo do nestabilnosti u ispunjavanju osobnih potreba te dijete nije u mogućnosti da teži ka samoaktualizaciji iz ljubavi već iz straha. Stoga je vrlo važno svakome učeniku prilagoditi gradivo, način rada te u skladu s njegovim potrebama i interesima omogućiti mu prije svega toplu, poticajnu razrednu klimu te sam pristup nastavnika smpram učenika mora biti usmjeren na razumijevanju i pokušaju aktivacije intrinzične motivacije uz pomoć koje učenik može doseći visok stupanj samoaktualizacije. Sve dok je glavni motivator – ocjena, kod učenika dolazi do disbalansa između ekstrinzične i intrinzične motivacije što u konačnici otežava ili čak onemogućuje samoaktualizaciju pojedinca i narušava rast njegovog duha i skrivenih potencijala.

8.3. OKRUŽENJE I KLIMA (OZRAČJE) UNUTAR NASTAVE

Ne bi li nastava bila kvalitetno održana te ne bi li ozračje unutar učionice bilo pozitivno potrebno je ispuniti nekoliko ključnih faktora koji utječu na cjelokupnost ozračja unutar nastave. Ukoliko polazimo od činjenice da se nastava uglavnom održava unutar učionice onda je potrebno osigurati učionicu koja će zadovoljiti (u najmanju ruku) primarne potrebe sigurnosti učenika. Potom, potrebno je unijeti što veći i raznovrsniji dijapazon didaktičke opreme te omogućiti fleksibilnost to jest mobilnost klupa koje je moguće pomicati ovisno o pojedinom obliku rada odnosno metodi održavanja nastave. Također, potrebno je omogućiti pristup potrebnim resursima kao što je Internet, ne bi li se kvalitetnim usmjeravanjem od strane nastavnika učenik mogao služiti mogućnošću dodatnog istraživanja pojedine teme. Najvažnije za klimu odnosno ozračje unutar nastave jesu odnosi između nastavnika i učenika kao i odnosi između samih učenika (CARDS projekt, 2008). Ukoliko nastavnik posjeduje kompetencije kao što su: otvorenost, razumijevanje, empatičnost, fleksibilnost u primjeni metoda i individualnom posvećivanju, humor, pedagoški takt, pozitivni i poticajni pristup... pretpostavka je da će razredna klima biti lišena tenzija, strahopoštovanja, anksioznosti i depresije te će u takvoj suradničkoj, pozitivnoj atmosferi učenici slobodnije raditi, iskazivati vlastito mišljenje, stavove, biti spremni surađivati te zadovoljenjem osnovnih potreba prema Maslowljevoj hijerarhiji motiva (od skloništa- učionice do ljubavi prema radu odnosno pozitivnoj i poticajnoj atmosferi) imati mogućnost kvalitetnog rasta i razvoja te im se u takvoj pozitivnoj razrednoj klimi dodatno otvara mogućnost za postizanjem samoostvarenja odnosno samoaktualizacije kao krajnjeg cilja.

9. PSIHOLOGIJA DUHOVNOSTI I RELIGIOZNOSTI

Masslow je svojom hijerarhijom motiva i težnjom ka samoaktualizacijom praktički unio psihološki aspekt duhovnog cilja brojnih religija – samospoznaje, odnosno samoostvarenja.

Psihoanaliza objašnjava religijsko iskustvo kao ekspresiju nesvjesne želje, dok biheviorizam takvo iskustvo interpretira kroz termine imanentne biološke kauzalnosti. Te teze poentiraju ka vjerovanju u podsvjesnu motivaciju s jedne strane i prema rafiniranom obliku mentalnog inženjeringa s druge strane (Sharpe, 1986). Freud ideju Boga vidi kao neurotičnu projekciju – smatra da imamo psihološku potrebu kreirati idealnu figuru oca kad shvatimo pogrešivost naših stvarnih očeva (Wright, 2000).

9.1. RAZVOJ DUHOVNOSTI KOD DJECE

U ovom kontekstu nije nužno važna mogućnost shvaćanja, poimanja koncepta duhovnosti kod djeteta kada je duhovnost „najčišća“ onda kada joj se ne stavljaju „etikete“ značenja, simboli, itd. Djeca nam pokazuju ljepotu nevinosti s njihovom iskrenošću i podsjećaju nas na jednostavnost trenutka kada se u naizgled banalnim situacijama (u očima odraslih) ponašaju ushićeno, ispunjeno, oduševljeno (Hart, 2003). Od samog rođenja, djeca pokazuju empatiju dok se poistovjećuju s ljudima oko sebe i bez osuđivanja prihvaćaju osjećaje drugih. Korijeni empatije, samilosti, razumijevanja očigledno sežu još od ranije životne faze. Djeca posjeduju nevjerovatnu sposobnost stvaranja i maštanja mnogo prije nego što čitaju i pišu. Dakle možemo zaključiti da je duhovnost u životu pojedinca najviše naglašena u djetinjstvu (Hart, 2003). Alison Gopnik (2009), psiholog i filozof, smatra da su djeca zapravo inteligentnija, maštovitija i svjesnija od odraslih. Djeca nisu primitivni odrasli koji dobivaju savršenstvo s godinama. Posjeduju različite, ali jednako složene i snažne umove i oblike svijesti.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da nije relevantno poimanje koncepta duhovnosti. Ukoliko je osoba sama po sebi duhovna, ne mora nužno znati po čemu je duhovna već po samom osjećaju ispunjenja, ushićenosti koja posjeduju djeca i nevinim očima sa čuđenjem promatraju svijet, čine tu osobu (dijete) duhovnom u najtočnijem smislu definicije duhovnosti.

9.2. KREATIVNOST I DUHOVNOST

Stvaralaštvo i sloboda su jedne od ključnih stavki odgoja (Bognar, 2015). Ključno je stoga razvijanje djetetove kreativnosti i stvaralaštva putem koje može doseći samoaktualizaciju. Kreativnost je usko povezana s duhovnosti i mističnosti kada sagledamo iskustva koja primjerice umjetnici (ili čak znanstvenici) doživljavaju prilikom kreiranja (Astin, 2004). Kreativnost i duhovna spoznaja su usko povezani: oni su nematerijalni i ekspanzivni u njihovoj prirodi te uključuju traganje za beskonačnim mogućnostima i proizvoljno kreiranje značenja (Villaverde, 1999). Kreativnost se može promatrati kao temeljni proces koji podupire duhovne spoznaje (Wright, 2000). Stoga je nužno za duhovni razvitak djeteta potencirati kreativnost kroz sustavni odgoj i obrazovanje te na taj način pozitivno utjecati na dječji duh. Ukoliko se kreativnost kod djece uskraćuje i ne daje joj se značaj, kreira se robotizirano društvo u kojemu se čovjekov duh zapostavlja te se u takvom dehumanizirajućem sustavu pasivnog primanja informacija, kod učenika javlja manjak intrinzične motivacije, ali i motivacije općenito, što može rezultirati nedostatkom koncentracije ključnom za optimalno djelovanje, razmišljanje i učenje.

11. USREDOTOČENA SVIJESNOST

Sloboda je vrlo značajni segment odgoja, a Hegel (1966) ju smatra jedinom istinitosti duha. Pod slobodom se misli na slobodu odlučivanja, emancipaciju, autonomiju, slobodu govora, izražavanja, itd. Međutim, oslobođenje od negativnih misli koje vode ka ruminaciji možemo kategorizirati kao najviši stupanj slobode. Često smo svjedoci nekontroliranih misli koje se negativno odražavaju na našu svakodnevnicu te utječu na disbalans tijela, uma i duha. Sloboda, u punom smislu te riječi kao konačni cilj treba imati – oslobođenje od uma, odnosno negativnih misli. Međutim um ponekad svojevolumno nije jednostavno kontrolirati te je potrebno koristiti brojne tehnike (npr. meditacija fokusa na dah) ne bi li postigli „čisti“ fokus na sadašnji trenutak bez utjecaja negativnih misli i straha koji kreiraju anksioznost i stres te se negativno odražavaju na sve aspekte našeg života. U kontekstu školovanja postoje mnogi primjeri u kojima se zbog anksioznosti ne pokaže potpuni potencijal i sposobnost učenika. Primjerice, ukoliko učenik pod stresom i anksioznošću, u strahu odgovara na usmenom ispitu postoji mogućnost da, zbog razine stresa, pritiska okoline prouzrokovane negativnim mislima, „zablokira“ na ispitu, daje pogrešne odgovore koje inače zna i sl. Također, prilikom neke sportske aktivnosti, zbog straha od neuspjeha, uslijed negativnih misli, osoba može pogriješiti jer se negativne misli odražavaju i na tijelo te na primjerice promjenu percepcije (nogometaš izvodi ključan jedanaesterac, a gol se čini odjednom mnogo manjim nego što jest), ili se pak manifestira na tijelo odnosno mehaničke pokrete – npr. košarkaš izvodi ključno slobodno bacanje, ali mu ruka „zadrhati“ od straha. Dakle, oslobađanjem od negativnih prisilnih misli imamo mogućnost optimalnog djelovanja što također smatraju mnogi pripadnici istočnih religija i filozofija zato meditaciju smatraju najvažnijim dijelom njihovog života uz pomoć koje mogu ispuniti svoj potencijal.

Ukoliko polazimo od pretpostavke da je oslobođenje od uma odnosno negativnih misli ujedno i svojevolumno prosvjetljenje pojedinca i put ka samospoznaji i samoostvarenju onda je potrebno posegnuti za metodama i tehnikama kojima se ta sloboda može dostići te takve metode uvesti u školske kurikulume.

11.1. ŠTO JE *MINDFULNESS* (USREDOTOČENA SVIJESNOST) ?

Mindfulness meditacija je učinkovita, jednostavna i znanstveno utemeljena metoda meditacije koja je, unatoč tome što je nastala prije nekoliko tisuća godina, tek nedavno postala poznata u zapadnom svijetu. Pojam *Mindfulness* predstavlja stanje ili aspekt naše svijesti kada smo

svjesni određene misli, emocije ili stvari koje se nalaze u radijusu naše svjesnosti, no još im nismo pridali značenje koje im inače pridajemo već ih samo promatramo bez rasuđivanja i poistovjećivanja. *Mindfulness* kao aspekt ili stadij naše svijesti ne može se naučiti ili intelektualno razumjeti već se može jedino iskusiti u redovitom treningu. Intelektualno razumijevanje navedenog koncepta, samo po sebi, nema nikakve koristi (Tomić, 2015). Međutim korisno je znati teorijsku podlogu *mindfulnessa* posebice kada iza tog pojma stoje vrlo pozitivni rezultati u rješavanju problema sa stresom i anksioznosti što ujedno vodi i zdravijem načinu života odnosno *mindfulness* treninzi se time pozitivno manifestiraju i na fizičko zdravlje pojedinca. Također, brojna istraživanja idu u prilog ovoj tehnici što ujedno daje kredibilitet samoj metodi te se sve veći broj ljudi upušta u *mindfulness* treninge.

11.2. TERAPIJE TEMELJENE NA USREDOTOČENOJ SVJESNOSTI

Terapije temeljene na pristupu usredotočene svjesnosti uključuju različite tehnike i intervencije: od sjedeće meditacije, vježbi disanja do meditacije pokreta i primjene u svakodnevnom životu i aktivnostima kao što su jedenje s usredotočenom svjesnosti. Trening usredotočene svjesnosti najčešće se primjenjuje u grupno strukturiranim programima, uobičajeno tijekom nekoliko seansi nakon čega se vježbe mogu nastaviti primjenjivati grupno ili individualno (Boričević Maršanić, Paradžik, Zečević, Karapetrić – Bolfan, 2015).

Jedna od strategija za uživanje jest poklanjanje duboke pozornosti pažljivo odabranim hotimičnim ciljevima, a da bi se uvježbala ta vještina potrebno je uzeti dnevni odmor od tridesetak minuta u kojima osoba treba provesti u usredotočenju na nešto u čemu uživa ili misli da bi mogao, ali još nikad nije (Gallagher, 2009). Kada čovjek radi ono što ga najviše ispunjava u potpunosti postaje prisutan i uronjen u trenutak te u tim trenucima ekstaze vrijeme kao da stane jer postane fokusiran i bez distrakcija djeluje na optimalnoj razini.

11.2.1. MBSR (PROGRAM ZA REDUCIRANJE STRESA)

Stres se definira kao stanje organizma pri povećanim psihičkim i fizičkim napetostima; očituje se promjenama krvnog tlaka i rada srca te često i psihičkom rastrojenošću (Šentija, 2003). Međutim stres nije direktna posljedica nečeg što se događa u našem životu već je direktna posljedica onoga što mi mislimo da se događa. Drugim riječima, stres je direktna posljedica naše interpretacije, odnosno značenja koje pridajemo određenim situacijama (Tomić, 2015). Takav konstruktivistički pristup u poimanju čovjeka kao bića koje kreira „objektivnu realnost“ (Jurić, Mušanović, Staničić, Vrgoč, 2001) odnosno interpretira i daje značenje bilo kojoj situaciji, biću, stvari, pojavi omogućuje nam spoznaju da posjedujemo u

svakom trenutku moć izbora ne samo u kontekstu našeg (ne)djelovanja već u kontekstu izbora što ćemo i kako misliti.

Molekularni biolog Kabat-Zinn, osmislio je MBSR (program reduciranja stresa zasnovan na pozornosti) u sklopu kojeg sudionici pohađaju osmotjedni tečaj i prakticiraju duboku meditaciju usredotočenosti na disanje četrdeset pet minuta dnevno. Ne bi li privukao ljude svih vjera, a i nevjernike, Kabat-Zin je uklonio drevne kulturološke i religijske zamke koje se dovode u vezu s meditacijom te ju sveo isključivo na njezinu bihevioralnu suštinu: sistematičnu autoregulaciju pozornosti i čuvstava. Meditacija izaziva pozitivne pomake u živčanom i imunološkom sustavu. U sklopu istraživanja, EEG testovi na ljudima koji su radili u izrazito stresnim okolnostima, a koji su dovršili MBRS program, potvrdili su da se desna polutka njihova mozga umirila, doke se povećala aktivnost u područjima lijeve predčeonog regije povezane s poletnim pristupom životu te su pokazali iznenađujuće rezultate u kontekstu jačeg imunološkog sustava što potkrepljuje tezu da meditacija jača i imunološke funkcije. Ovaj istočnjačko-zapadnjački pristup preusmjeravanja pozornosti s briga na stalozenu svijest pomaže moždanoj kognitivnoj kortikolarnoj regiji da upravlja emocionalnijom subkortikularnom moždanom regijom koja postaje mirnijom tijekom takvog tretmana (Gallagher, 2009).

11.2.2. KOGNITIVNA TERAPIJA BAZIRANA NA USREDOTOČENOJ SVJESNOSTI (MBCT)

Suočavanje sa stresnim načinom života kao posljedicu ima razvijanje brojnih bolesti. Jedna od njih je i depresija koja se tumači kao složen problem kojega karakteriziraju individualne biološke značajke osobe, kao i okruženje u kojoj je ona bila ili je sada, a njezino liječenje može uključivati prepisivanje lijekova, psihoterapiju ili oboje. Depresivne osobe rutinski su usredotočene na negativne misli i osjećaje jer im one garantiraju da će se osjećati beznadno i bespomoćno – što su kognitivni i emocionalni sadržaji tugovanja (Gallagher, 2009). Postoje brojne vrste terapija i načina suočavanja s depresijom, a jedan od funkcionalnijih načina rješavanja tog problema jest Mindfulness Based Cognitive Therapy (Kognitivnu terapiju baziranu na usredotočenoj svjesnosti), poznatiju pod kraticom MBCT, koju su kreirali znanstvenici Mark Williams, John Teasdale i Zindel Segal te ju iskušali u kliničkim uvjetima. Otkrili su da takav pristup, ne samo da ublažava simptome depresije, i to jednako učinkovito kao i antidepresivi, nego i upola smanjuje vjerojatnost da će se depresija vratiti. Daljnja istraživanja pokazala su da MBCT nije učinkovit samo kod depresije nego i kod niza drugih psihofizičkih tegoba, od anksioznosti do kroničnih bolova. U ovoj vrsti terapije u fokusu je

nepristrano promatranje vlastitih stanja, senzacija u tijelu, osjećaja i misli, bez pokušaja da ih mijenjamo, nego upravo suprotno – s trudom da ih istinski doživimo ma kakvi bili, s iskrenom sućuti za sve što proživljavamo (Teasdale, Segal, i Williams, 1995). MBCT nas jednostavnim vježbama, tj. vođenim meditacijama, uči procesu prihvaćanja te nam omogućuje sponatnu transformaciju negativnih misli u eminentnu prisutnost u sadašnji trenutak. Jer ukoliko misli samo promatramo bez prosuđivanja i poistovjećivanja, kao i bez pružanja otpora one postepeno nestaju.

S obzirom na to da je kognitivna terapija jednako učinkovita kao i lijekovi, takav se pristup koristi nerijetko zajedno s bihevioralnom terapijom i/ili lijekovima, za liječenje brojnih drugih mentalnih oboljenja te pojedinih tjelesnih. Eksperimentalni rad zasnovan na kliničkim promatranjima koja uključuju angažiranje pozornosti u rješavanju psihijatrijskih problema jednako je znanstven kao i takav smjer djelovanja neuroznanosti (Gallagher, 2009).

11.3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA O USREDOTOČNOJ SVJESNOSTI

Brojna istraživanja potvrđuju da usredotočena svjesnost ima pozitivne učinke na kognitivno, emocionalno i tjelesno funkcioniranje. Kognitivni učinci su vidljivi u povećanoj pažnji, kognitivnoj fleksibilnosti, kreativnosti i smanjenju ruminacija. Usredotočena svjesnost smanjuje emocionalnu reaktivnost, poboljšava emocionalnu regulaciju, empatiju, zadovoljstvo, te otpornost na stresne situacije. Istraživanja pokazuju da usredotočena svjesnost dovodi do značajnih strukturnih i funkcionalnih promjena u mozgu koje su povezane s emocionalnom regulacijom i izvršnim funkcijama kao što su amigdala i prefrontalni korteks. Usredotočena svjesnost aktivira otpuštanje endorfina, serotonina i dopamina, te parasimpatički sustav koji regulira endokrini i imunološki sustav. Tjelesni učinci usredotočene svjesnosti uključuju normalizaciju razine kortizola, krvnog tlaka, pulsa i ritma disanja te potrošnje kisika. Meditacija usredotočene svjesnosti povećava količinu alfa i theta valova u EEG-u što poboljšava kognitivne procese te potiče otpuštanje endorfina, serotonina i dopamina što poboljšava raspoloženje (Boričević Maršanić, Paradžik, Zečević, Karapetrić – Bolfan, 2015).

Smetnje u koncentraciji koje uzrokuju brojne poteškoće pitanje je javnog zdravstva, a ne samo zdravlja pojedinca. Depresija američku ekonomiju košta oko 44 milijarde dolara u kontekstu izgubljene produktivnosti uslijed poteškoća prilikom koncentriranja brojnih zaposlenika što uključuje probleme u pamćenju, odlučivanju te u konačnici anksioznost i

depresiju. Kao rezultat navedenog, stotine zdravstvenih centara diljem Amerike nudi meditaciju: praksu duboke usredotočenosti, kao dopunu konvencionalnijim medicinskim tretmanima (Gallagher, 2009).

Istraživači na Sveučilištu Kentucky utvrdili su da sposobnost kontrole pozornosti i njezino kanaliziranje u afirmativnom pravcu može osigurati dugovječnost. Naime, u istraživanju su otkrili kako je devet od deset časnih sestara (od četvrtine njih koje su bile najviše usredotočene na vedre misli, osjećaje i zbivanja) doživjelo više od osamdeset pet godina, a samo je jedna od tri u grupi koja je najmanje pozitivno mislila doživjela tako dugu starost (Tyas, 2007)

Williams (2008) je provela niz istraživanja o utjecaju mindfulness treninga na rad psihoterapeuta. Osvještenost pozitivnih ili negativnih misli kod terapeuta tijekom terapijskog susreta utječe na njegov doživljaj vlastite učinkovitosti u svakom pojedinom dijelu terapijskog susreta. Utvrdila je da što je terapeut svjesniji svojih, bilo pozitivnih, bilo negativnih unutarnjih stanja tijekom terapijskog susreta, i terapeut i klijent procjenjuju da susret više pomaže. Osim benefita koje terapeut može imati od mindfulness meditacije, postoji sve veći broj istraživanja (npr. Grepmair i sur., 2007) koja potvrđuju da prakticiranje mindfulnessa od strane terapeuta može imati pozitivan učinak na ishod tretmana za klijenta.

Razne studije pokazuju korist prakticiranja mindfulnessa za liječnike i druge stručnjake za mentalno zdravlje i u smislu smanjenja interpersonalnog stresa, smanjenja nezadovoljstva poslom, emocionalne neugode, tjeskobe i depresije, te povećanja suosjećanja za pacijente, što sve značajno smanjuje rizik za pojavu sindroma sagorijevanja na poslu inače čestog među liječnicima i ostalim stručnjacima za mentalno zdravlje (Barbarić, Markanović, 2015).

11.4. DUHOVNI ASPEKT MINDFULNESSA

Iako je usredotočena svjesnost prisutna u tradiciji meditacije religija Istoka i Zapada već više od 2500 godina ona ipak nije religija, to je oblik mentalnog vježbanja kojeg prakticiraju ljudi različitih vjeroispovijesti, agnostici i ateisti. Međutim definitivno utječe na sva tri aspekta čovjekovog bića pa tako i na „duh“. Brojni suvremeni duhovni učitelji smatraju kako je fokus na sadašnji trenutak zapravo oslobođenje čitavog bića jer u ulozi promatrača praktički se gubi ego koji prosuđuje i koji nas često dovodi do pogrešnih zaključaka i do autodestrukcije. Ego se neprestano bavi oživljavanjem i analiziranjem prošlosti, neprestano se projicira u

budućnost kako bi se pobrinuo za opstanak i ondje pronašao nekakvu vrstu oslobođenja i ispunjenja (Tolle, 2003). Um je alat i potrebno ga je koristiti na način da ne štetimo ni sebi ni drugima već je na nama da izaberemo što i kako ćemo misliti i interpretirati situacije i misli. Stoga je ključno biti svjestan sebe i svojih misli međutim ne poistovjetiti se s njima te u potpunosti uronjeni u trenutak moći ćemo optimalno procijeniti situaciju i reagirati iz čiste svijesti. Ne procijeniti na analitički način već po intuiciji koja se ne može još uvijek znanstveno operacionalizirati, ali svi smo svjedoci da postoji neki dubinski osjećaj u nama za koji se često ispostavi da je bio točan stoga je potrebno oslušivati svoje tijelo ne bi li pravodobno i prikladno reagirali u svakoj situaciji. Upravo se mindfulness metodom može „izoštriti“ intuicija jer nam um često blokira taj osjećaj te na temelju prijašnjih iskustava donese odluku umjesto da prepusti učiteljici intuiciji da odradi svoj zadatak.

O važnosti sadašnjeg trenutka i meditaciji kao putu ka samospoznaji govorili su mnogi veliki religijski učitelji: Isus, Buddha, Muhammed, Konfucije...(Buzan, 2004), a suvremena znanost potvrđuje već navedenim istraživanjima kolika je važnost fokusa na sadašnji trenutak. U hinduističkoj filozofiji uz budizam posebice se naglasak stavlja na meditaciju odnosno na tehnike meditiranja. Jedna od njih je prakticiranje joge koja ne traži ništa drugo osim koncentracije. Hinduisti smatraju da nema drugog puta do savršenstva. Doseg zaranjanja u dubinu duše ovisi isključivo o stupnju koncentracije pojedinca. Smatraju da samo nekonzentriran čovjek ne može razlikovati dobro od lošeg, pogrešno od ispravnog. Joga je stoga proces samoodgajanja koja omogućuje otkrivanje potpunog potencijala pojedinca. Svaki čovjek posjeduje i upravlja određenom količinom energije. Ukoliko trošimo manje energije na besmislene stvari, to će nam više energije ostati za smisljeno djelovanje. Preopterećenost uma s nepotrebnim informacijama, scenarijima, negativnim mislima negativno se odražava na naše tijelo i duh, a ne samo na um. Stoga se jogom ta misaona kolotečina smiruje i time se štedi snaga duha. Ta snaga skuplja se u čovjeku te se pomoću joge mogu probuditi neslućene sposobnosti. Ne trošenjem energije na destruktivske misli i svjesnim fokusiranjem te energije čovjek može postići visoke rezultate u svim područjima svoga života stoga je ključna svijest o preusmjeravanju energije i kontrole uma ne bi li mogli djelovati i misliti na optimalnoj razini. Nije uzaludno da hinduisti smatraju da je čak nekoliko minuta osvještenog duhovnog mirovanja svakog dana djelotvornije od najstrožeg školovanja (Staguhn, 2004). Jedan od suvremenijih duhovnih učitelja Osho smatra da nas meditacija može vratiti u stanje djetinjstva te ju definira kao prirodno stanje koje smo izgubili odnosno prirodni raj (Osho,

2007). Redukcijom straha (koji je produkt uma) te fokusiranjem na ljubav spram života čovjek se oslobađa okova vlastitih misli te postaje slobodan.

Raznovrsnim duhovnim spoznajama možemo pozitivno utjecati na nas same, ali i međusobno jedni na druge stoga je odgoj u skladu s duhovnim vrijednostima ključan u prenošenju univerzalnog znanja i istine koju su propovijedali svi začetnici velikih religija (često, nažalost pogrešno interpretirani te iskorišteni od strane moćnika za vlastite interese te držanja ljudi u strahu). Ta istina jest ljubav kao temelj harmonije i optimalnog mikrokozmičkog i makrokozmičkog suživota. Čovjek nije samo racionalno već i intuitivno biće te duhovna spoznaja upravo leži onkraj intuitivnog dijela čovjekove zbilje stoga potpunom prisutnošću u trenutku uz svijest o apsolutnoj ljubavi kao kozmičkoj sili koja upravlja univerzumom, biva jedno sa svime te u skladu s tim stanjem bića biva u balansu s tijelom, umom i duhom te tijelo koristi kao vibracijski kompas, um kao alat, a duh kao vječnu prisutnost uronjenu u energiju ljubavi.

Spoznajom svoje istinske prirode uz potpunu prisutnost u vlastitome biću, potpunoj posvećenosti i svijesti u sadašnjem trenutku redukcijom negativnih misli i strahova bivamo spojeni na izvor kreacije u čijim prostranstvima dolazimo do same spoznaje. Neovisno o utjecajima vanjskih faktora, sila, bića viših dimenzija, atoloških pojava, religija itd. ukoliko postoji svijest o tome kako i na koji način doći do spoznaje onda je potrebno djelovati u skladu s tom istinom. Površinski, svatko ima svoju istinu, ali suštinski konačna istina je jednaka u svakome. Zadaća svjesnih pojedinaca, odgajatelja, učitelja, roditelja...u konačnici svih ljudi jest da si međusobno pomognemo te uz veliku dozu ljubavi i razumijevanja omogućimo svakome pojedincu da se razvije odnosno samoaktualizira te da u skladu sa svojom jedinstvenom prirodom pomogne u kreiranju ljepšeg i boljeg svijeta.

11.5. PRIMJENA TEHNIKA USREDOTOČENE SVJESNOSTI U ŠKOLAMA

Problem koncentracije kod učenika prisutniji je nego ikada prije. Zbog tehnološke ekspanzije, zatrpanosti informacijama koje su sveprisutne na Internetu te ujedno u podsvijesti učenika, učenici imaju sve više problema prilikom praćenja nastave, učenja, itd. Stoga je relevantno koristiti prilagođenije metode učenja i poučavanja ne bi li se pažnja učenika preusmjerila na gradivo. Međutim postavlja se pitanje bi li se tada problem s dekoncentracijom suštinski riješio. Uvijek je prikladnije problemu pristupiti na način da se krene od same srži problema. U ovom kontekstu to je problem s dekoncentracijom koja se može pojaviti u svim drugim

životnim situacijama, a ne samo u školi stoga je potrebno primjeniti tehnike i vježbe za poboljšanje koncentracije.

Potaknuti navedenim problemom, brojni znanstvenici pokušali su ispitati efikasnost pojedinih tehnika usmjeravanja pažnje. Još 1973. godine utvrđeno je da meditacija usredotočene svjesnosti primijenjena u školama povećava samostalnost i smanjuje ispitnu anksioznost kod djece. S vremenom su brojna istraživanja potvrdila da primjena usredotočene svjesnosti u školama kod djece u dobi od 5 do 19 godina dovodi do značajnog smanjenja negativnog afekta, anksioznosti, depresije, ispitne anksioznosti, simptoma hiperkinetskog poremećaja, problema ponašanja te povećanja smirenosti, opuštenosti, sna, emocionalne regulacije, samozbrinjavanja, samosvijesti, motivacije, samopouzdanja, kompetencije, učinkovitosti i zadovoljstva. Utvrđeno je da dosljedna primjena aktivnosti usredotočene svjesnosti u razredu ima dugotrajne pozitivne posljedice na školsko funkcioniranje i osobni život djece stoga bi, slijedom navedenog, primjena usredotočene svjesnosti u školama preventivnim programima ili integracijom u nastavni program bila prikladan, prihvatljiv i nestigmatizirajući način za prevenciju mentalnih poremećaja u djece i mladih jačanjem snaga i sposobnosti djece, emocionalne stabilnosti, samopouzdanja, socijalnih vještina, kognitivne fleksibilnosti i školskog postignuća (Borčević Maršanić i sur., 2015).

Ukoliko brojna znanstvena istraživanja idu u prilog metodi usredotočene svijesnosti te ukazuju pozitivne pomake u funkcioniranju ljudi prilikom i nakon prakticiranja mindfulness treninga postavlja se pitanje zašto još uvijek nije zastupljeno u školama takav oblik poučavanja koji uči kako se suočiti sa stresom i negativnim mislima. Činjenica jest da je stres jedan od glavnih uzročnika bolesti, ali i svih drugih negativnih komponenti, ne samo u životu pojedinca već i utječe na društvenu klimu općenito. Stoga bi se naglasak trebao ipak staviti na osnovnim potrebama pojedinca po Maslowljevoj hijerarhiji potreba prilikom poučavanja. Relevantno je krenuti od zdravlja, osjećaja sigurnosti i prisutnosti koje omogućuju ovakvi oblici meditacija kada se s vremenom prakticiraju u pozitivnoj i otvorenoj okolini uz osobu koja je kompetentna provoditi ovakav program ne bi li se učenici mogli uz povjerenje koje imaju prema učitelju, opustiti te uvježbati svoju koncentraciju. Nije ovdje riječ samo o postizanju oštrog fokusa već na duge staze ovakav tretman donosi pomake u funkcioniranju na svim područjima života osobe koja primjenjuje tehniku mindfulnessa. Zbog kulture u kojoj smo odgojeni, za naš mentalitet nije svojstveno prakticiranje meditacije jer ju se povezuje s Istokom te često sa sobom nosi površnu negativnu konotaciju upravo zbog odgoja da je jedina ispravna religija kršćanstvo. Isti pojedinci koji imaju takvo mišljenje prema

practiciranju meditacije nisu niti svjesni da su svi veliki proroci zagovarali meditaciju. Uostalom, širenje mira uvijek započinje od individualnog osobnog mira. Osoba ne može reflektirati mir ukoliko mir nije u njoj, a zbog već navedenog stresa kao sveprisutnu bolest u suvremeno doba nije jednostavno postići unutarnji mir. Ukoliko želimo mir u svijetu, potrebno je da mir bude u nama. „Mir s tobom“ koji možemo čuti u Crkvi kao težnju koju Isus želi svim ljudima je upravo postizanje Budhine nirvane ili vječnog unutarnjeg mira koji prakticiraju asketi u hinduizmu ili pak taoisti, itd. U harmoniji mira, nema mjesta destrukciji niti autodestrukciji negativnim mislima te se omogućuje optimalno djelovanje i realizacija skrivenog potencijala koji čuči u svakom čovjeku. Ključno je da osoba koja vodi programe usredotočene svjesnosti bude primjer učenicima te svojom staloženošću, mudrošću i osjećajem ljubavi i razumijevanja prema svim bićima usadi navedene vrijednosti u učenike. Nema smisla da osoba koja vodi ovakav program bude neurotična ili da zagovara ovu metodu, a sama nije autentična u vezi mira koji se njome postiže. Međutim ovdje se, kao i uvijek nažalost mora povući paralela resursa, odnosno ne ulaganja u formalno obrazovanje koje bi trebalo motivirati ljude koji su kvalificirani za obnašanje ove funkcije voditelja programa usredotočene svjesnosti. Moramo se složiti da je relevantnije uložiti u dobrobit i zdravlje djece nego zahtijevati od njih pasivno reproduciranje činjenica koje su im u suvremenom svijetu, svijetu tehnološke ekspanzije praktički na dlanu. Možda je ipak vrijeme da se okrenemo ka humanističkom i duhovnom razvitku čovjekovog potencijala, a ne da se u skladu robotizacije vremena prema njemu odnosimo kao prema objektu kojeg treba isprogramirati po nečijim normama i željama. Kontradiktornost ovog iskaza leži u samoj tezi da upravo pišući ovaj prijedlog i navedenim sugestijama činim isto – postavljam određene „norme“ i smjernice kako i što treba poučavati. Brojni navedeni religijski učitelji u svemu mogu naći ono pozitivno ili u krajnjem slučaju prihvatiti kako jest kao što to zagovara Lao Tse ili Budha stoga je li uopće potrebno kreirati društvo po temeljnim načelima i etičkim vrijednostima i moralu ili ga pustiti kakav jest, a da svatko individualnim putem dođe do te spoznaje. Konfucije se ne bi složio i tvrdio bi da moramo djelovati i usaditi etičke norme u čovječanstvo. Dakako da je odgovor uvijek negdje u sredini, stoga povezivanjem brojnih religija i filozofskih pravaca možemo naići na odgovore na postavljena pitanja, a na onima koji djeluju kao prosvjetni radnici u sustavu odgoja i obrazovanja je da primjerom promoviraju moralne vrijednosti kod djece te ih u skladu s njihovim afinitetima usmjeravaju prema razvoju samoaktualizacije, samoispunjenja i/ili samospoznaje.

12. ZAKLJUČAK

U svijetu tehnološke ekspanzije i robotizacije društva postepeno se gubi duhovna komponenta odnosno naglasak u poučavanju nije na duhovnim i afektivnim vrijednostima već je fokus na reprodukciji činjenica, dobivanju ocjena, diploma – što se kasnije očituje kroz status u društvu i/ili materijalno dobro. Činjenica jest da se nalazimo u moralnoj krizi te je prijeko potrebna moralna reforma društva koja treba krenuti od sustava odgoja i obrazovanja. Problem današnjeg sustava obrazovanja jest da se skretanjem i odvlačenjem pozornosti od činjenice za prirodnom potrebom izražavanja individualnosti uništava priroda (ne)svjesnog pojedinca koji prolazi kroz takvu prividno „demokratsku zajednicu“. Ona uskraćuje smisao i udaljuje od istine ukalupljivanjem u zadane, neprirodne kalupe utemeljene na objektiviziranoj robotizaciji bića koji su ovdje ne bi li ispunili svoj prirodni potencijal te podijelili svoju autentičnost i međusobno si pomogli u ispunjenju potencijala koji je imanentan u svakome pojedincu putem neizmjerne doze ljubavi. Brojni proroci različitih religija širili su Božju riječ odnosno riječ koja je proizašla iz najdubljeg dijela njihovog bića. Ta riječ očituje se u zakonu ljubavi te je on temeljni zakon oko kojeg su koncipirane sve religije. Uz postojanje ljubavi nije potrebno govoriti o drugim moralnim vrijednostima, jer iz čiste ljubavi ne postoji mogućnost za pogrešno, nemoralno djelovanje. Apsurdna je kontradiktornost religijskih učenja koja su bazično identična, točnije apsurdna su neslaganja i trzavice među narodima na temelju religioznih uvjerenja. Indoktrinacijom i dogmom kojom onemogućuju prihvaćanje drugih sustava vjerovanja zapravo čine upravo suprotno od onoga što su zagovarali utemeljitelji tih religija. Tolerancija spram svih ljudi treba biti temelj religijskog odgoja, a nažalost povijest pokazuje da je taj segment iz nekog razloga zakazao. Vrlo je važno da učenici budu informirani o svim religijama na jednak način ne bi li se kod pojedinaca intrinzično mogao javiti interes za pripadanjem određenoj religiji ili težnja za usvajanjem osobnog vrijednosnog sustava na temelju raznih religijskih učenja. Kada se učenicima ne bi nametao sustav vjerovanja već kada bi se samo iskazale interpretacije Boga i puta ka spoznaji kroz pojedine religije tada bi govorili u punom smislu o duhovnosti ukoliko bi s vremenom interes za pojedinom religijom postao kod nekih učenika izražen. Ovaj sustav prisutan kroz vjeronauk koji se bazira na dogmi, odbacuje mogućnost da su i druge religije jednako važne i da se u njima može pronaći Bog, mir, vječni život i samospoznaja. Degradacijom pripadnika druge vjeroispovjesti i nevjernika radi se kardinalna greška i sve suprotno od onoga što naučavaju sveti spisi i veliki proroci. S obzirom na činjenicu da svijet još uvijek očito nije spreman na jedinstvenu religiju koja bi ujedinila sve mudrosti, mističnost, etičnost, zakone i vrijednosti postavlja se pitanje je li barem moguće implementirati predmet koji će temeljito obraditi sve

religije bez favoriziranja jedne te bez nametanja normi i običaja te jedne religije. Potpitanje je – tko bi onda bio toliko kompetentan da s jednakim entuzijazmom učenicima približi gradivo svih religija i duhovnih filozofija i istovremeno razvije kod učenika kritički pristup pri interpretiranju religijskih normi, običaja, itd. Dakle, ne stavljajući negativne konotacije spram određenih religija već uz kvalitetnu, otvorenu, fleksibilnu interpretaciju, potpunim razumijevanjem svetih spisa i prorokovih riječi mogao prenijeti učenicima univerzalnu vrijednost ljubavi, tolerancije, mira, razumijevanja koju su zagovarali duhovni učitelji i sveti spisi. Također, može li se primjerice Zapadni kršćanski mentalitet prilagoditi brojnim istraživanjima koja idu u prilog meditaciji i ne uložiti protest za implementaciju mindfulness treninga u sustav odgoja i obrazovanja, jer se to kosi s kršćanskim uvjerenjem. Može li se sustavno usadivati tolerancija kakva je u hinduizmu u kontekstu uvažavanja svačijeg uvjerenja i životnog puta bez osuđivanja, Budhina mirnoća i prihvaćanje, Konfucijanistička disciplina i etika, Taoistička mudrost i filozofija harmonije te međusobne povezanosti svega u univerzumu, načelo yin-yanga, židovsko načelo poštivanja zakona, Isusova milostivost i bezuvjetna ljubav te islamska snaga molitve. Može li se iz svake religije i duhovnog pravca uzeti ono što rezonira s našim bićem i što smatramo ispravnim te slijediti taj put? U konačnici, suština i izvor svake religije jest isti, postoji li onda u ljubavi pogrešan put? Tko tvrdi da ne može nalazi se u petlji dogme vlastitih uvjerenja i tom ograničenošću stvara averziju prema drugim ljudima, a s averzijom se može javiti i mržnja, s mržnjom se javljaju razni oblici nasilja, a nasilje može prerasti u rat – sve navedeno jest sve samo ne duhovno i moralno. Vrijeme je da okrenemo novu stranicu naše ere, jer svi zakoni, norme, vrijednosti preneseni od strane religijskih proroka i velikih filozofa su i više nego dovoljne smjernice o tome kako i zašto trebamo djelovati ne bi li živjeli u vječnom miru, harmoniji i ispunjenju. Uz eksponencijalni porast znanstvenih otkrića, tehnološke ekspanzije i istraživanja vjerujem da će postupno doći do ujedinjenja duhovnosti i znanosti te da će se pokazati da su neka drevna duhovna učenja i mudrosti kojima su opisivani mikrokozmički i makrokozmički zakoni ispravni put ka spoznaji same biti stvarnosti kao i puta do samospoznaje. Tada će put ka univerzalnoj duhovnosti u kontekstu odgoja i obrazovanja biti zasigurno otvoren, a do tada - „neka ti bude po vjeri tvojoj“ – kako je i govorio Isus.

LITERATURA

1. Alfirević, I. (2003). *Veliki školski leksikon*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Alijanpoor, M., Omrani, A., Ziraki, A., Hosseiny, R., & Etemadifar, S. (2016). The Relationship Between Spiritual Well-Being and Life Satisfaction in Females With Infertility. *Women's Health Bulletin*, 3(4), 1-6.
3. Anić, V. (1998). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
4. Kolar Billege, M. i Jurić, K.s.A. (2017). Duhovni aspekt kao komponenta ocjelovljenja odgoja i obrazovanja. *Napredak*, 158 (3), 291-304.
5. Astin, A. W. (2004). Why Spirituality Deserves a Central Place in Liberal Education. *Liberal education*, 90(2), 34-41.
6. Astin, A. W., Astin, H. S., & Lindholm, J. A. (2007). A national study of spirituality in higher education: Students search for meaning and purpose. *Higher Education Research Institute, University of California–Los Angeles*. Preuzeto 30.8.2018. s http://spirituality.ucla.edu/docs/Cultivating_the_Spirit_Findings.pdf
7. Barbarić, D., & Markanović, D. (2015). Učinci 8-tjednog tečaja mindfulnessa na izraženost općih psihopatoloških teškoća i stresa na poslu–preliminarni nalazi. *Socijalna psihijatrija*, 43(4), 199-208.
8. Bašić, Slavica (2000), »Odgoj«, u: Mijatović, Antun (ur.), *Osnove suvremene pedagogije*, Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, str. 175–201
9. Batovanja, V. (2015). Škola filozofa. *Studia lexicographica: časopis za leksikografiju i enciklopedistiku*, 8(1 (14)), 137-147.
10. Bennett, J. B. (2003). *Academic life: Hospitality, ethics, and spirituality*. Boston: Anker
11. Bezić, Ž. (1977). De notione educationis. *Obnovljeni život: Časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 32(4.), 333-344.
12. Bežen, A. (2008.). *Metodika. Znanost o poučavanju nastavnog predmeta*. Zagreb: Učiteljski fakultet i Profil.
13. Bhaktivedanta Swami Prabhupada, A.C. (1993). *Nauka o samospoznaji*. Samobor: TIP "A.G.Matoš" d.d.
14. Bognar, B., Simel, S. (2013). Filozofsko polazište pozitivne pedagogije. *Metodički ogledi*, 20(1), 137- 168.
15. Bognar, B. (2015). Čovjek i odgoj. *Metodički ogledi*, 22 (2), 9-37.

16. Boričević Maršanić, V., Paradžik, L., Zečević, I., & Karapetrić-Bolfan, L. (2015). Usredotočena svjesnost–mindfulness: primjena u djece i adolescenata. *Socijalna psihijatrija*, 43(3), 142-150.
17. Byrne, R. (2008). *The secret*. New York: Simon and Schuster.
18. Buzan, T. (2005). *Moć duhovne inteligencije*. Zagreb: Veble commerce.
19. Campanella T. (1929.) *Grad Sunca*. Milano
20. Chittister, J. (1990). *Wisdom distilled from the daily: Living the rule of St. Benedict today*. San Francisco: HarperSanFrancisco.
21. Collier, A. (1994.) *Critical realism: An introduction to Roy Bhaskar's philosophy*. London: Verso.
22. Cvitković, I. (1999). *Religije suvremenoga svijeta*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
23. Erricker, C. (1993) 'The Iconic Quality of the Mind', u D.Starkings (Ur.) *Religion and the Arts in Education: Dimensions of Spirituality*. London: Hodder & Stoughton (str. 138–195).
24. Forster, D., McColl, M., & Fardella, J. (2007). Spiritual transformation in clinical relationships between social workers and individuals living with disabilities. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 26(1), 35-51
25. Gallagher, W. (2011). *Život je usredotočenost*. Zagreb: V.B.Z., d.o.o.
26. Glasser, W. (1990). *Kvalitetna škola: Škola bez prisile*. Zagreb: Educa.
27. Gopnik, A. (2009). *The philosophical baby: What children's minds tell us about truth, love & the meaning of life?* New York: Random House.
28. Grepmaier, L., Mitterlehner, F., Loew, T., Bachler, E., Rother, W., i Nickel, M. (2007). Promoting mindfulness in psychotherapists in training influences the treatment results of their patients: a randomized double-blind, controlled study. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 76, 332—338
29. Grimmit, M. (1987) *Religious Education and Human Development: The Relationship Between Studying Religions and Personal, Social and Moral Education*, Great Wakering, Essex: McCrimmon.
30. Hay, D. (1982) 'Teaching the Science of the Spirit', u J.G. Priestley (Ur.) *Religion, Spirituality and Schools* (Perspectives 9), (str. 37–53). Exeter: University of Exeter Press.
31. Hay, D. i Nye, R. (1998) *The Spirit of the Child*, London: HarperCollins

32. Hay, D., Nye, R. i Murphy, R. (1996) 'Thinking About Childhood Spirituality: Review of Research and Current Directions', u L.J. Francis, W.S. Kay and W.S. Campbell (Ur.) *Research in Religious Education*, (str. 47–71). Leominster: Gracewing.
33. Hart, T. (2003). *The secret spiritual world of children*. Maui, HI: Inner Ocean
34. Hammond, M. (Ur.) (2006). *Meditations*. New York: Penguin
35. Heelas, P. (1996) *The New Age Movement*, Oxford: Blackwell
36. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1966), *Filozofija povijesti*, Zagreb: Naprijed
37. Hindman, D. (2002). From splintered lives to whole persons: Facilitating spiritual development in college students. *Religious Education*, 97(2), 165-182.
38. Hobljaj, A. (2006.). Riječ gosta urednika. *Dijete i društvo: Časopis za promicanje prava djeteta*, 8(2), 389.
39. Holley, R. (1978) *Religious Education and Religious Understanding. An Introduction to the Philosophy of Religious Education*, London: Routledge & Kegan Paul
40. Jeremić, M. (2013). »Filozofija s djecom« i motiviranje djece na učenje. *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, 19(2), 79-87.
41. Jurić, V., Mušanović, M. Staničić, S., Vrgoč, H. (2001). *Koncepcija razvojne pedagoške djelatnosti stručnih suradnika – prijedlog*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i sporta – Prosvjetno vijeće.
42. Jurić, K. A. (2006.). Profil hrvatskog učitelja/odgojitelja u službi promicanja duhovne dimenzije u odgojno-obrazovnim ustanovama. *Dijete i društvo: Časopis za promicanje prava djeteta*, 8(2), 527-533.
43. Katić, V. (2009.) Alternativne koncepcije predškolskog odgoja, Preuzeto 6.2.2018. s http://www.ufri.uniri.hr/files/nastava/nastavni_materijali/alt_kom.pdf.
44. Kaučić, B. M., Filej, B., Toplak Perović, B., & Ovsenik, M. (2017). Čimbenik duhovnosti kao važan element zadovoljstva životom u starosti. *Informatologia*, 50(3-4), 170-182.
45. King, U. (1985) 'Spirituality in Secular Society: Recovering a Lost Dimension', *British Journal of Religious Education*, 7:3, 135–139.
46. Kirbl, J. (1988). Duhovnost duše. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 43(5.), 410-426.
47. Kunzmann, P., Burkard, F. P. i Wiedmann, F. (2001). *Atlas filozofije*. Zagreb: Golden Marketing Zagreb.
48. Kusić, A. (1982). Parapsihologija u svjetlu znanosti i teologije (II). *Crkva u svijetu*, 17(3), 220-231.

49. Larousse (2007). *Religije svijeta*. Zagreb: Enciklopedija za mlade.
50. Lončarević, V. (1989). Akvarijanstvo i okultizam kao znakovi vremena. *Obnovljeni život*, 44(5.), 410-423.
51. Love, P. G. (2001). Spirituality and student development: Theoretical connections. *New Directions for Student Services*, 95, 7-16.
52. Mandarić, B. V. i Razum, R. (2015.). *Važnost odgoja u današnjem svijetu. Doprinos vjeronauka odgojnom djelovanju škole*. Zagreb: Glas Koncila
53. Matijević, M. (2009). Školski i pedagoški pluralizam u zemljama u tranziciji. *Buduća škola: Zbornik radova sa naučnog skupa I*, 193-206.
54. Matić, K. (2014) *Odnos religioznosti i zadovoljstva životom kod studenata*. Diplomski rad. Osijek: Filozofski fakultet
55. Myers Kimes, B. (1997). *Young children and spirituality*. New York: Routledge
56. Northcott, M.S. (1999) 'Sociological Approaches', U: P. Connolly (Ur.) *Approaches to the Study of Religion* (str. 193–225). London: Cassell, pp.:
57. Osho. (2007). *Knjiga o djeci: Kako biti ono što jesmo*. Zagreb: Nova arka.
58. Paloutzian, R. F. & Park, C. L. (Ur.). (2014). *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. Guilford Publications.
59. Pastuović, N. (2012). *Obrazovanje i razvoj*. Zagreb
60. Platon (1979.) *Fileb i Teetet*. Zagreb: Naprijed
61. Priestley, J., G. (1992) 'Whitehead Revisited – Religion and Education: An Organic Whole', u B. Watson (ed.) *Priorities in Religious Education. A Model for the 1990's and Beyond*, London: Falmer Press, pp. 26–37.
62. Reed, T. D., & Neville, H. A. (2014). The influence of religiosity and spirituality on psychological well-being among Black women. *Journal of Black Psychology*, 40(4), 384-401.
63. Rijavec, M., Miljković, D., & Brdar, I. (2008). *Pozitivna psihologija: znanstveno istraživanje ljudskih snaga i sreće*. Zagreb: IEP-D2.
64. Sartre, J.P., Sutlić, V. (1964). *Egzistencijalizam je humanizam*. Sarajevo: Veselin Masleša.
65. SCAA (1995) *Spiritual and Moral Development. SCAA Discussion Papers No. 3*, London: SCAA.
66. Schlosser, M. (2012). Teologija duhovnosti. *Spectrum: ogledi i prinosi studenata teologije*, (1-2), 35-42.

67. Sharajabad, F. A., Charandabi, S. M. A., & Mirghafourvand, M. (2017). Life satisfaction and its relationship with spiritual well-being and religious practice in Iranian adolescent girls. *International journal of adolescent medicine and health*.
68. Sharpe, E.J. (1986). *Comparative Religion: A History*. London: Duckworth
69. Silov, M. (2007). Odgoj i teorija smisla. *Odgojne znanosti*, 9(1 (13)), 75-90.
70. Sović, I. (1992.). Darovi učitelja u domovini Hrvatskoj, *Obnovljeni život*, 47(5), 485-493. *Vodič kroz Hrvatski nacionalni obrazovni standard za osnovnu školu*. (2005.). Ministarstvo znanosti obrazovanja i športa; Zagreb.
71. Staguhan, G. (2004). *Kratka povijest svjetskih religija*. Zagreb: Mozaik knjiga.
72. Steiner, R. (1923.) Duhovni i fizički razvoj svijeta i čovječanstva. Preuzeto 6.2.2018. s <http://www.antropozofija.org/articles/an/books/Rudolf%20Steiner%20-%20Duhovni%20i%20fizički%20razvoj%20svijeta%20i%20čovječanstva.pdf>.
73. Teasdale, J. D., Segal, Z., & Williams, J. M. G. (1995). How does cognitive therapy prevent depressive relapse and why should attentional control (mindfulness) training help?. *Behaviour Research and therapy*, 33(1), 25-39.
74. The Aquarian Age - The Rosicrucian Fellowship, Preuzeto 6.2.2018. s <http://www.rosicrucian.com/zineen/magen119.htm>.
75. Tolle, E. (2003). *Moć sadašnjeg trenutka*. Zagreb: 1000 cvjetova.
76. Turk, D. (2007). Ideologija New Agea. *Diskrepancija*, 8(12), 77-103.
77. Tomić, T. (2015). *Mindfulness meditacija*, Preuzeto 9.6.2017. s <http://tomislavtomiccoaching.com/wp-content/uploads/2015/11/Mindfulness.pdf>,
78. Tyas, S. L., Salazar, J. C., Snowdon, D. A., Desrosiers, M. F., Riley, K. P., Mendiondo, M. S., & Kryscio, R. J. (2007). Transitions to mild cognitive impairments, dementia, and death: findings from the Nun Study. *American journal of epidemiology*, 165(11), 1231-1238.
79. Villaverde, L. (1999). Creativity, art, and aesthetics unraveled through post-formalism: An exploration of perception, experience, and pedagogy. U: S. R. Steinberg, J. L. Kincheloe, i P. H. Hinchey (Ur.), *The Post-formal Reader: Cognition and Education*. (str. 174-205). New York: Falmer Pres.
80. Visković, V. (Ur.) (1999). *Krležijana*.. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
81. Vizek-Vidović, V., Vlahović-Štetić, V., Rijavec, M., & Miljković, D. (2003). *Psihologija obrazovanja*. Zagreb: IEP-Vern.
82. Vukasović, Ante (1989), *Analiza i unapređivanje odgojnog rada*, Samobor: Zagreb – radna organizacija za grafičku djelatnost.

83. Vukasović, A. (2013.). Reafirmacija odgoja – alfa i omega pedagoškoga preporoda. *Obnovljeni život*, 68 (2), 253-262
84. Wane, N. N., Manyimo, E. L., & Ritskes, E. J. (Ur.). (2011). *Spirituality, education & society*. Berlin: Springer Science & Business Media.
85. Williams, E. N. (2008). A psychotherapy researcher's perspective on therapist self-awareness and self-focused attention after a decade of research. *Psychotherapy Research*, 18, 139-146.
86. Wright, A. (2000). *Spirituality and education*. London: Psychology Press.
87. Wright, A., Brandon, A.-M. (Ur.) (2000). *Learning to Teach Religious Education in the Secondary School. A Companion to School Experience*, London: Routledge.
88. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, Narodne novine, 126/12 (2012).

SAŽETAK

Kompleksnost pojma „duhovnost“ očituje se u brojnim definicijama duhovnosti odnosno objašnjenjima što predstavlja duhovnost. Duhovnost uključuje vrijednosti koje smatramo najdražima, naše osjećaje tko smo i odakle dolazimo, naša uvjerenja o tome zašto smo ovdje - smisao i svrhu koju vidimo u našem radu i našem životu te naš osjećaj povezanosti jedni s drugima i svijetu oko nas. Pogrešna je teza da je svaka duhovna osoba ujedno i religiozna. Religijski začetnici i proroci, suštinski su propovijedali isti nauk (zakon ljubavi), međutim zbog kulturološke razlike, različitog povijesnog i geografskog konteksta i društvene klime prilagodili su nauk kolektivnoj svijesti doba u kojem su živjeli. Brojni filozofi pokušavaju naći odgovore o (ne)postojanju objektivne realnosti kao i o pitanju duhovnosti. Konstruktivistička paradigma daje zanimljiv koncept definiranja realnosti kao projekciju individualne svijesti. Zanimljiva je mogućnost implementacije univerzalnog duhovnog odgoja u sustav odgoja i obrazovanja u skladu s humanističkim načelima i konstruktivističkom paradigmom. O važnosti sadašnjeg trenutka i meditaciji kao putu ka samospoznaji govorili su mnogi veliki religijski učitelji. Brojna istraživanja idu u prilog religioznim i duhovnim osobama u kontekstu zadovoljstva životom, a istraživanja koja ispituju uspješnost treninga usredotočene svijesnosti dokazuju da je meditacija uspješan put do zdravog života na sve tri razina bića- tijelo, um i duh. Također, mindfulness pokazuje pozitivne rezultate na svim razinama kod učenika koji prakticiraju takav trening stoga se predlaže otvaranje programa u školama koji će zastupiti ovu tehniku i omogućiti učenicima optimalno fokusirano djelovanje kao i mogućnost za samoaktualizacijom. Međutim, ne bi li ova metoda bila prihvaćena u mentalitetu kršćana i pripadnika drugih religija, potrebno je učenike različitih vjeroispovijesti upoznati sa svim religijama kako bi shvatili da je njihov korijen zajednički te da su molitva i meditacija prisutne u svim religijama svijeta.

SUMMARY

The complexity of the term "spirituality" is manifested in numerous definitions of spirituality or explanation of spirituality. Spirituality has to do with the values that we hold most dear, our sense of who we are and where we come from, our beliefs about why we are here—the meaning and purpose that we see in our work and our life, our sense of connectedness to each other and to the world around us. The wrong thesis is that every spiritual person is also

religious. Religious initiators and prophets have essentially preached the same doctrine (the law of love), but due to cultural differences, different historical and geographical contexts and social climate, they adapted the doctrine to the collective consciousness of the time they lived in. Numerous philosophers try to find answers to (no) existence of objective reality as well as spirituality. The constructivist paradigm gives an interesting concept of defining reality as a projection of individual consciousness. An interesting possibility is the implementation of universal spiritual education in education to be taught in accordance with the humanistic principles and in accordance with the constructivist paradigm. Many important religious teachers have spoken about the importance of the present moment and meditation as a path to self-recognition and self-awareness. Numerous researches are in favor of religious and spiritual people in the context of life satisfaction. Also, researches that examines the effectiveness of focused awareness training demonstrates that meditation is a successful path to healthy life at all three levels of being-body, mind, and spirit. Also, mindfulness shows positive results at all levels when students practice such training, so it is proposed to open school programs that will represent this technique and allow students the optimally focused action as well as the ability to self-actualize. However, if this method is going to be accepted into the mentality of Christians and members of other religions, it is necessary for disciples of different religions to become acquainted with all religions in order to realize that their root is common and that prayer and meditation are present in all religions of the world.